

Legitimita sociální politiky

Marie Valentová
Tomáš Sirovátka

VÚPSV Praha
výzkumné centrum Brno

říjen 2002

Obsah

1. Cíle výzkumu	3
2. Teoretický kontext výzkumu	4
2.1 Proč je důležité zkoumat legitimitu sociální politiky	4
2.2 Konceptualizace pojmu legitimita	5
2.3 Komplexnost faktorů, které ovlivňují legitimitu, a problémy „měření“ legitimacy	6
2.4 Úrovně analýzy legitimacy sociální politiky	8
3. Datové zdroje	12
4. Analytická část	14
4.1 Rovina principů	14
Závěr	22
4.2 Kdo	23
a) nositel odpovědnosti	23
b) stát a jeho pole působnosti	25
c) exekutor sociálních opatření (privátní – kolektivní opatření)	29
d) důvěra	34
Závěr	37
4.3 Komu	38
a) názory na oprávněnost určitých skupin	38
b) postoje k reálné politice vůči určitým skupinám občanů	411
c) účel redistribuce	43
Závěr	455
4.4 Jakým způsobem	45
a) principy redistribuce	45
b) problematika vztahu odvodů a dávek	499
Závěr	577
4.5 Rozsah sociálních opatření	588
a) obecné názory	588
b) hodnocení rozsahu sociálních opatření	60
Závěr	644
4.6 Účinky sociálních opatření	655
a) důsledky sociálních opatření	65
b) implementace sociálních opatření – zneužívání, nevyužívání	67
Závěr	72
5. Závěry	744
6. Doporučení	766
Poznámky	80
Literatura	822

1. Cíle výzkumu

Cílem výzkumného projektu „Legitimita sociální politiky“ je:

- vytvořit přehledovou studii analýz všech dosažitelných dat [pozn. 1], která se týká jednotlivých níže definovaných dimenzí legitimacy sociální politiky (viz kapitola „Teoretický kontext výzkumu“),
- zasadit situaci týkající se legitimacy sociální politiky a jejich opatření v České republice
- do mezinárodního evropského či alespoň středoevropského kontextu [pozn.2] (využívání mezinárodních datových zdrojů, na kterých Česká republika od roku 1989 spolupracovala),
- vytvořit časové řady postojů české veřejnosti ke zkoumaným dimenzím legitimacy sociální politiky,
- specifikovat výsledky analýz pro interpretačně významné sociální skupiny obyvatel podle politické preference dotázaných [pozn.3]
- z výše uvedeného vyvodit obecnější závěry vztahující se k jednotlivým dimenzím legitimacy sociální politiky.

2. Teoretický kontext výzkumu

2.1 Proč je důležité zkoumat legitimitu sociální politiky

Tato studie přispívá k rozšíření debaty o legitimitě sociální politiky v současné české společnosti. Dosahování určité životní úrovně a kvality života je v moderní společnosti závislé především na fungování tří institucí: trhu (zvláště pracovního trhu), rodiny a sociálního státu (sociální politiky) [Esping-Andersen, 1999]. Sociální politika je nedílnou součástí fungující společnosti, ať už jde o národní státy nebo čím dál tím více i o nadnárodní společenství jako je například Evropská unie. Přispívá k reprodukci rozvinutých společností, k potlačování chudoby a nezaměstnanosti, snižuje potenciální marginalizaci větší části populace a podporuje sociální integraci [Flora, Heidenhaimer, 1981]. K jejím hlavním funkcím patří ochrana před (post)moderními riziky a redistribuce příjmů.

Formování sociální politiky má významnou veřejně-politickou dimenzi. Sociální politika je jednou z odpovědí na problémy pocíťované a formulované společností a jejími politickými reprezentacemi. Je pak důležitá otázka zda nedochází k významným deficitům ve vztahu mezi tvůrci a vykonavateli sociální politiky na jedné straně a veřejností (voliči) na straně druhé.

Sociální politika (stejně jako celá oblast veřejné politiky) a postoje veřejnosti k ní by se dal přirovnat k spojeným nádobám. Efektivní fungování sociální politiky přímo závisí na tom, jak ji veřejnost přijímá, jak ve veřejnosti rezonuje. Na druhé straně nastavení sociální politiky a jejich opatření přispívá k formování názorů veřejnosti. V kontextu institucionální teorie by se tento problém dal shrnout do konstatování: postoje k intervencím sociálního státu jsou spjaty s pohledem občanů na politický systém jako celek, a naopak jsou ovlivňovány funkcí tohoto politického systému. Státní/politické instituce totiž přispívají k formování hodnot, jež veřejnost internalizuje. V tomto řetězci příčin a důsledků je důležité, zda instituce, coby mediátoři, dokáží získat veřejnou podporu pro státní intervence, jež se tak mohou stát účinnými. Účinnými v tom smyslu, že je občané nebudou odmítat, sabotovat a považovat za omyl či zločín. Když se snaha o tento demokratický konsenzus nezdaří, může dojít k nepříjemnému zacyklení, kdy nelegitimní státní intervence ohrozí veřejnou podporu a tak i postavení institucí odpovědných za jejich implementaci. Ztráta legitimity těchto institucí vede často k bojkotu jejich veškerých aktivit [Svallfors, 1999:241].

Debatu o legitimitě sociální politiky nelze jednostranně zužovat pouze na roli veřejnosti v procesu formování státní sociální politiky. Veřejnost sama o sobě opatření státní sociální politiky nenavrhuje a neformuluje. Otevření diskuse o legitimitě má zdůraznit důležitost vzájemného vztahu a komunikace mezi orgány státní správy a veřejností - mají-li být opatření sociální politiky efektivní.

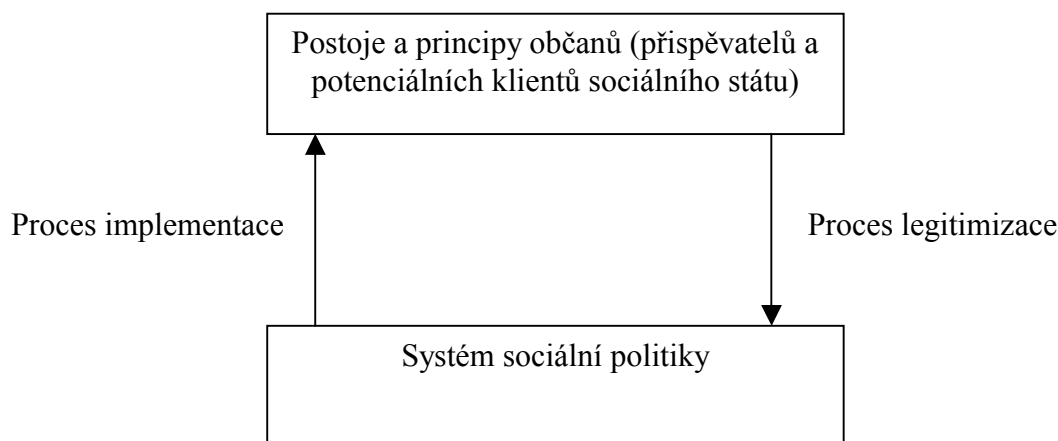
V této souvislosti Putnam [1995] konstatuje, že není žádných pochyb o tom, že občanská participace a propojení jednotlivých společenských aktérů vede k takovým výsledkům jako je lepší školství, rychlejší ekonomický rozvoj, nižší kriminalita a efektivnější správa a vláda.

Zkoumání legitimity sociálního státu úzce souvisí s teorií hodnot a hodnotového konsenzu intenzivně diskutovanou v sociologii. Klasikové jako Comte, Durkheim, Parsons nahlíželi na hodnotový konsenzus, tedy (s určitou licencí) i na legitimitu na úrovni principů a hodnot, jako na základ sociálního řádu. Hodnotový konsenzus by měl přispívat k sociální stabilitě zvyšováním kooperace a snižováním pravděpodobnosti, že k řešení konfliktů bude využito násilí. Hodnotový konsenzus limituje prostor ke vzniku konfliktů. Sdílení hodnot vede k akceptaci společných cílů a k souhlasu s existujícími normami, které předepisují, jak je možné těchto cílů dosáhnout [Waskan, 1998].

Van Oorschot [1997] dodává, že analýzou otázek legitimity a jejich praktických dopadů je možné předcházet sociálním konfliktům při implementaci opatření, na která

společnost ještě není připravena nebo o kterých není dostatečně informována. Má tím na mysli prevenci střetů při někdy ekonomicky nevyhnutelných změnách v organizaci sociální politiky, jako je například „privatizace sociálního státu“ nebo opatření vedoucí k „individualizování zodpovědnosti“. Mimo jiné i prováděné změny ve financování sociálního státu jsou v současnosti podněty, které otevírají diskusi o nutnosti zkoumání legitimity sociální politiky. Jde jednak o to, jak budou tyto změny přijímány a podporovány veřejností, jednak o to, jaký bude mít jejich přijetí či nepřijetí veřejností význam pro legitimitu sociální politiky a institucí, které ji realizují, či dokonce pro legitimitu sociálního řádu.

S c h é m a 1 Vztah veřejnosti a systému sociální politiky

Z hlediska situace transformující se společnosti je role sociální politiky, její veřejně-politická dimenze i její legitimita zvláště významná. Je akcentována tenzí mezi nevyhnutelnými sociálními dopady tržní transformace (jako je počáteční pokles reálných příjmů, nezaměstnanost, růst sociálních nerovností), jež zvyšují očekávání populace vůči sociálním politikám státu – „potřebu absorbce“ transformačních rizik [Offe, 1996] na jedné straně a na druhé straně pak omezenými ekonomickými možnostmi (počáteční pokles HDP, jeho nevýrazný a nestabilní následný růst, transformační náklady, jako jsou krachy velkých podniků a selhání části bankovního sektoru či potřeba koncentrace zdrojů do produktivních investic), jež se projevují omezenou finanční kapacitou veřejného sektoru. Zajímá nás pak i to, nakolik se tato tenze projevuje v legitimitě sociální politiky posuzované českou veřejností a na jakých úrovních, v jakých oblastech, v jakých sociálních skupinách.

2.2 Konceptualizace pojmu legitimita

[pozn.4]

Legitimita může být ve stručnosti definována jako konformita k právu a k právnosti, což je definice zaměřená na oblast právní vědy. V širším smyslu můžeme legitimitu chápat jako ospravedlnění, tzn. konformitu ne toliko s legálností a právními pravidly, ale s principy morálky a spravedlnosti převažujícími v dané společnosti. V kontextu této širší definice lze konstatovat, že legitimní jsou takové skutky, které korespondují s dominujícími principy spravedlnosti a morálky. Boulding [1989] tuto představu rozšiřuje ještě o jeden úhel pohledu. Nezaměřuje se totiž pouze na problematiku konformity s dominantními společenskými principy, ale zkoumá navíc úlohu (pozici a legitimitu) klíčových sociálních aktérů, zejména aktérů, kteří disponují mocí o něčem rozhodovat. Autor dochází k závěru, že jakékoli rozhodnutí (skutek) je legitimní pouze tehdy, pokud bylo iniciováno jedinci (skupinami),

kteří jsou sami o sobě veřejností přijímáni jako legitimní. Nejde tedy pouze o to, zda někdo navrhuje něco, co se slučuje s hodnotami společnosti, ale záleží také na tom, kdo danou věc navrhuje. „Legitimita se týká lidí, pravidel, činností, organizací, zvyků, způsobů komunikace a institucí. Ve skutečnosti je velice těžké nalézt oblast každodenního života společnosti, jejího rozvoje a budoucnosti, který by nebyl determinován její pozicí v neustále se měnící struktuře legitimacy“. [Boulding, 1989: 113]

Peillon [1996] rozlišuje mezi pojmy legitimita a podpora. Legitimitu sociální politiky je možné podle Peillona pojmout dvěma způsoby. Buď přes společenské hodnoty=hodnotová varianta nebo přes explicitní chování jedinců=varianta explicitního chování. „Hodnotová varianta“ legitimacy sociální politiky je založena převážně na důvěře v adekvátnost a spravedlivost existujících politických institucí. Legitimita tedy odkazuje na principy a hodnoty, vzhledem k nimž je daná instituce či aktivita ospravedlněna. Obecně by se dalo říci, že sociální politika je legitimní, pokud hodnoty a principy, na kterých je postavena, korespondují s těmi, podle nichž je tato společnost organizována jako celek. „Varianta explicitního chování“ se zaměřuje na analýzu chování, které je typické pro erozi legitimacy sociálního státu, např. neochota platit daně a participovat na příjmové redistribuci či participace v černé ekonomice. Obě popsané varianty legitimacy jsou však jen velice obtížně empiricky postižitelné. Proto se ve většině případů na místo legitimacy (ve smyslu shody principů a hodnot) měří již výše zmíněná podpora sociální politiky. Podpora definičně nesouvisí pouze s normami a přesvědčením, ale také s osobními zkušenostmi, zájmy, oportunismem, strachem atd.

K stručnému shrnutí všeho, co bylo řečeno o definicích legitimacy, můžeme využít výsledků „Conflict Research Consortium“ Univerzity v Coloradu zabývající se výzkumem společenských konfliktů. Legitimita obecně má podle nich několik základních dimenzí:

- hodnotová shoda jednotlivých aktérů a institucí
- vzájemná důvěra společenských aktérů
- funkce tradičních institucí, které řeší společenské konflikty
- legitimita nositelů rozhodnutí, která mají být efektivní

[<http://www.colorado.edu/conflict/peace>, 11.04.2001]

Jak už ovšem bylo výše uvedeno, problematika měření legitimacy zejména na principiální/hodnotové úrovni (bod 1) je velice komplikovaná. Proto tato studie je více orientována na hlediska lépe empiricky přístupná.

2.3 Komplexnost faktorů, které ovlivňují legitimitu, a problémy „měření“ legitimacy

Legitimita sociální politiky a jejích opatření závisí na mnoha faktorech. Bonoli [2000] se zabývá reakcemi evropských voličů na reformy v rámci sociální politiky v různých zemích. Například v Anglii v průběhu osmdesátých let a na začátku let devadesátých byla opakovaně zvolena Konzervativní strana, strana explicitně zaměřená proti štědrému sociálnímu státu. Na druhou stranu v Německu a ve Francii byly restriktce v oblasti sociální politiky provázeny nespokojeností veřejnosti, mnohdy vyjádřenou masivními protesty. Obecně, politické strany prosazující skromnější sociální politiku byly v průběhu posledních let na kontinentu obecně neúspěšné. Snad jenom s výjimkou Nizozemí a Dánska, jejichž vlády reformovaly sociální systém bez toho, aniž by ztratily podporu veřejnosti. Jak to, že tyto diskrepance existují? A jak se to vztahuje k diskusi o legitimitě sociální politiky?

První otázku je možné zodpovědět následujícím způsobem. Faktory, které legitimitu ovlivňují, mohou být shrnuty do dvou hlavních oblastí. Za prvé jde o rovinu principů: hodnotové orientace, s nimi související ideologické a politické preference občanů včetně názorů na oprávněnost různých skupin občanů na služby a dávky poskytované v různých oblastech sociální politiky. Za druhé jde o rovinu konkrétních opatření, tedy o názory občanů na konkrétní podobu sociální politiky a s tím související zájem určitých sociálních skupin na

konkrétních opatření. V obou rovinách se projevuje vliv sociální situace, v níž je legitimita sociální politiky posuzována. V první rovině jde o dlouhodobější proces utváření hodnotových a normativních základů společnosti, kde se ve velké míře projeví celkový kulturně-historický kontext a kulturní dědictví, v druhé rovině se i v krátkodobém horizontu projevuje vliv takových faktorů, jako je celkový vývoj v oblasti „trhu“ (životní úroveň, sociální nerovnosti, nezaměstnanost aj.) a vedle toho vývoj v oblasti konkrétních sociálních politik. Pro adekvátnost hodnocení legitimacy sociální politiky je významné všimnout si reálného vývoje v obou zmíněných oblastech, stejně jako tenze mezi oblastí „trhu“ a oblastí sociální politiky.

Rozdíly v legitimitě opatření sociální politiky mezi různými zeměmi a změny v legitimitě budou pak zapříčiněny vedle rozdílů a posunů v hodnotových strukturách také rozdíly a reálným vývojem v oblasti „trhu“ (ekonomický růst, nerovnosti, míra rizik jako jsou nezaměstnanost, ohrožení chudobou atp.) a stejně tak odlišnostmi a vývojem v sociálním systému v jednotlivých zemích (reziduální typ, konzervativní typ, sociálně demokratický typ, jižní typ). Do tohoto systému intervnují i další veřejné politiky, jako je například forma tripartitních jednání a podoba pracovního práva.

Je třeba si též uvědomit omezení mezinárodních komparativních výzkumů, ve kterých byt' standardizovaně či harmonizovaně operacionalizovaná data nepřestávají být ovlivňována národním kontextem. Bez patřičné kontextualizace a znalosti „objektivních“ ukazatelů může být interpretace výsledků mezinárodních dotazníkových šetření zaměřených na zkoumání osobních postojů respondentů zavádějící. Nedostatek znalostí širších souvislostí však nemusí být překážkou pouze u mezinárodních výzkumů. Může způsobit i interpretační pochybení ve vyhodnocování dat sebraných v jedné zemi, zejména pak u časových řad.

Není aspirací této studie konfrontovat vývoj legitimacy české sociální politiky s jejím reálným vývojem či dovozovat rozdíly v legitimitě oproti jiným zemím z rozdílné situace v sociálních politikách mezi naší zemí a jinými zeměmi, z rozdílné úrovně společenského a ekonomického vývoje či z obecnějších kulturních kořenů a národních specifik. Není k tomu zde ani dostatečný prostor, navíc vazba mezi reálným vývojem sociálních politik a jejich legitimitou je, jak dále ukážeme, dosti složitá. S ohledem na klíčový význam zmíněných vazeb chceme však alespoň poukázat na hlavní kontextuální souvislosti legitimacy české sociální politiky.

Dotazníková šetření jsou v literatuře nejčastěji citovanou technikou výzkumu legitimacy sociální politiky. Nedostatkem tohoto typu dat je především to, že se jedná o odpovědi na předem připravené velmi konkrétní otázky, nejedná se o spontánní výpovědi. Proto je třeba při interpretaci dat získaných tímto způsobem být na pozoru před tím, že s nimi budeme pracovat jako s „pravdivou vůlí občanů“ [Converse, 1964]. Názory občanů jsou pod neustálým tlakem různých informací a životních zkušeností. Mnohdy jsou jejich postoje ovlivněny nejenom růzností informací, ale i jejich nedostatkem. Názory veřejnosti mohou být též do jisté míry manipulovány. Converse [1964] tvrdí, že v mnoha případech občané postrádají dostatek rozhodujících informací k tomu, aby posoudili již existující názory na problematiku, k níž se mají vyjadřovat. Je tedy pro ně složité k některému názoru se přiklonit či dokonce vytvořit si svůj vlastní postoj. Díky tomu se může stát, že ve výzkumech veřejného mínění dotázaní spíše odpovídají intuitivně, jejich výpovědi nejsou založeny na „tvrdých faktech“. Proto je pro zkoumání legitimacy velmi důležité uvažovat také o informovanosti občanů na dané téma. Může se totiž ukázat, že odpovědi občanů kopírují obrazy, které veřejnosti prezentují média či sociální aktéři, zvláště politické subjekty, v jejichž zájmu šíření dané informace může být. Příkladem takovéto medializované argumentace, kterou občané přejímají, je účelový výrok „nebudou peníze na důchody“.

Překážkou ve zkoumání legitimacy sociální politiky je i skutečnost, která se potvrdila již v několika výzkumech. Zjistilo se, že postoje občanů k obecně formulovaným otázkám sociální spravedlnosti se liší od postojů ke konkrétněji formulovým aspektům sociální politiky, tedy k více praktickým a každodenním skutečnostem [Sirovátka, Rabušic, 1999:132]. Kangas [1997] tvrdí, že odpovědi respondentů na obecně formulované otázky týkající se sociální politiky ukazují na altruistické tendence dotázaných. Pokud jsou však respondentům kladeny více specifické otázky, míra altruismu v souvislosti s tím klesá. Zde může docházet k rozporům, které mají pravděpodobně kořeny v ambivalentní situaci respondenta. Na jedné straně stojí dotázaný obyčejný občan, který je hnán smyslem pro solidaritu, a na druhé straně dotázaný - konzument, který respektuje své účelové zájmy.

Dalším problémem, na který můžeme narazit při analýze legitimacy sociální politiky, je tzv. „institucionální nacionalismus“ [Forma and Kangas, 1999]. Podstatou institucionálního nacionalismu je to, že současné instituce ovlivňují veřejné mínění a ve svém důsledku tak i názor veřejnosti na ně samé. Veřejnost podporuje ty způsoby řešení problémů v sociální oblasti, které jsou v dané zemi institucionalizované a zažitě. Jiné formy řešení problému aplikované v jiných zemích zůstávají bez většího zájmu. Můžeme tedy očekávat silnější podporu „means-tested“ dávek v Austrálii než ve Finsku a Polsku a naopak větší tendence Finů k podpoře univerzalizmu než by vyjádřili protinožci. [Forma, Kangas, 1999] Ke stejné problematice se vyjadřuje i Korpi [1980], když říká, že obecně je podpora sociální politiky širší ve státech, kde má sociální politika univerzální charakter, než je tomu ve státech charakteristických reziduálním typem svých programů. Děje se tak proto, že univerzální programy mají „větší míru pokrytí“. Zasahují více lidí (nižší i střední třídu) a více domácností na nich profituje. „Mean-tested“ programy, charakteristické testováním příjmu a majetku klienta, vzbuzují více podezření z podvodu a navíc jejich podpoře veřejností neprospívá ani jejich někdy až příliš složitá a nepřehledná agenda.

V případě zkoumání legitimacy sociální politiky v postkomunistických zemích také můžeme být konfrontováni s dalším intervenujícím faktorem. Je to proces radikálního - alespoň v rétorické rovině - přechodu od jednoho systému k systému kvalitativně jinému. Lidé, kteří z dřívějšího systému profitovali, pravděpodobně budou skeptičtější k novým podnětům a naopak. Občané, jejichž šance a pozice se změnou systému nebo jeho postupnými změnami zlepšila, budou tento systém podporovat.

I ve světle předchozích argumentů je zkoumání legitimacy sociální politiky velice aktuální problematikou, zvláště pak v období ekonomických tlaků na veřejné rozpočty a zefektivňování opatření sociální politiky, což platí pro současnou českou společnost stejně jako pro země Evropské unie – za těchto okolností se znalost sociálního klimatu a relevantních postojů veřejnosti může dokonce jevit jako politicky užitečná.

2.4 Úroveň analýzy legitimacy sociální politiky

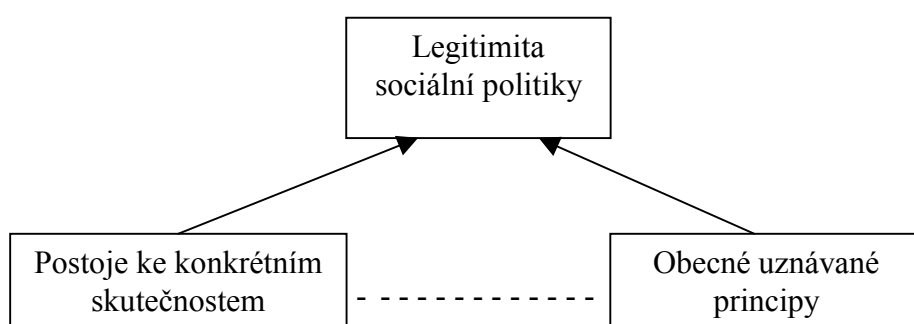
Z předchozí konceptualizace vyplývá, že legitimitu sociální politiky lze empiricky zkoumat ze dvou úhlů pohledů. Jednak z pohledu principů/zásad a jednak z hlediska její praxe/realizace. První zmíněná dimenze umožňuje zkoumat legitimitu na rovině postojů veřejnosti k obecným principům uspořádání společnosti, spravedlnosti a redistribuce. Vedle toho je sociální politika uchopena v rovině postojů dotázaných ke konkrétně formulovaným opatřením a aspektům sociální politiky.

Analýza obecných postojů a hodnot veřejnosti, jak už bylo řečeno výše, je jedním z důležitých přístupů legitimacy a pomáhá ukázat, zda směřování sociální politiky odpovídá hodnotám a ideologiím převládajícím ve společnosti. Zkoumání postojů k jednotlivým konkrétním aspektům sociální politiky spíše vyjadřuje podporu daným konkrétním politikám než legitimitu celého systému. Podle Habermase [1976] je zkoumání na úrovni principů důležitější než hodnocení specifických opatření sociální politiky, protože

konflikty legitimacy politického systému pramení hlavně právě z oblasti principů. Na druhou stranu je však nutné si uvědomit, že legitimita principů může být právě neefektivností opatření sociální politiky a nefunkčností institucí, které mají dané principy uvádět v život, silně ovlivňována a oslabována [Ringen,1987].

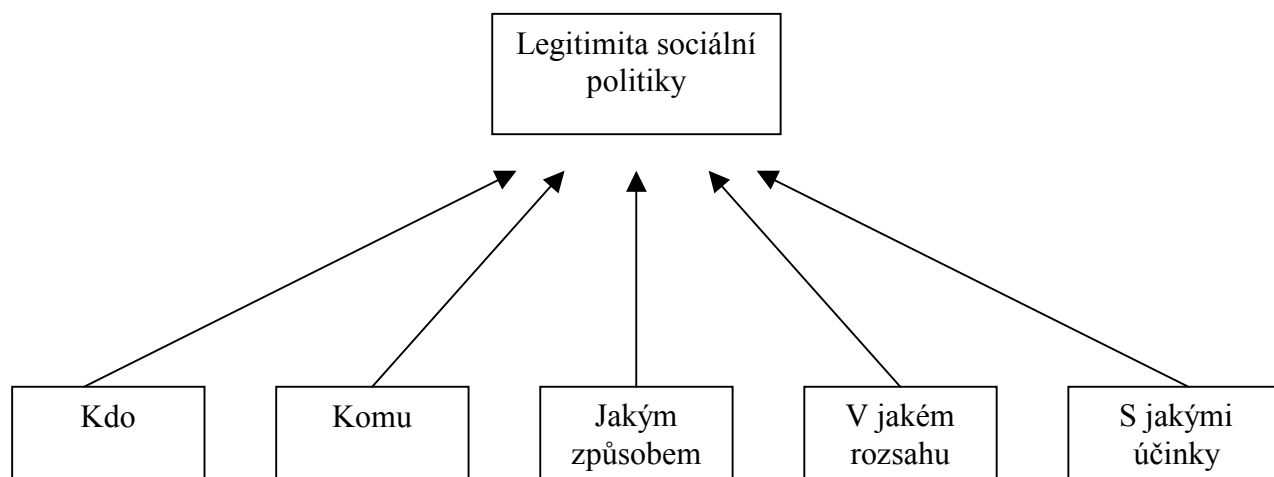
Shoda principů/ideologické orientace není spolehlivým indikátorem názorů veřejnosti na sociální politiku. Názory veřejnosti jsou mnohem více ovlivňovány konkrétní situací a věcnými důvody a nemusí proto být s ideologickou či politickou orientací občanů konzistentní [Ringen,1987]. Postoje občanů jsou také zatíženy každodenní životní zkušeností s některými opatřeními sociální politiky, individuálními zájmy, zájmy skupin, legitimitou a důvěryhodností aktérů, kteří uskutečňují politická rozhodnutí a jejich následnou implementaci.

S c h é m a 2 Legitimita sociální politiky v kontextu principů a postojů

Druhou zmiňovanou dimenzí legitimacy je dimenze strukturální. V této dimenzi se zkoumají názory občanů na jednotlivé složky legitimacy jako: kdo je oprávněným provozovatelem sociální politiky (kdo je zodpovědný za sociální politiku a redistribuci), kdo je legitimním příjemcem opatření sociální politiky, jaké způsoby realizace sociální politiky jsou společností podporované, jaký rozsah opatření sociální politiky občané tolerují či preferují, zda korespondují účinky opatření sociální politiky s představami občanů. Jde v podstatě o logiku: kdo, komu, jakým způsobem, v jakém rozsahu a s jakým výsledkem [van Oorschot, 1997].

S c h é m a 3 Dimenze zkoumání legitimacy sociální politiky

Kdo - specifikace nositele rozložení rizik a zátěže redistribuce:

- stát - jako finanční zdroj a garant pro poskytování vzdělání (redistribuce ve směru od plátců daní k mladé generaci), zdravotní péče (redistribuce ve směru od zdravých k nemocným), péče o občany, kteří neparticipují na pracovním trhu z příčin invalidity, rodičovství či důchodového věku (redistribuce mezi účastníky pracovního trhu a těmi, jejichž životní role je staví mimo něj) a nezaměstnaných (redistribuce mezi účastníky pracovního trhu a těmi, kteří se ho neúčastní z důvodů zapříčiněných situací na pracovním trhu nebo vůlí nepracovat). Sociální stát je reprezentantem uplatňování formální solidarity, a to jak na rovině mezigenerační, tak i intragenerační (vertikální a horizontální).
- jedinec - jako odpovědná entita konfrontovaná se sociálními riziky
- role rodiny, komunity, církve, odborů, zaměstnavatelů a „NGOs“ jako dalších distributivních jednotek je nezanedbatelná. Jejich působnost se nachází právě v prostoru mezi formalizovaným státem a občanem/zodpovědným individuem. Pro zachycení této role nám však nedostačuje srovnatelná empirická evidence. Zejména úloha rodiny, komunity a církve je, co se týče sociálních opatření, formálně neinstitucionalizovaná. Je závislá více na zvycích a morálce než na pevně daných vymahatelných pravidlech.

Ve výzkumech k legitimitě sociální politiky nenacházíme ani v míře dostatečně frekventované k tomu, abychom mohli posoudit jejich roli z pohledu občanů, hodnocení aktivit obcí, regionů, odborů, zaměstnavatelů (tripartity) a neziskových organizací – i když by to bylo nesporně užitečné a potřebné.

V naší studii se tedy zaměřujeme hlavně na roli státu, jakožto hlavního nositele sociální politiky a jejích opatření (tedy na „národní úroveň“ sociální politiky) a na občana, coby dále nedělitelnou jednotku nositele sociálních rizik.

V části „kdo“ se věnujeme zejména diskusi o roli státu/vlády. V tomto kontextu je též nutné specifikovat, které oblasti veřejného života by měl stát pokrývat, jaké by mělo být jeho pole působnosti. V této kapitole proto řešíme nejen otázku „má být do sociální politiky zainteresován stát nebo nemá?“, ale i navazující problém „pakliže stát ano, do jakých oblastí má zasahovat?“. Přitom vycházíme – ve shodě s většinou učebnic sociální politiky – z širšího jejího pojetí a věnujeme pozornost oblastem: sociálního zabezpečení, politiky zaměstnanosti, zdravotní politiky, bytové politiky a vzdělávací politiky. Je to i ve shodě s územ Eurostatu, jenž do statistik „sociální ochrany“ nezahrnuje z uvedených pouze oblast vzdělávací politiky, jež je sledována pro svůj význam samostatně.

Komu – specifikace oprávněných klientů

Cílových skupin obyvatel, jež jsou různými opatřeními sociální politiky ošetřeny, je velké množství. Patří do nich např. hendikepovaní, domácnosti s dětmi, důchodci, osamělé matky, domácnosti s jedním příjmem, vdovy, studenti, chudí lidé, mladí lidé, osamělí lidé, nezaměstnaní, bezdomovci, etnické menšiny, přistěhovalci, lidé, kteří nechtějí pracovat.

Při zkoumání legitimacy je proto důležité zaměřit se na postoj veřejnosti k tomu, které skupiny občanů by měly být klienty státní sociální politiky (spadat do systému státní sociální politiky). Jinými slovy, které kategorie lidí mají největší oprávnění k účasti na tomto systému. Tato problematika úzce souvisí s problémem důvěry v celý systém sociální politiky.

K otázce „komu“ patří i zkoumání postoje veřejnosti k sociálním opatřením, která jsou určena pro široké (zejména střední) vrstvy a vedle toho k opatřením zaměřeným spíše na marginální/specifické sociální skupiny.

Jakým způsobem – specifikace převládajících principů redistribuce

Miller [1976] vydělil tři základní principy sociální spravedlnosti a redistribuce.

- potřeby (na základě principu zabezpečení nejpotřebnějších)
- práva (na základě principu občanství)

- zásluhy (na základě principu zásluhy- meritokracie)

V praxi sociálního státu je princip rovných práv spojován s občanským principem a univerzalisticky (případně kategoriálně - příslušností k určité kategorii občanů) definovanými nároky, jež garantuje v největším rozsahu sociálně-demokratický model sociálního státu. Princip potřeb je spojován s rezidualismem a selektivitou přístupu liberálního sociálního státu, jenž pokrývá jen nezbytné potřeby těch nejhudších, a princip zásluh konečně s reciprocitou uplatňovanou nejvíce v korporativním "pojišťovacím" modelu. Krom toho lze rozlišit „mechanický rovnostářský“ přístup. V praxi sociálního státu ovšem neexistují tyto modely v čisté podobě. Obdobně při rozhodování o redistribuci se principy sociální spravedlnosti prolínají a jde spíše o akcent kladený na některé z nich. Navíc, ve vztahu k různým situacím a různým oblastem sociální politiky mohou dominovat někdy odlišné principy [Sirovátka 2000]. Zajímá nás, který z uvedených principů je nejbližší české populaci.

Jaký rozsah sociálních opatření – specifikace postoje k rozsahu redistribuce

V této části je účelné se zaměřit na názory na rozsah/míru stávajících sociálních opatření, tedy hodnotí-li je respondenti jako dostačující či nedostačující.

Účinky sociálních opatření

I když existuje ve společnosti shoda o tom, kdo, komu, podle jakého principu a v jakém rozsahu poskytuje sociální opatření, stále zůstává otevřená otázka hodnocení účinku opatření sociální politiky. Do této dimenze spadají dva druhy otázek. Za prvé: jaké důsledky má sociální politika a její opatření na život občanů a společnosti (má pozitivní či negativní účinky)? Za druhé: jsou opatření sociální politiky implementována efektivně? Implementaci opatření sociální politiky chápeme v této studii jako efektivní, pokud dosahuje zamýšlených cílů (eliminace chudoby, zajištění dostatečného příjmu ve stáří atd.), probíhá bez zneužívání ze strany klientů a pokud daných opatření využívají všichni, kdo jsou k nim oprávněni.

3. Datové zdroje

Zdrojem dat pro analýzy prezentované v této studii jsou kvantitativní mezinárodní i národní reprezentativní výzkumy zaměřené na zkoumání různých problematik: vedle výzkumů zaměřených specificky k legitimitě opatření sociální politiky studie hodnot, sociální nerovnosti, role vlády, sociálních důsledků transformace atd. U každého výzkumu je uveden rok realizace výzkumu, způsob výběru souboru a N, tedy počet respondentů, kteří soubor tvořili.

ISSP Role vlády (1996), náhodný stratifikovaný výběr, N (Česká rep.)= 1100, N(Západní Německo)= 2361, N(Východní Německo)= 1109, N(Velká Británie)= 989, N(Maďarsko)= 1500, N(Švédsko)= 1238, N(Polsko)= 1183

ISSP Sociální nerovnosti a spravedlnost (1991), náhodný výběr, N(Česká rep.)= 1181

ISSP Sociální nerovnosti a spravedlnost (1995), náhodný výběr, N(Česká rep.)= 1246

ISSP Sociální nerovnosti a spravedlnost (1999), náhodný výběr, N(Česká rep.)= 1834

Ekonomická očekávání a postoje (květen 1990), kvótní výběr, N(Česká rep.)= 1651

Ekonomická očekávání a postoje (prosinec 1990), kvótní výběr, N(Česká rep.)= 1744

Ekonomická očekávání a postoje (červen 1991), kvótní výběr, N(Česká rep.)= 1689

Ekonomická očekávání a postoje (prosinec 1991), kvótní výběr, N(Česká rep.)= 1709

Ekonomická očekávání a postoje (červenec 1992), kvótní výběr, N(Česká rep.)= 2084

Ekonomická očekávání a postoje (leden 1993), kvótní výběr, N(Česká rep.)= 2071

Ekonomická očekávání a postoje (listopad 1993), kvótní výběr, N(Česká rep.)= 1966

Ekonomická očekávání a postoje (listopad 1994), kvótní výběr, N(Česká rep.)= 2123

Ekonomická očekávání a postoje (leden 1996), kvótní výběr, N(Česká rep.)= 1459

Ekonomická očekávání a postoje (leden 1997), kvótní výběr, N(Česká rep.)= 1421

Ekonomická očekávání a postoje (duben 1998), kvótní výběr, N(Česká rep.)= 1380

Evropské studie hodnot (1991), náhodný stratifikovaný výběr, N(Česko)= 2109, N(Slovensko)= 1136

Evropské studie hodnot (1999), náhodný stratifikovaný výběr, N(Česká republika)= 1908, N(Itálie)= 2000, N(Německo)= 2036, N(Velká Británie)= 1000, N(Maďarsko)= 1000, N(Švédsko)= 1015, N(Polsko)= 1095

CVVM Hodnocení současné sociální politiky (2000), kvótní výběr, N (Česká republika)=1036

IVVM Chudoba očima veřejnosti (2000), kvótní výběr, N (Česká republika)=1044

IVVM Češi, Maďaři, Poláci k daňové zátěži a daňové disciplině (1999), kvótní výběr, N(Česká republika)= 1070, N(Maďarsko)= 1529, N(Polsko)= 1123

IVVM Názory na roli státu v ekonomické a sociální oblasti (2000), kvótní výběr, N(Česká republika)=1051

IVVM Občané o sociální politice a životních podmínkách některých sociálních skupin (2000), kvótní výběr, N(Česká republika)=1051

STEM Sociální zabezpečení (1998), kvótní výběr, N(Česká republika)=2214

Legitimita sociálního zabezpečení (1998), kvótní výběr, N(Česká republika.)= 1351

Legitimita sociální politiky (1999), kvótní výběr, N(Česká republika)= 1319

Z těchto již existujících zdrojů byly vybrány ty okruhy, které souvisí s legitimitou sociální politiky, tak, jak jsme ji představili výše.

Data byla analyzována za pomoci softwaru SPSS a jsou prezentována v tabulkách, jejichž názvy odpovídají přesnému znění otázek z dotazníků.

Využití převzatých dat a jejich souhrnné zpracování i interpretace naráží na několik významných metodologických omezení. Hlavními byly pro nás tyto:

Za prvé, byli jsme podřízeni znění otázek, které pro nás indikují sledované dimenze a přebíráme tak i zkreslení vyplývající z nepřesností či nedůsledností jejich konstrukce.

Za druhé, mezinárodní výzkumy, z nichž čerpáme, využívají obdobně formulované otázky – ty ale mají v národním kontextu více či méně posunutý význam a srovnání odpovědí může do určité míry zavádět.

Za třetí, jsme významně omezeni velikostí a způsobem výběru respondentů v daných výzkumech. Zejména kvótní výběr (ale v řadě případů ani náhodný výběr) nedává záruky reprezentativnosti souboru. Ve vztahu k našemu tématu je především omezující notorická „podreprezentativnost“ marginálních sociálních skupin a nižších sociálních vrstev obecně.

Za čtvrté, jsme v druhém či vyšším stupni třídění podřízení možnostem, které dávají další položky sledované v porovnaných výzkumech, a které nebyly zdaleka srovnatelné.

Z těchto důvodů a omezení akcentujeme v interpretaci spíše významnější tendence a rozdíly, ověřené z více pramenů. Při předkládání zjištění přesně citujeme pramen, zdroj dat a přesně uvádíme i znění otázek a konfrontujeme, je-li to možné, více zdrojů. V některých případech (pokládáme-li to metodologicky za potřebné) tyto otázky – položky komentujeme.

Obecně doporučujeme nahlížet s jistou rezervou zjištění o rozložení odpovědí či o „průměrech“ v populaci (problém zmíněné reprezentativnosti). Je též třeba si vedle celkového rozložení odpovědí vždy povšimnout i sociální příslušnosti podmíněných rozdílů v odpovědích.

4. Analytická část

Tato přehledová studie pracuje s daty, která nevznikla primárně za účelem analýzy legitimacy sociální politiky. Proto jsou některé dimenze, jak je definujeme v teoretické části práce, pokryty pouze obecně a jiné podrobněji. Také si je třeba uvědomit, že jedna otázka může indikovat různé skutečnosti v závislosti na jejím kontextu. Tudíž, může být využita jako dílčí informace v několika zkoumaných dimenzích legitimacy sociální politiky současně.

4.1 Rovina principů

V této části jsou prezentována data, která přímo neindikují legitimitu sociálních opatření, ale poskytují informace o české populaci v kontextu hodnot, které s legitimitou sociální politiky mohou kauzálně souviset. Jde o hlubší hodnotové základy, z nichž vyrůstají postoje k sociální politice a redistribuce zdrojů ve společnosti:

- postoj ke svobodě a rovnosti
- postoj k příčinám bohatství a chudoby ve společnosti
- postoj ke zdrojům solidarity ve společnosti
- postoj k principům spravedlnosti

Jak bylo uvedeno výše, zajímá nás v první řadě, zda občané dávají přednost svobodě před rovností či naopak. Tento ukazatel může s určitou licencí odhalit tendence v postoji k rovnosti, která byla jedním z imperativů chápání sociálního řádu v naší zemi před rokem 1989, v průběhu následující dekády. Toto zjištění je pro nás zajímavé tím, že postoj k rovnosti může zároveň ovlivňovat i názor veřejnosti na redistribuci.

Vnucený výběr mezi oběma výše zmíněnými hodnotami, jenž Evropská studie hodnot požadovala, je jistě pro respondenty obtížnou a prakticky vzato netypickou volbou (obě hodnoty jsou ve skutečnosti pro lidi důležité současně). Nicméně, z výsledků výzkumu Evropské hodnotové studie je patrné, že obecně v naší veřejnosti za daných okolností převládá příklon k hodnotě svobody (asi 60% respondentů) před hodnotou rovnosti (asi 35 % respondentů). Podporu svobody většinou - kolem 60% respondentů - potvrzují i data z výzkumu „Sociální zabezpečení“ provedené agenturou STEM v roce 1998. V mezinárodním srovnání z roku 1999 se pak Česká republika řadí hned za Švédsko a Velkou Británii v preferenci hodnoty svobody před hodnotou rovnosti. Nechává za sebou Německo, Polsko, Maďarsko i nejvíce „rovnostářskou“ Itálii. I když je možné, že reprezentativnost vzorku není stoprocentní (stratifikovaný náhodný výběr), nezdá se v mezinárodním srovnání, kde případné zkreslení by bylo pravděpodobně dost podobné, že by česká společnost byla zvláště „rovnostářská“, spíše naopak.

T a b u l k a 1 Který z těchto dvou výroků vyjadřuje lépe Vaše vlastní vidění?

	1 - svoboda		2 - rovnost		ani jedno	
	1991	1999	1991	1999	1991	1999
Švédsko	66,6	62,3	28,1	33,8	5,2	3,9
Velká Británie	65,0	60,0	32,0	32,2	3,0	7,9
Česká republika	61,7	58,2	32,7	35,1	5,5	6,7
Německo	65,9	56,4	24,9	30,8	9,2	12,8
Polsko	54,7	53,5	42,8	41,3	2,5	5,1
Maďarsko	51,0	46,3	38,5	47,1	10,4	6,6
Itálie	45,6	39,7	47,2	49,3	7,2	11,0

Pramen: Evropské studie hodnot, 1991, 1999

Pozn.: Tabulka prezentuje řádková procenta (100% v řádce) pro jednotlivé země

Varianty: 1= svoboda i rovnost jsou důležité, ale si měl/a vybrat jedno nebo druhé, považoval/a bych za důležitější osobní svobodu, která umožňuje žít svobodně a rozvíjet se bez omezení, 2= zajisté, svoboda i rovnost jsou důležité, ale kdybych si měl/a vybrat jedno nebo druhé, považoval/a bych rovnost za důležitější, to znamená, že nikdo není znevýhodněn a sociální rozdíly nejsou tak velké, 3= nesouhlasím ani s jedním z výroků

Na druhé straně, při dotazu na preferenci mezi principem rovnosti a principem zásluh v tomtéž výzkumu se ukázalo, že oba principy mají u nás vyrovnanou podporu, ale v průběhu devadesátých let důraz na princip rovnosti narostl (na škále 1 až 10, kde 1 reprezentuje „podnitit více úsilí jednotlivce“ a 10 reprezentuje „příjmy by měly být vyrovnanější“, jde o posun z 4,68 v roce 1991 na 5,51 v roce 1999) a je v české populaci silnější v porovnání s jinými zeměmi, jež otázku položily (5,40 Británie, 4,98 Itálie, 4,91 Polsko). Důraz na princip rovnosti je přitom v ČR zvláště silný u respondentů z kategorie kvalifikovaných a polokvalifikovaných dělníků (6,22) a pomocných dělníků a nezaměstnaných (6,47).

Hodnotovou orientaci společnosti (její celkové ladění) v souvislosti s postoji k sociálním opatřením a tedy nepřímo k sociální redistribuci lze také uchopit pomocí zkoumání názoru dospělé populace na příčiny bohatství a chudoby ve společnosti. Pomocí těchto indikací lze vystopovat tendence veřejnosti k osobní zodpovědnosti/aktivnímu přístupu k životu na jedné straně nebo k pasivnímu nazírání na životní situace, do kterých se jedinec v průběhu života dostává, na straně druhé. Podle výsledku výzkumu Sociální spravedlnost z let 1991 až 1999 lze dovodit, že u české veřejnosti byly v roce 1991 nejdůležitějším faktorem ovlivňujícím bohatství jedince dobré známosti a styky následované nepoctivostí a špatným hospodářským systémem. V roce 1995 zůstává pořadí na prvních dvou místech stejné a na třetí pozici se dostávají schopnosti a talent. V roce 1999 odpovědi respondentů rámcově odpovídají těm z let předešlých. Dané skutečnosti vypovídají o silném trendu v České společnosti, který pokládá za důvody bohatství především nezásluhové principy.

V roce 1999 občané významně častěji než v roce 1991 projevují názor, že bohatství pramení z nepoctivosti, dobrých známostí a styků a hospodářského systému, který umožňuje bohatým, aby nepoctivě vydělávali. S jistou nadsázkou zde můžeme hovořit o krizi důvěry v meritokracii. Lidé nedůvěřují v možnost finančně se zabezpečit na trhu, protože nevěří v jeho poctivé fungování. Je možné proto formulovat hypotézu, že tito zklamaní a nedůvěřiví lidé se odvrací od trhu a obrací svá očekávání ke státu a jeho institucím coby garantům nějakých jistot.

T a b u l k a 2 Jak často se podle Vás dnes u nás objevují některé příčiny bohatství?

	1991	1995	1999
schopnost či talent	2,49	2,28	2,51
štěstí	3,14	2,70	2,66
nepoctivost	2,01	1,99	1,88
pracovitost	2,97	2,53	2,58
dobré známosti a styky	1,96	1,82	1,90
lepší podmínky při vstupu do života	2,47	2,36	2,30
hospodářský systém umožňující bohatým, aby nespravedlivě vydělávali	2,31	2,35	1,92
jiná příčina	2,88	3,80	2,40

Pramen: ISSP Sociální spravedlnost, 1991, 1995, 1999

Pozn.: Hodnoty v tabulce prezentují hodnoty průměru. Čím nižší je hodnota průměru, tím podstatnější je daná skutečnost pro dosažení bohatství.

Varianty: 1 = velmi často, 5 = nikdy

V roce 1999 občané významně častěji než v roce 1991 projevují názor, že bohatství pramení z nepoctivosti, dobrých známostí a styků a hospodářského systému, který umožňuje bohatým, aby nepoctivě vydělávali. S jistou nadsázkou zde můžeme hovořit o krizi důvěry v reálné nastolení meritokracie, ačkoliv princip meritokracie jako takový dotázaní podporují. Lidé pak nedůvěřují v možnost finančně se zabezpečit na trhu, protože nevěří v jeho poctivé fungování. Je možné proto formulovat hypotézu, že tito zklamaní a nedůvěřiví lidé se odvrací od trhu a obrací svá očekávání ke státu a jeho institucím coby garantům nějakých jistot.

Vytváří to nepříznivé klima pro posuzování přínosu sociální politiky a –jak dále uvidíme- ve vyšší kritičnosti vůči ní.

U jednotlivých společenských vrstev lze vystopovat různé postoje ke zdrojům bohatství. Občané řadící se do nižších společenských tříd častěji než dotázaní postavení výše na společenském žebříčku vidí zdroje bohatství v nepoctivosti, v hospodářském systému, jenž umožňuje bohatým, aby nespravedlivě vydělávali a v dobrých známostech/sociálním kapitálu. Obdobně pak méně než lidé lépe situovaní jsou přesvědčeni o tom, že bohatství je výsledkem jedincových schopností, talentu a pracovitosti. Lidé řadící se k nižším sociálním vrstvám tedy obecně více tendují k negativistické percepci faktorů, které jsou příčinou majetnosti druhých. Výsledky Bonferroniho testu ukazují, že dané rozdíly jsou statisticky významné (na hladině významnosti 0.5). Neshledáváme však statisticky významné rozdíly mezi třídami (podle sebezařazení) při hodnocení významu „štěstí“ a „známostí, společenských styků“ [pozn. 5].

T a b u l k a 3 Třídění proměnné „Jak často se podle Vás dnes u nás objevují některé příčiny bohatství“ a sebezařazení respondentů do společenské vrstvy

	vyšší a vyšší střední tř.	střední tř.	nižší a nižší střední tř.
schopnost či talent	2,28	2,45	2,59
štěstí	2,66	2,76	2,59
nepoctivost	2,17	1,93	1,82
pracovitost	2,28	2,51	2,66
dobré známosti a styky	2,12	1,92	1,86
lepší podmínky při vstupu do života	2,53	2,34	2,23
hospodářský systém umožňující bohatým, aby nespravedlivě vydělávali	2,23	2,02	1,82
jiná příčina	2,67	2,46	2,32

Pramen: ISSP Sociální spravedlnost, 1999

Pozn.: Hodnoty v tabulce prezentují hodnoty průměru pouze pro Českou republiku. Čím nižší je hodnota průměru tím podstatnější je daná skutečnost pro dosažení bohatství.

Varianty: 1= velmi často, 5= nikdy

Evropská studie hodnot z roku 1991 a 1999 mapuje názory veřejnosti na to, proč u nás někteří lidé žijí v nouzi. Odpovědi respondentů pomáhají odhalit jejich přesvědčení o původu sociální potřeby. Data ukazují na základní orientace občanů ve vztahu k nouzi jako opaku společenského úspěchu či bohatství. Škála možných příčin je sice relativně úzká s ohledem na komplexnost těchto příčin, umožňuje přesto v mezinárodním srovnání konfrontovat důvody na straně jednotlivce „individuální“ a ostatní, „objektivní“, „společenské“ faktory. Čeští respondenti pokládají za dosti častou příčinu chudoby některých svých spoluobčanů „individuální“ faktory, zvláště lenost a nedostatek pevné vůle. Dále se přiklání k výroku, že chudoba nevyhnutelně patří k pokroku. Pokud se zaměříme na posuny v percepci nouze/chudoby u české populace v rozmezí let 1991 a 1999, pak je nejvíce patrný procentuální pokles dotázaných, kteří si myslí, že chudoba je zapříčiněna leností a nedostatkem vůle (ze 50,3% na 42,4%). Vzrostl počet respondentů, kteří pokládají chudobu za důsledek bezpráví ve společnosti a nedostatku štěstí.

Ukazuje se, že v průběhu času došlo k posunu percepce chudoby. Respondenti jsou více ochotni uvažovat i o jiných objektivních příčinách nouze než jsou ty založené pouze na individuální zodpovědnosti a vůli jedince. Příčinou této změny může být větší zkušenost dotázaných s chudobou. Z velmi abstraktního pojmu, který se v období před revolucí nepoužíval (nebo nemohl používat), se stává každodenní realitou, se kterou jsou občané přímo konfrontováni a navíc je již jasně pojmenován.

T a b u l k a 4 Proč jsou u nás lidé, kteří žijí v nouzi? Zde jsou čtyři možné důvody. Který z nich považujete za nejdůležitější ?

	1991	1999
protože mají smůlu	11,4	15,4
z lenosti a nedostatku pevné vůle	50,3	42,4
protože je v naší společnosti bezpráví	10,9	19,2
nevyhnutelně to patří k pokroku	20,8	17,6
žádný z těchto důvodů	6,5	5,4

Pramen: Evropské studie hodnot, 1991, 1999

Pozn.: Tabulka prezentuje sloupcová procenta (procenta dávají součet 100% ve sloupcích)

Mezinárodní srovnání, které přibližuje tabulka, naznačuje, že česká veřejnost je v názoru na chudobu v kontextu jiných zemí velmi vyhraněná. Za příčinu nouze totiž pokládají Češi častěji než je tomu v jiných zemích lenost a nedostatek vůle daného jedince. To nasvědčuje, že naši respondenti i v evropském kontextu vyjadřují častěji „liberální“ pohled na tento problém. Češi na druhé straně méně často než jiné národy připouští, že chudoba může být způsobena bezprávím ve společnosti.

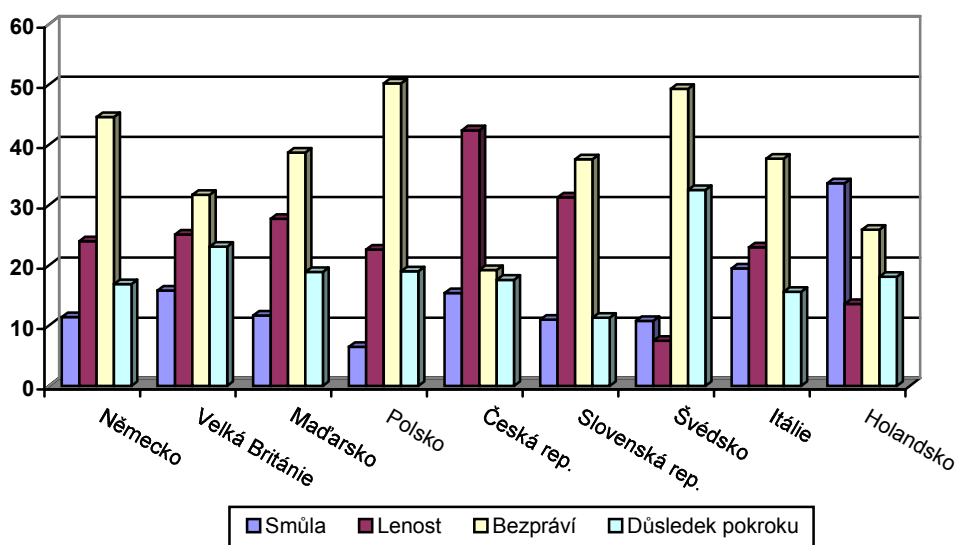
T a b u l k a 5 Proč jsou u nás lidé, kteří žijí v nouzi? Zde jsou čtyři různé důvody. Který z nich považujete za nejdůležitější?

	protože mají smůlu	z lenosti a nedostatku vůle	protože je v naší společnosti bezpráví	nevyhnutelně to patří k pokroku	žádný z těchto důvodů
Německo	11,4	24,0	44,6	16,3	3,0
Velká Británie	15,8	25,1	31,7	23,1	4,4
Maďarsko	11,7	27,7	38,7	18,9	3,0
Polsko	6,5	22,6	50,2	19,0	1,8
Česká republika	15,4	42,4	19,2	17,6	5,4
Švédsko	10,8	7,5	49,3	32,5	-
Itálie	19,5	23,0	37,7	15,6	4,2
Holandsko	33,6	13,6	25,9	18,1	8,9

Pramen: Evropské studie hodnot, 1999

Pozn.: Hodnoty v tabulce představují řádková procenta odpovědí ve vybraných zemích (100% v řádcích)

G r a f 1 Proč jsou u nás lidé, kteří žijí v nouzi? Zde jsou čtyři různé důvody. Který z nich považujete za nejdůležitější?

Pramen: Evropské studie hodnot, 1999

Z tabulky prezentující třídění názorů na příčiny chudoby podle různých skupin obyvatelstva lze vyčíst, že především občané s nižším socioekonomickým statusem odůvodňují pád do chudoby více objektivními faktory (smůla, bezpráví) než individuální nezodpovědností jedince.

Sympatizanti levicově orientovaných stran častěji nahlízejí nouzi jako důsledek bezpráví než potenciální voliči pravicových stran. Také mnohem méně než občané s pravicovými preferencemi přičítají chudobu lenosti.

T a b u l k a 6 Třídění proměnně „Proč jsou u nás lidé, kteří žijí v nouzi? Zde jsou čtyři různé důvody. Který z nich považujete za nejdůležitější?“ podle postavení na trhu práce, socioekonomického statusu dotázaného a politických preferenci ve volbách 1998

	mají smůlu	z lenosti	je bezpráví	patří k pokroku	žádný z důvodů
má zaměstnání	14,7	44,5	16,3	19,0	5,5
nemá zaměstnání	16,4	39,8	22,7	16,0	5,1
vyšší třída	8,8	47,4	15,4	19,3	9,2
střední třída	15,9	42,7	17,4	18,5	5,4
kvalif. dělníci	16,4	42,3	20,5	17,0	3,8
nekvalif. dělníci	21,5	31,8	29,9	13,1	3,7
KSČM	12,2	25,0	44,2	14,7	3,8
ČSSD	15,1	37,5	25,0	16,5	5,9
KDU-ČSL	18,6	48,0	9,8	18,6	4,9
US	17,2	40,0	9,0	24,8	9,0
ODS	11,4	60,4	5,8	18,1	4,2

Pramen: Evropské studie hodnot, 1999

Pozn.: Tabulka prezentuje řádková procenta (100% v řádcích)

Diskusi o postojích k nouzi doplňují i výsledky výzkumu ISSP Sociální spravedlnost z roku 1991, 1995 a 1999, kde respondenti měli možnost volit z širší škály příčin chudoby. Z těchto dat je zřejmé, že podle české veřejnosti jsou příčiny chudoby komplexní. Přitom nejvíce zdůrazněným důvodem chudoby je podle našich spoluobčanů špatná morálka (a opilství), přičemž pro tento důvod se vyslovilo přes šedesát procent dotázaných. S velmi malým odstupem dalšími pro respondenty nejvýstižnějšími vysvětleními příčin nouze je špatný hospodářský systém a nedostatek stejných příležitostí. Opět zde za osm let transformace došlo k „homogenizaci“ postojů veřejnosti k jednotlivým faktorům. Společnost už tak jednoznačně nevidí některé příčiny jako jasně dominující a jiné jako okrajové. Váha kladená na objektivní faktory, jako je „špatný hospodářský systém“, „nedostatek stejných příležitostí“ a „předsudky a diskriminace“ narostla. Současně však zůstává nadále významné i přesvědčení, že lidé jsou u nás chudí kvůli své špatné morálce a nedostatku vlastní snahy.

I v tomto výzkumu je patrný odklon veřejnosti od černobílého nazírání problému chudoby. Respondenti jsou v průběhu času více ochotni uvažovat o vlivu více příčin na fakt, že někdo je v nouzi. Neakcentují tak jednoznačně pouze některé příčiny (od roku 1991 do roku 1999 klesly rozdíly průměrů mezi jednotlivými faktory), ale uvědomují si i roli dalších. V průběhu času také obecně klesá průměrné hodnocení jednotlivých faktorů (v roce 1999 žádný z průměrů není vyšší než 3,00), i když pořadí důvodů chudoby je v podstatě zachováno. Tento jev svědčí o tom, že lidé se v průběhu sledovaných osmi let měli možnost setkat se s pojmem „chudoba“, a její příčiny proto více zvažují.

T a b u l k a 7 Jak často se podle Vás dnes u nás objevují některé příčiny chudoby?
[pozn. 6]

	1991	1995	1999
nemá schopnost či talent	2,98	2,88	2,77
smůla	3,32	3,24	2,89
špatná morálka a opilství	2,20	2,28	2,16
málo snahy	2,89	2,64	2,51
předsudky, diskriminace	3,52	3,58	2,99
nedostatek stejných příležitostí	2,77	2,82	2,36
špatný hospodářský systém	2,54	3,01	2,21
jiná příčina	2,33	3,59	2,40

Pramen: ISSP Sociální spravedlnost, 1991, 1995, 1999

Pozn.: Hodnoty v tabulce prezentují hodnoty průměru. Čím nižší je hodnota průměru tím podstatnější je daná skutečnost podstatnější pro pád do chudoby. .

Varianty: 1= velmi často, 5= nikdy

Problematikou chudoby se také longitudinálně zabýval i výzkum Ekonomická očekávání a postoje 1992 - 1998. Respondenti se zde explicitně vyjadřovali k výroku: „Jen daný jedinec je zodpovědný za svoji chudobu a může vinit jen sám sebe“, kde selhání jedince je posíleno proti všem zbývajícím důvodům. Z časové řady prezentované následující tabulkou a grafem je zřejmé, že v roce 1992 a na konci roku 1993 respondenti tendovali nejvíce k danému výroku o individuální odpovědnosti za chudobu. Nejmenší příklon k individuální zodpovědnosti za špatné životní podmínky jedince lze vystopovat v roce 1998. Možným vysvětlením pro tento pokles může být ekonomická situace České republiky v daném období a její sociální dopady na každodenní život občanů (ekonomický pokles, růst nezaměstnanosti, růst životních nákladů zvláště na bydlení a škrty v oblasti sociálních výdajů v důsledku „balíčků“).

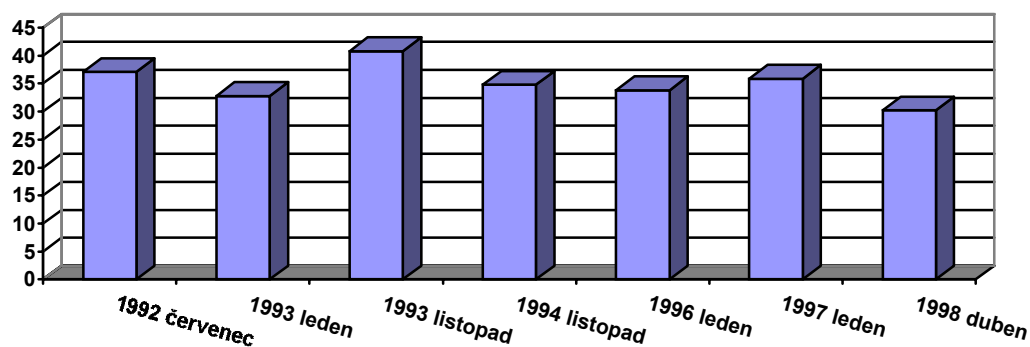
T a b u l k a 8 Za svoji chudobu je v první řadě zodpovědný především daný jedinec

	7/92	1/93	11/93	11/94	1/96	1/97	4/98
rozhodně ano	12,6	8,9	11,2	6,8	6,7	6,4	5,8
spíše ano	24,5	23,9	29,6	28,0	27,2	29,5	24,4
spíše ne	38,1	37,4	38,1	44,3	44,3	40,3	40,3
rozhodně ne	24,7	29,8	21,0	20,8	21,8	23,7	29,5

Pramen: Ekonomická očekávání a postoje, 1992-1998

Pozn.: Hodnoty v tabulce prezentují sloupcová procenta (součet procent v sloupci dává 100%)

G r a f 2 Za svoji chudobu je v první řadě zodpovědný především daný jedinec

Pramen: Ekonomická očekávání a postoje, 1992-1998

Je třeba vzít v úvahu, že kvótní výběr mohl v tomto výzkumu ovlivnit celkové rozložení odpovědí. Postoj k zodpovědnosti jednotlivce za svoji chudobu je totiž diferencován podle společenského postavení dotázaných. Z odpovědí respondentů je jasné, že lépe materiálně postavení občané se výrazně více kloní k názoru, že „za chudobu si může každý sám“ (73%). Naopak, přes 80% Čechů z nižší a nižší střední třídy se domnívá, že jedinec v nouzi není v první řadě zodpovědný za svoji situaci (pouze 19 procent tuto odpovědnost připouští). Celkově subjektivní důvody chudoby akcentovala menší část (30 %) respondentů.

T a b u l k a 9 Třídění proměnné „Za svoji chudobu je v první řadě zodpovědný především daný jedinec“ se sebezaražením respondenta do společenské vrstvy

	vyšší a vyšší střední tř.	střední tř.	nižší a nižší střední třída	celkem
rozhodně ano	23,6	7,5	2,5	5,8
spíše ano	49,4	31,1	16,4	24,4
spíše ne	18,0	41,1	42,3	40,3
rozhodně ne	9,0	20,4	38,9	29,5

Pramen: Ekonomická očekávání a postoje, 1998

Pozn.: Hodnoty v tabulce prezentují sloupcová procenta (součet procent v sloupci dává 100%) pro různé vrstvy/třídy a obecně

Sociálně politické důsledky nazírání na problém chudoby zjišťoval výzkum CVVM „Chudoba očima veřejnosti“, kde respondenti měli možnost umístit svůj názor na kontinuu (1 = odpovědnost jedince a rodiny až 5 = odpovědnost společnosti). Většina populace (polovina) se v této otázce více méně koncentruje „ve středu“, kde obě strany (jedinec a společnost) jsou stejně odpovědné. K názoru, že povinností starat se o chudé je záležitost „postiženého“ jedince a jeho rodiny se hlásí v průměru asi 20 % populace. Kolem 30% občanů si naopak myslí, že starat by se měla celá společnost.

T a b u l k a 10 Je podle Vás povinností společnosti starat se o chudé, nebo je povinností chudých a jejich rodin, aby se starali sami o sebe? Starat se o chudé je (v %)

	povinnost jedince či jeho rodiny			povinnost společnosti	
	1	2	3	4	5
1996	6	12	42	27	13
1998	7	18	45	22	8
2000	3	16	52	20	9

Pozn.: Součet v řádcích je 100 %

Zdroj: IVVM 1996, 1998, 2000

Názor o povinnosti chudých postarat se sami o sebe se v roce 2000 ve srovnání s rokem 1996 jen mírně změnil. Posílil „střed“, zatímco četnost stanoviska, že je to povinností společnosti, klesla o 11 procentních bodů. V závislosti na politických sympatiích je více typické pro příznivce ODS zdůraznění povinnosti jednotlivce (32 %), US rovněž jednotlivce (26 %), zatímco KDU-ČSL a ČSSD (57 % a 59 %) a KSČM povinnosti společnosti (54 %).

Dalším indikátorem, který zachycuje hodnotové orientace české veřejnosti a přibližuje tak společenský kontext, v němž sledujeme legitimitu sociální politiky, je postoj k solidaritě. Do výzkumu Evropské studie hodnot autoři zařadili otázku zaměřenou za zjištění zdrojů solidarity v kontextu dvou různých sociálních skupin – důchodců a přistěhovalců. V obecné rovině řeší otázku zdrojů solidarity výzkum Legitimita sociálního zabezpečení. Tabulka níže srovnává výsledky těchto dvou na sobě nezávislých šetření [pozn. 7].

Tabulka 11 Lidé mohou mít různé důvody pro to, aby nějakým způsobem pomáhali spoluobčanům, starým lidem a přistěhovalcům ve své zemi. U každého důvodu prosím řekněte, zda je Vám blízký nebo ne.

	pomoc obecně	pomoc starým lidem	pomoc přistěhovalcům
morální povinnost	61,5	59,9	13,1
cítění s těmito lidmi	60,0	60,0	13,6
je to v zájmu společnosti	57,5	51,6	11,3
je to v našem vlastním zájmu	*	43,6	8,2
je to příležitost něco splatit nebo vrátit	*	47,2	7,6
vlastní zajištění do budoucna	78,2	*	*

* položka nebyla do daného výzkumu zařazena

Pramen: Evropské studie hodnot, 1999 (sloupec 2 a sloupec 3) a Legitimita sociálního zabezpečení, 1999 (sloupec 1)

Pozn.: Tabulka prezentuje relativní procenta kladných odpovědí, tedy odpovědi „velice blízký“, „hodně blízký“, „do jisté míry blízký“.

Dotázaní nejčastěji uvádí jako důvod toho, proč jsou solidární, více méně individuální/svůj zájem (předpoklad zajištění své osoby do budoucna - 78,2%), ale dalšími silnými zdroji solidarity jsou: morální povinnost (61,5% ze všech respondentů), soucítění s lidmi v nozi (60,0%) a zájem společnosti (57,5%). Porovnáme-li odpovědi respondentů na zdroje solidarity v případě, když je otázka formulována obecně (pouze jako ochota placení daní a odvodů) a když je zaměřena na konkrétní skupinu lidí, zjišťujeme, že respondenti se projevují výrazně solidárněji při obecnější formulaci otázky.

Projevy solidarity jsou obecně menší, tážeme-li se na specifické skupiny. Zvláště patrná je tato tendence v případě přistěhovalců. Česká veřejnost projevuje třikrát větší ochotu pomoci důchodcům než přistěhovalcům.

Jedním z přístupů k testování postojů k sociální spravedlnosti v každodenním životě jsou projekční metody simulující žité situace. Dvě takovéto situace „kdo má přednost při provádění závažné srdeční operace“ a „kdo má přednost při přidělování firemního či podnikového bytu“ byly testovány ve výzkumu ISSP Sociální spravedlnost v roce 1991. Z výsledků analýzy odpovědí vyplývá, že respondenti považují za nejspravedlivější kritérium posuzování těchto případů velikost rodiny pacienta/ zaměstnance (67,7% a 80,6% kladných odpovědí). Pro přidělování bytu je druhým nejspravedlivějším kritériem užitečnost zaměstnance (79,8% kladných odpovědí) a u srdeční operace je to kritérium losování (45,1% kladných odpovědí).

V další analýze se zaměříme na zkoumání postojů k tomu, co je spravedlivé. Česká veřejnost, pokud je dotázána na to, co je spravedlivé, nejčastěji odpovídá, že je velice těžké se orientovat. Dotázaní dále nejvíce souhlasili s výrokem, že znevýhodněným skupinám by měla být poskytována pomoc, aby měly stejné životní šance. Není naopak podporována možnost, aby ekonomické možnosti rodin ovlivnily šance dětí na vzdělání. Zajímavý je posun názorů veřejnosti na „úctyhodnost“ lidí v různých profesích. Lidé v roce 1995 považovali více za spravedlivé než v roce 1991, že různá zaměstnání jsou spojena s různou mírou prestiže a úcty různých profesí, což pravděpodobně spojují se zásluhovostí – diferencovaným společenským přínosem různých povolání.

T a b u l k a 12 A ted' několik názorů na to, co je a co není spravedlivé

	1991	1995
je spravedlivé, že lidé v některých profesích požívají větší úcty než lidé v jiných profesích	48,4	63,1
je spravedlivé, že znevýhodněným skupinám lidí je poskytována zvláštní pomoc, aby měly stejné životní šance	67,8	63,1
je spravedlivé, aby ti, kdo si to mohou dovolit, získali pro své děti lepší vzdělání	25,7	23,2
nemá smysl diskutovat o sociální spravedlnosti, když není možné věci změnit	38,9	37,3
v dnešní době je těžké se orientovat v tom, co je vlastně spravedlivé a co ne	67,6	59,7

Pramen: ISSP Sociální spravedlnost, 1991, 1995

Pozn.: Tabulka prezentuje procenta kladných odpovědí, tedy součet procentuálního zastoupení variant zcela souhlasím, spíše souhlasím.

Varianty: 1 = zcela souhlasím, 5 = zcela nesouhlasím

Po rozboru odpovědí na otázky týkající se postojů k tomu, co je spravedlivé a co ne, docházíme k zajímavým závěrům. Snad nejdůležitějším výsledkem analýzy je fakt, že asi 60% respondentů přiznává, že v dnešní době je těžké orientovat se v tom, co je spravedlivé a co ne. Je zřejmé, že respondenti jsou ochotni akceptovat sociální nerovnosti (sociální prestiž) spojené s povoláním (zásluhami).

Závěr

Při volbě mezi hodnotami svoboda-rovnost převládá v české společnosti mírně příklon k hodnotě svobody, zatímco v dimenzi zásluhy-rovnost převážil v roce 1999 na rozdíl od roku 1991 příklon k hodnotě rovnosti, což je patrné zvláště u nižších tříd. Z časové řady dat vypovídajících o příčinách toho, proč jsou někteří lidé bohatí, lze vyčíst v podstatě skeptický postoj českých občanů k této problematice, který se navíc v průběhu času ještě prohlubuje. Skepse tohoto postoje Čechů spočívá v tom, že hlavními příčinami toho, že „někdo má“, jsou známosti, styky a nepoctivost. Opět tento pocit silněji vystupuje u příslušníků nižších tříd. Tyto tendence nasvědčují, že naše veřejnost vnímá získávání majetku více jako výsledek nekalého jednání než fungujícího trhu založeného na hodnotách rovných šancí a zásluh. S jistou nadsázkou zde můžeme hovořit o krizi důvěry v prosazení meritokracie, která může mít své negativní dopady na posuzování sociální politiky. Zmiňovaná nedůvěra v řádné fungování trhu a v možnosti uplatnit se na něm a zabezpečit tak své materiální potřeby může vyvolávat vysoká očekávání ve vztahu k sociálnímu státu. Opatření sociální politiky se mohou stát pro občany únikem před „nespravedlivým“ trhem a stát může být pokládán za subjekt za vše odpovědný.

Co se týče postoje Čechů k příčinám chudoby, projevovala se naše veřejnost v mezinárodním srovnání na počátku 90. let spíše jako „individualistická“. Chudí byli podle celé poloviny respondentů chudými podle názoru dotázaných hlavně proto, že mají špatnou morálku nebo díky své lenosti a nedostatku vůle. Rozšířenost tohoto přesvědčení v průběhu času klesla, což je pravděpodobně zapříčiněno rostoucí zkušeností veřejnosti s fenoménem chudoby. Obecně se ovšem při bližším pohledu ukazuje, že veřejnost uznává komplexnost faktorů, jež způsobují chudobu, a že nižší třídy pak silně zdůrazňují objektivní příčiny chudoby.

K základním principům relevantním pro legitimitu sociální politiky patří jednoznačně solidarita, jež se opírá o širší škálu motivů. Z našich zjištění vyplývá, že česká veřejnost projevuje různou míru solidarity s různými skupinami obyvatel. Čím konkrétněji je otázka položena a čím marginálnější skupina je posuzována, tím je nižší míra solidarity.

Zdá se obecně, že idea solidarity se spojuje s ideou rovných šancí a nevylučuje se ani s ideou zásluhovosti.

4.2 Kdo

V této podkapitole se zaměřujeme na legitimitu nositelů a provozovatelů sociální politiky. Zkoumány jsou postoje české veřejnosti k:

- nositelům odpovědnosti (individuum – stát)
- stát a jeho pole působnosti
- exekutor sociálních opatření (privátní – kolektivní opatření)
- důvěra ve faktické provozovatele sociální politiky

a) nositel odpovědnosti

Základní otázkou relevantní pro tuto rovinu zkoumání legitimacy je otázka týkající se role jedince a soukromého sektoru kontra role státu. Následující tabulka se zabývá zkoumáním toho, zda se česká veřejnost vyslovuje spíše k individuální odpovědnosti za vlastní život nebo inklinuje spíše k paternalismu. Průměr hodnocení se přibližuje středu škály - Češi se tedy nijak zvlášť neupínají ke státu. Spíš se –zejména na počátku devadesátých let- mírně klonili k individuální zodpovědnosti (čím více se blíží odpověď jedné, tím je úloha jedince považována za podstatnější, čím více se blíží deseti, roste význam odpovědnosti státu). Mezi roky 1991 a 1999 lze ovšem zaznamenat mírný nárůst respondentů, kteří nahlížejí na stát jako na instanci, jež má za úkol se o jedince postarat.

T a b u l k a 13 Ted' bych byl(a) rád(a), kdybyste mi mohl(a) říci své názory na různá témata. Kam byste svůj názor umístil(a) na škále 1-10?

	1991	1999
odpovědnost postarat se o sebe individua versus stát	4,37	4,89

Pramen: Evropské studie hodnot, 1991, 1999

Pozn.: Tabulka prezentuje hodnoty průměru, přičemž čím nižší je hodnota průměru, tím silnější je souhlas s první částí výroku

Naproti tomu výzkum z roku 1995 založený na reprezentativním náhodném výběru populace ve věku 20-59 let (1 219 respondentů) zaznamenal na škále 1 – 5 větší příklon občanů k zdůraznění odpovědnosti státu (volba: „za životní úroveň odpovídá jednotlivec a rodina“ – 1, kontra „odpovídá stát“ – 5): průměr byl 3,25 a 42 % občanů zdůraznilo odpovědnost státu, zatímco 28 % odpovědnost jednotlivce (30 % nerozhodných) (Gatnar, Búzík 1998 : 45). V roce 1999 byl výzkum opakován a průměr byl 3,03 a 34 % respondentů zdůraznilo odpovědnost jednotlivce, 33 % odpovědnost státu a 33 % bylo nerozhodnutých (nepublikovaná informace Sociologického ústavu). S ohledem na tyto rozdílné výsledky musíme nechat definitivní závěr o celkové orientaci české populace v této dimenzi otevřenou. Nicméně oba výsledky z roku 1999 naznačují vcelku „vyrovnané“ postoje české populace.

V každém případě ale, analyzujeme-li postoje české populace k individualismu-paternalismu podle dat Evropské studie hodnot u různých skupin obyvatelstva, ukazuje se, že naše společnost je velmi polarizována. Lidé lépe postavení (vyšší společenské třídy) vykazují výraznější tendence k individuální odpovědnosti za svůj život a jeho chod. Lidé z nižších sociálních tříd naopak tendují k podpoře paternalismu (rozdíl je statisticky významný). Co se týče politické orientace, také zde je možné vypožorovat určité tendence v postojích k odpovědnosti. Sympatizanti pravicově orientovaných stran podporují spíše individuální převzetí odpovědnosti nad svým životem. Zvláště individualisticky se projevují voliči ODS. Naopak občané levicově zaměření spíše podporují paternalismus. Rozdíly mezi názory sympatizantů ODS a US nejsou statisticky významné, stejně jako názory mezi sympatizanty ČSSD a KSČM.

T a b u l k a 14 Třídění proměnné „Jednotlivci by měli převzít více odpovědnosti, aby se o sebe dokázali postarat“, kontra „Stát by měl převzít více odpovědnost a zajistit, aby bylo o každého postaráno“, postavení na trhu práce, socioekonomického statusu dotázaného a politické preference.

	průměr
má stálé zaměstnání	4,70*
nemá zaměstnání	5,12*
vyšší, vyšší střední třída	3,78
střední, nemanuální pracovníci	4,55
kvalifikovaní a polokvalifikovaní dělníci	5,39
pomocní dělníci, nezaměstnaní	6,43
KSČM	6,16
ČSSD	5,22
KDU-ČSL	4,96
US	4,01
ODS	3,79

*statisticky signifikantní rozdíl mezi skupinami

Pramen: Evropské studie hodnot, 1999

Pozn.: Hodnoty v tabulce představují průměry. Čím více se hodnota průměru blíží 1 tím více dotázaní podporují úlohu jednotlivce.

Varianty odpovědí: 1=jednotlivec, 10=stát

V mezinárodním srovnání z roku 1999 se Česká republika v postojích v dimenzi individualismus–paternalismus umístila za srovnanými západoevropskými zeměmi, vyjma Itálie. Obecně však patří spíše do skupiny zemí, jejichž populace o něco více akcentuje odpovědnost jedince. Naopak země jako Itálie, Polsko a Maďarsko o něco více zdůrazňují odpovědnost státu. Česká republika se tímto odlišuje od ostatních postkomunistických zemí ve střední Evropě.

I v mezinárodním kontextu se potvrdila skutečnost, že lidé lépe společensky postavení vykazují větší podporu individuální odpovědnosti a nutnosti postarat se sám o sebe. Tuto tendenci je možné objevit ve všech analyzovaných zemích.

T a b u l k a 15 „Jednotlivci by měli převzít více odpovědnosti, aby se o sebe dokázali postarat“, kontra „Stát by měl převzít více odpovědnost a zajistit, aby bylo o každého postaráno“

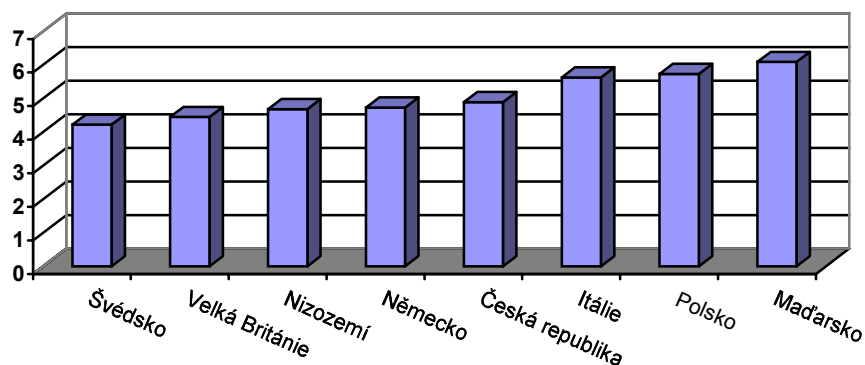
země	průměr
Švédsko	4,22
Velká Británie	4,45
Nizozemí	4,68
Německo	4,73
Česká republika	4,89
Itálie	5,63
Polsko	5,73
Maďarsko	6,09

Pramen: Evropské studie hodnot, 1999

Pozn.: Hodnoty v tabulce představují průměry. Čím více se hodnota průměru blíží 1 tím více dotázaní podporují úlohu jednotlivce.

Varianty odpovědí: 1=jednotlivec, 10=stát

**G r a f 3 „Jednotlivci by měli převzít více odpovědnosti, aby se o sebe dokázali postarat“
kontra „stát by měl převzít více odpovědnost a zajistit, aby bylo o každého postaráno“**

Pramen: Evropské studie hodnot, 1999

Příklon dotázaných k individuální odpovědnosti či paternalismu, se v České republice liší také u jednotlivých socioekonomických skupin obyvatelstva. Tyto tendence jsou patrné i ve všech ostatních sledovaných Evropských zemích. Je ovšem velmi zajímavé, nakolik se v rámci jednotlivých zemí podíly odpovědí respondentů náležících do různých vrstev liší. Je patrné, že lidé s různým socioekonomickým statutem v zemích jako Švédsko či Itálie vykazují mnohem větší míru sociální shody v názorech na odpovědnost za svůj život než respondenti v České republice. Rozdíl průměru odpovědí mezi nejnižší a nejvyšší společenskou vrstvou ve Švédsku je 0,71, kdežto v České republice dosahuje hodnoty 2,65.

T a b u l k a 16 Příklon k odpovědnosti jednatelce – státu podle socioekonomického statusu respondenta

	jednotlivci by měli převzít více odpovědnosti , aby se o sebe dokázali postarat KONTRA stát by měl převzít více odpovědnosti a zajistit, aby bylo o každého postaráno			
	A	B	C	D
Velká Británie	*	*	*	*
Německo	3,84	4,3	5,19	6,06
Švédsko	3,94	4,42	4,27	4,65
Itálie	5,04	5,58	5,71	6,22
Maďarsko	4,52	5,77	6,42	6,42
Polsko	5,05	5,17	5,78	6,41
Česká republika	3,78	4,55	5,39	6,43

Pramen: Evropské studie hodnot, 1999

Pozn.: Varianty odpovědí: 1=jednotlivec, 10=stát

A= vyšší a vyšší střední třída, B= střední a nemanuální pracovníci, C= kvalifikovaní a polokvalifikovaní dělníci, D= pomocní dělníci, nezaměstnaní.

b) stát a jeho pole působnosti

Tato podkapitola se věnuje podrobněji tomu, do jakých oblastí veřejného života, by stát měl zasahovat, kde je jeho pole působnosti. V roce 1996 Česká republika participovala na výzkumu Role vlády, kde byly mimo jiné zjišťovány názory občanů na činnost a kompetence vlády z hlediska redistribuce a vládních výdajů. Z výsledků tohoto šetření vyplývá, že 60,3% Čechů souhlasí s tím, že by vláda měla dbát na snižování rozdílů mezi lidmi s vysokými příjmy a lidmi s nízkými příjmy. 17,6% občanů se vyjádřilo neutrálně a pouze 22,1% respondentů vyslovilo nesouhlas s tímto výrokem.

Co se týče názorů občanů na to, které skutečnosti by měla naše vláda ovlivňovat (přesný seznam těchto skutečností viz tabulka), je zřejmé, že největší podporu zaznamenává finanční dotování vývoje nových průmyslových výrobků a technologií, vyslovuje se pro ně 82,3% dotázaných. Asi tři čtvrtiny občanů také podporují roli vlády v oblasti vytváření nových pracovních míst (74,1%) a usměrňování cen zákonem (72,0%). Obecně lze konstatovat značná očekávání české populace jak v oblasti hospodářských intervencí státu, tak v oblasti zaměstnanosti.

T a b u l k a 17 Budu Vám číst některá opatření, jimiž může vláda ovlivňovat národní hospodářství. Řekněte prosím, které výroky podporujete a které odmítáte.

vláda by měla ovlivňovat:	procenta kladných odpovědí
finanční dotování vývoje nových průmyslových výrobků a technologií	82,8
vládní financování programů na vytvoření nových pracovních míst	74,1
usměrňování cen zákonem	72,0
škrtý ve vládních výdajích	54,5
regulace mezd zákonem	47,1
méně zásahů vlády do podnikání	45,6
podpora upadajícím průmyslovým oborům s cílem udržet místa	38,8
krácení pracovního týdne v zájmu vytvoření více pracovních míst	23,2

Pramen : Role vlády, 1996

Pozn.: Tabulka prezentuje procenta kladných odpovědí, tedy součet procentuálního zastoupení variant silně podporují a podporují.

Varianty: 1= silně podporují, 5=zásadně nepodporují

Důležitým indikátorem postoje veřejnosti k vládě a její činnosti jsou názory na státní výdaje. Výzkum Role vlády 1996 zkoumá skutečnost, zda by občané doporučovali zvýšit, snížit či zachovat státní výdaje v aktuální podobě. „Nejspokojenější“ jsou občané s výdaji na kulturu a umění. 57,3% dotázaných si myslí, že by měly být stejné jako dosud. Podle „spokojenosti“ následují výdaje na policii, podpory v nezaměstnanosti a armádu. Z uvedených oblastí výdajů by občané nejvíce snížili výdaje na armádu (46,7%) a na podporu v nezaměstnanosti (38,4%). Naopak zvýšení státních investic dotázaní vyžadují v oblasti zdravotnictví (82,7%), životního prostředí (68,7%) a vzdělání (67,7%). U této otázky je nutné podotknout, že respondenti odpovídali s vědomím, že zvýšení výdajů bude pravděpodobně provázeno i zvýšením daní.

T a b u l k a 18 Budu Vám číst různé oblasti vládních výdajů. Řekněte nám, zda by vládní výdaje měly být v dané oblasti vyšší či nižší? Uvědomte si, že pokud řeknete „mnohem větší“, mohlo by to vyžadovat zvýšení daní potřebné k finančnímu krytí zvýšených vládních výdajů.

	zvýšit výdaje	stejně jako dosud	snížit výdaje
životní prostředí	68,7	28,3	3,1
zdravotnictví	82,7	15,6	1,6
policie a udržování pořádku	43,3	43,9	12,9
vzdělání	67,7	28,9	3,4
armáda a obrana	11,8	41,5	46,7
starobní důchody	66,7	30,4	2,9
podpory v nezaměstnanosti	19,7	41,9	38,4
kultura a umění	28,4	57,5	14,1

Pramen : Role vlády, 1996

Pozn.: Hodnoty v tabulce jsou uvedeny v řádkových procentech (součet procent v řádku dává 100%.

Češi projevují vyšší přání po zvýšení výdajů do oblasti životního prostředí a zdravotnictví než jejich evropští sousedé. Naopak více než ostatní Evropané pokládají za přehnané výdaje na podpory v nezaměstnanosti.

T a b u l k a 19 Budu Vám číst různé oblasti vládních výdajů. Řekněte nám, zda by vládní výdaje měly být v dané oblasti vyšší či nižší – mezinárodní srovnání

	životní prostředí	zdravotnictví	policie	vzdělání	armáda	důchody	podpory v nezam.	kultura
Západní Něm.	2,25	2,33	2,31	2,41	3,84	2,48	2,84	3,36
Velká Británie	2,53	1,66	2,07	1,85	3,20	1,94	2,82	3,89
Maďarsko	2,22	1,64	2,26	1,90	3,00	1,84	2,98	2,53
Itálie	2,35	2,00	2,92	2,11	4,06	2,24	2,68	2,66
Česká rep.	2,20	1,86	2,62	2,17	3,47	2,19	3,30	2,85
Polsko	2,02	1,65	2,07	1,84	2,40	1,83	2,64	2,46

Pramen : Role vlády, 1996

Pozn.: Hodnoty v tabulce prezentují hodnoty průměru. Varianty: 1=mnohem vyšší výdaje, 3=stejně výdaje jako dosud, 5=mnohem nižší výdaje

Naši dosavadní diskusi o postojích veřejnosti k vládě a jejím činnostem můžeme uzavřít analýzou toho jaké povinnosti obecně podle Čechů vláda má. Z dat vyplývá, že naši spoluobčané kladou velký důraz na zajištění rovných šancí pro všechny (vysokoškolské vzdělání pro děti z rodin s nízkými příjmy) a podporují opatření zajišťující ochranu před všeobecnými riziky (životní prostředí, stáří, nemoc, ale i slušné bydlení a příležitost pracovat). Méně už občané vidí povinnosti vlády ve snižování příjmových sociálních rozdílů a v péči o životní úroveň nezaměstnaných.

T a b u l k a 20 Celkově vzato vláda by měla mít za povinnost:

	procenta kladných odpovědí
prosazovat přísné zákony, jež by donutily průmysl k menšímu poškozování životního prostředí	97,0
zabezpečovat zdravotní péči pro nemocné	96,8
zabezpečovat slušnou životní úroveň starým lidem	96,6
poskytovat finanční pomoc vysokoškolským studentům z rodin s nízkými příjmy	92,7
poskytnout průmyslu pomoc, potřebnou k jeho růstu	82,4
usměrňovat ceny	81,9
zabezpečit slušné bydlení pro ty, kdo si je nemohou dovolit	79,7
zajistit práci pro každého, kdo chce pracovat	76,3
snižovat rozdíly v příjmech mezi bohatými a chudými	61,8
zabezpečovat slušnou životní úroveň nezaměstnaným	44,7

Pramen : Role vlády, 1996

Pozn.: Hodnoty v tabulce prezentují procenta kladných odpovědí, tedy součet procentuálních hodnot variant určitě ano a spíše ano.

Varianty: 1=určitě ano, 4= určitě ne

T a b u l k a 21 Celkově vzato vláda by měla mít za povinnost poskytovat nebo zabezpečit:

	práci	regulovat ceny	zdravotní péči	slušnou úroveň starým	pomoc průmyslu	slušnou úroveň nezam.	re-distribuci příjmů	VŠ studenty	bydlení	zákony o živ. prostř.
Z. Něm.	2,02	2,13	1,53	1,56	2,26	2,07	2,23	1,89	2,16	1,53
VB	2,13	1,74	1,20	1,29	1,67	1,99	2,07	1,74	1,77	1,44
Mad'	1,69	1,76	1,30	1,39	1,77	2,30	1,85	1,72	2,05	1,47
Itálie	1,92	1,51	1,21	1,27	1,98	2,04	1,95	1,49	1,70	1,35
ČR	1,85	1,85	1,32	1,41	1,94	2,65	2,25	1,59	1,96	1,35
Polsko	1,56	1,79	1,33	1,34	1,71	1,92	1,73	1,58	1,71	1,45

Pramen : Role vlády, 1996

Pozn.: Hodnoty v tabulce prezentují hodnoty průměru. Varianty: 1=určitě ano, 4= určitě ne

CVVM v šetření Názory na roli státu v ekonomické a sociální oblasti zjistilo, že existuje téměř všeobecná shoda české veřejnosti v názoru na povinnosti státu zabezpečovat pracovní příležitosti, sociální jistoty a vytvářet podmínky pro uplatnění občanských práv a svobod. I zde je možné poukázat na jistou diskrepanci mezi požadavkem, aby stát zajistil možnost seberealizace a sociální jistoty všem, kteří chtějí pracovat a souhlasem s tvrzením, že stát má „jen“ vytvářet podmínky pro uplatnění práv a svobod občanů. Zdá se, že otázky zaměstnanosti a sociálních jistot jsou obecně vnímány jako nedílná součást občanských práv, nikoliv jako omezení občanů. Více než 60% dotázaných souhlasí s regulací sociálních nerovností formou přerozdělování „aby nebyly příliš velké rozdíly mezi bohatými a chudými“. Nižší podporu má idea minimální sociální politiky, která státní podporu vymezuje pouze do úrovně životního minima.

Časová řada prezentovaná v tabulce níže svědčí o tom, že zdůrazňování role státu jestabilní. Nejvíce se tyto tendence projeví v roce 1992, kdy s výrokem „mělo by být zaručeno, aby každý, kdo chce pracovat dostal práci“ souhlasilo 94% Čechů (přičemž v následujících letech souhlasilo v průměru asi o 10% dotázaných méně). S konstatováním „hlavním úkolem vlády je řešit otázky nezaměstnanosti a sociálních jistot občanů“ vyjádřilo souhlas 87% veřejnosti (v následujících letech asi o 8% lidí méně) a s názorem „to, co společnost vyprodukuje, musí být rozděleno tak, aby nebyly příliš velké rozdíly mezi bohatými a chudými“ se ztotožnilo 79% populace (což je průměrně o 20% lidí více než v následujících letech). Tehdejší akcent na roli státu může souviset s poklesem reálných příjmů o 30 procent a očekávání ohrožení nezaměstnaností na počátku transformačního období. Obecně ovšem Češi kladou větší důraz na přístup k zaměstnání a stejné podmínky k soutěži než na přerozdělování příjmů.

T a b u l k a 22 Uved'te do jaké míry souhlasíte s uvedenými výroky?

	1990	1992	1995	1998	1999	2000
mělo by být zaručeno, aby každý, kdo chce pracovat, dostal práci	*	94	85	85	89	85
stát nemá jednotlivce omezovat, má jen vytvářet podmínky při uplatnění jeho práv a svobod	86	86	85	81	79	85
hlavním úkolem vlády je řešit otázky nezaměstnanosti a sociálních jistot občanů	*	87	74	79	81	79
to, co společnost vyprodukuje, musí být rozděleno tak, aby nebyly příliš velké rozdíly mezi bohatými a chudými	*	79	59	58	56	61
stát má lidem zabezpečit jen nutné životní minimum, jinak se každý musí postarat sám o sebe	33	32	43	43	46	41

Pramen : CVVM, 1990-2000

Pozn.: Hodnoty v tabulce prezentují procentuální zastoupení kladných odpovědí.

Varianty: 1=rozhodně souhlasím, 4= vůbec nesouhlasím

**otázka nebyla v součásti dotazníku*

c) exekutor sociálních opatření (privátní – kolektivní opatření)

V předchozí části textu zodpovídáme otázku „kdo je, podle názoru veřejnosti, zodpovědný za řešení sociálních problémů, kdo je zodpovědný, za kvalitu života jedince“? Můžeme se ovšem ptát i širěji a zjišťovat názor českých občanů na provozovatele sociálních opatření, tedy: „kdo by měl být provozovatelem sociálních služeb“? Možnosti odpovědí na tuto druhou otázku se pohybují mezi opozitními pojmy: stát (ošetřuje především kolektivní rizika) a privátní instituce (ošetřuje individuální rizika). Zaměřujeme se tedy podrobněji na problematiku „privatizace“ / „individualizace“ sociálních opatření [van Oorschoot 1997].

Data z výzkumu Ekonomická očekávání a postoje 1990-1998 ukazují, jak se česká veřejnost dívala na „privatizaci“ sociálních služeb v daném časovém rozmezí. [pozn. 8]

T a b u l k a 23 Podle Vašeho názoru měla/y by být následující oblasti provozována/y privátní institucí

	12/90	5/91	12/91	7/92	1/93
sociální péče	75,3	*	*	*	*
zdravotní péče	75,6	80,7	64,7	74,0	73,1
péče o staré občany	66,1	73,1	60,4	58,9	57,4
střední školy	*	66,7	64,4	69,5	65,3

* otázka nebyla součástí daného výzkumu

Pramen: Ekonomická očekávání a postoje, 1990-1993

Pozn.: Tabulka prezentuje procenta kladných odpovědí, tedy součet variant určitě ano a spíše ano.

Varianty: 1=určitě ano, 4= určitě ne

Podpora role privátních subjektů při poskytování veřejných statků byla v prvních letech transformace obecně vysoká. V průběhu let 1990 až 1993 si asi tři čtvrtiny respondentů uvádí, že zdravotní péče by měla být provozována privátními institucemi. K výkyvům dochází pouze v roce 1991, kdy v květnu občané vyjadřují vysokou podporu myšlenky, aby zdravotní péče spadala do rukou privátních institucí, ale v prosinci se pro tento názor vyslovilo už o celých 15% respondentů méně. V oblasti péče o staré občany můžeme ale zaznamenat už na počátku devadesátých let mírně klesající podporu privatizace provozovatelů této péče.

V roce 1997 a 1998 byly v tomto výzkumu otázky privatizace, či lépe typů provozování různých oblastí sociální sféry, pojaty podrobněji. Respondenti vybírali z různých typů penzijního zabezpečení, péče o nezaopatřené děti a zdravotní péče. V případě důchodového zabezpečení Češi jak v roce 1997, tak i v roce 1998 nejvíce preferovali (v obou případech nad 50% kladných odpovědí) důchodový systém založený na existenci penzijního fondu, do kterého každý přispívá podle svého příjmu a důchody jsou vypočítávány na základě těchto plateb. Druhým nejpreferovanějším typem důchodového zabezpečení je systém, ve kterém stát platí důchody ze státního rozpočtu všem občanům, přičemž každý občan si může platit připojištění.

V případě péče o nezaopatřené děti se dotázaní nejvíce vyslovovali pro systém, kdy stát platí dávky každé rodině s dětmi, protože starost o děti je v zájmu všech. Tento názor projevila nadpoloviční část respondentů (v 1997 63,5% a v 1998 54,2%). Na druhém místě se umístil systém, ve kterém stát platí příspěvky pouze rodinám s nízkým příjmem, které si o dávky zažádají.

Nadpoloviční většina občanů se v letech 1997 a 1998 se také vyslovila pro zdravotní péči, která je bezplatná, přičemž pojistné platby musí být v takové míře, aby tuto bezplatnost zabezpečily. Dále se respondenti často vyjadřovali pro systém, ve kterém rozsah zdravotní péče by měl odpovídat úrovni pojistného. Zálžitosti převyšující tuto úroveň by byly placeny ze soukromého připojištění. Pro minimální zdravotní péči a soukromé zdravotní pojištění se vyslovila pouze 4% respondentů.

Občané z nižších společenských tříd tendují k podpoře univerzálních typů sociálních opatření zaměřených na celou populaci. Tato část české populace inklinuje ke kolektivistickým typům sociálních opatření (důchody ze státního rozpočtu, stát platí dávky na děti všem, zdravotní péče zdarma, univerzitní vzdělání bezplatné, regulované státem). Lidé lépe společensky postavení jsou ochotnější volit typy sociálních opatření, která jsou spíše založená na osobní zodpovědnosti a spoluúčasti jedince. Také mezi těmito respondenty najdeme v průměru více zastánců radikálnější „privatizace“ sociální sféry.

I politické preference zjevně hrají roli v postojích občanů ke způsobu organizace penzijního, zdravotního a vzdělávacího systému v naší republice. Levicově orientovaní voliči, vyjma postoje k organizaci vysokoškolského vzdělání, jasně tendují k univerzálním, státem garantovaným typům sociálních opatření. Nejvýrazněji se takto projevují voliči KSČM. Občané sympatizující více se stranami pravicově orientovanými se vyslovují pro větší zainteresovanost jedince na zabezpečování sociálních jistot.

Je možné shrnout, že kolektivní, univerzální typy opatření mají jasnou prioritu. Následují je návrhy hovořící o sladění veřejného a individuálního zájmu, kolektivních i privátních systémů ochrany proti rizikům. [pozn. 9] Podpora privátních řešení zůstává stále velmi nízká, a u nižších společenských vrstev téměř nulová.

T a b u l k a 24 Jaký typ penzijního zabezpečení, ochrany nezaopatřených dětí, zdravotní péče a vysokoškolského vzdělání preferujete? Tříděno se subjektivním zařazením respondentů do společenské vrstvy a s politickými preferencemi dotázaných

	1/97	4/98								
		vyšší a vyšší stř. tř.	střední tř.	nižší a nižší stř. tř.	KSČM	ČSSD	KDU-ČSL	US	ODS	celkem
preferovaný typ penzijního zabezpečení:										
důchody jsou placeny státem ze státního rozpočtu všem občanům; navíc každý si může platit připojištění	39,6	21,3	31,8	51,7	62,7	50,2	50,5	57,1	26,7	41,7
důchody jsou placeny z penzijního fondu, do kterého každý přispívá podle svého příjmu a důchody jsou vypočítávány na základě těchto plateb	53,6	55,1	58,3	43,9	37,3	44,9	42,2	28,6	60,9	50,4
stát se stará pouze o potřebné; ostatní si platí soukromé pojištění a důchody jsou vypočítávány na základě těchto plateb	6,8	3,6	10,0	4,4		5,0	7,3	14,3	12,4	7,8
preferovaný typ ochrany nezaopatřených dětí:										
starost o děti je v zájmu nás všech, proto by měl stát platit dávky každé rodině	63,5	34,8	48,7	60,7	74,8	62,8	50,5	57,1	45,5	54,2
jenom chudé rodiny mají nárok na rodinné dávky; stát bude platit jenom rodinám s nízkým příjmem, které si požádají	30,8	44,9	43,5	35,5	21,7	33,7	43,1	42,9	45,5	39,3
děti jsou privátní záležitostí každé individuální rodiny; stát by se měl o děti starat jenom když nemají rodinu	5,6	20,2	7,8	3,8	3,5	3,4	6,4		9,1	6,5
preferovaný typ zdravotní péče:										
všechna zdravotní péče by měla být zdarma; pojistná platba musí být dost vysoká na to, aby pokryla všechny potřeby	52,4	32,6	44,2	63,7	78,3	62,4	55,0	42,9	37,1	53,9

	1/97	4/98								
		vyšší a vyšší stř. tř.	střední tř.	nižší a nižší stř. tř.	KSČM	ČSSD	KDU-ČSL	US	ODS	celkem
rozsah zdravotní péče by měl odpovídat úrovni pojistného. Záležitosti převyšující tuto úroveň by byly placeny ze soukromého připojištění	43,8	58,4	50,5	34,4	21,0	35,4	43,1	42,9	57,2	42,4
nezbytná zdravotní péče by měla být poskytována v minimálním rozsahu; soukromé pojištění by mělo být hlavním zdrojem financování	3,8	9,0	5,3	1,9	0,7	2,2	1,8	14,3	5,7	3,7
preferovaný typ univerzitního vzdělání:										
všechny typy vzdělání by měly být bezplatné a každý by měl mít možnost studovat na univerzitě	*	7,9	18,3	31,8	32,9	26,3	30,3	14,3	17,9	24,8
univerzitní vzdělání by mělo být bezplatné a stát by měl regulovat počet studentů a kontrolovat, zda skutečně studují	*	39,3	47,9	49,2	58,0	53,6	45,9	42,9	42,2	48,0
univerzitní vzdělání je životní investice. Studenti by měli na vzdělání přispívat, i kdyby si měli na studium vypůjčit.	*	52,8	33,8	19,0	9,1	20,1	23,9	42,9	40,0	27,2

* otázka nebyla v daném výzkumu položena

Pramen: Ekonomická očekávání a postoje 1997-1998

Při snaze o rozkrytí skutečnosti, které další sociální skupiny více inklinují ke kterému typu penzijního zabezpečení, zdravotní péče, péče o nezaopatřené děti a vzdělávacího systému, pracujeme se čtyřmi základními skupinami respondentů. První dvojici tvoří dotázaní, kteří uvádí, že těžce či lehce vychází se svými příjmy. Druhou dvojicí jsou respondenti, kteří zažívají pocit nejistoty nebo naopak pocit jistoty. U těchto dvou opozitních skupin jsme zkoumali jejich odpovědi na otázky týkající se postojů k sociální politice a zda se tyto odpovědi nějak lišily.

Dospěli jsme k výsledku, že respondenti, kteří jen těžko vycházejí se svými příjmy, jednoznačně méně podporují privatizační snahy než lidé, kteří jsou na tom finančně lépe a se svými příjmy vycházejí bez problémů. Například finančně méně stabilnější respondenti nejvíce podporují penzijní systém, který je placen státem ze státního rozpočtu všem občanům, a navíc každý si může platit připojištění.

Ochotu ke zvýšení individuální odpovědnosti za svůj život a ke zvýšení snahy čelit individuálně různým sociálním rizikům testuje také výzkum Legitimita sociálního zabezpečení 1999. Klade respondentům otázku na to, zda podporují možnost uzavření soukromého připojištění v oblasti důchodů, nemocenských dávek, zdravotní péče, nezaměstnanosti, rozvodů. Největší část respondentů jednotlivá privátní opatření připouští, ale nepreferuje. Nejpozitivněji je přijímáno připojištění na vyšší starobní, vdovský či invalidní důchod. S tím souhlasí více než třetina všech oslovených českých občanů. Druhou nejatraktivnější formou privátního opatření se jeví připojištění na předčasný důchod.

Je také možné vyzorovat, že lidé lépe společensky postavení jsou možnostem soukromého připojištění výrazně více nakloněni než zbytek české veřejnosti.

T a b u l k a 25 Nakolik podporujete možnost osobního, soukromého připojištění proti některým rizikům? To by existovalo jako doplnění dosavadního povinného systému odvodů a dávek.

(Výsledky jsou tříděny podle sebezaražení respondentů do společenských vrstev)

	nižší třída	střední třída	vyšší třída	celkem
důchodové připojištění na vyšší starobní, vdovský, invalidní důchod				
osobně preferuje	28,6	40,9	56,6	35,2
připouští, ale nepreferuje	49,2	46,5	40,8	47,7
odmítá, nepovolil by	9,7	3,2		6,5
neví	12,5	9,4	2,6	10,6
připojištění na předčasné důchod, na lepší podmínky a vyšší nároku, než jsou ve státě garantovaném systémem				
osobně preferuje	18,1	27,5	41,6	23,3
připouští, ale nepreferuje	51,4	46,3	42,9	49,0
odmítá, nepovolil by	12,5	11,0	6,5	11,5
neví	18,0	15,1	9,1	16,2
připojištění na lepší nemocenské dávky, případně na dávky při práci o bezmocného člena rodiny				
osobně preferuje	18,0	23,4	37,7	21,5
připouští, ale nepreferuje	47,7	53,1	46,8	49,7
odmítá, nepovolil by	17,3	10,1	7,8	13,9
neví	17,0	13,3	7,8	14,9
připojištění na nadstandardní zdravotní péči				
osobně preferuje	13,7	18,5	30,3	16,7
připouští, ale nepreferuje	43,5	48,5	44,7	45,5
odmítá, nepovolil by	28,6	21,0	22,4	25,2
neví	14,3	12,0	2,6	12,6
připojištění na lepší zajištění v nezaměstnanosti				
osobně preferuje	14,1	13,4	15,8	13,9
připouští, ale nepreferuje	41,0	45,7	46,1	43,3
odmítá, nepovolil by	26,0	24,4	23,7	25,2
neví	18,9	16,5	14,5	17,6
připojištění na zajištění lepšího příjmu v době péče o malé děti při rozvodu manželství				
osobně preferuje	13,6	15,2	16,9	14,5
připouští, ale nepreferuje	37,8	45,3	51,9	41,6
odmítá, nepovolil by	22,7	17,4	14,3	20,1
neví	25,9	22,1	16,9	23,8

Pramen: Legitimita sociálního zabezpečení, 1999

Z předchozí tabulky lze vyčíst, že jednotlivé společenské vrstvy se liší ve svých odpovědích hlavně pokud jde o obecná rizika. Příslušníci vyšších společenských vrstev jsou výrazně více než lidé společensky níže postavení ochotni připojistit se v případě důchodu, předčasného důchodu a lepších nemocenských dávek. V názoru na další možnosti připojištění, jako je připojištění na nadstandardní zdravotní péči, na lepší zajištění v nezaměstnanosti a na zajištění lepšího příjmu v době péče o děti při rozvodu manželství se respondenti z různých vrstev liší jen málo. Statisticky významné rozdíly v názoru na avšak uvedené možnosti připojištění se objevily zejména mezi příznivci KSČM a příznivci stran pravice (ODS a US), v případě důchodů se statisticky významně odlišovali i příznivci ČSSD a ODS.

T a b u l k a 26 Nakolik podporujete možnost osobního, soukromého připojištění proti některým rizikům? To by existovalo jako doplnění dosavadního povinného systému odvodů a dávek.

	KSČM	ČSSD	KDU-ČSL	US	ODS
důchodové připojištění na vyšší starobní, vdovský, invalidní důchod					
osobně preferuje	23,2	36,2	41,7	54,1	56,5
připouští, ale nepreferuje	50,0	53,6	40,5	36,1	35,3
odmítá, nepovolil by	12,3	6,5	10,7	2,8	4,1
neví	14,5	3,6	7,1	6,9	4,1
celkem	100	100	100	100	100
připojištění na předčasný důchod					
osobně preferuje	17,9	24,1	28,6	32,4	34,3
připouští, ale nepreferuje	50,7	55,5	42,9	46,5	49,7
odmítá, nepovolil by	15,7	12,4	15,5	7,0	5,3
neví	15,7	8,0	13,1	14,1	10,7
celkem	100	100	100	100	100
připojištění na lepší nemocenské dávky					
osobně preferuje	15,6	21,7	22,6	16,7	29,2
připouští, ale nepreferuje	43,3	56,5	57,1	65,3	49,7
odmítá, nepovolil by	24,8	12,3	10,7	9,7	7,6
neví	16,3	9,4	9,5	8,3	13,5
celkem	100	100	100	100	100
připojištění na nadstandardní zdravotní péči					
osobně preferuje	13,7	15,3	15,1	21,1	21,9
připouští, ale nepreferuje	37,4	44,5	44,2	54,9	56,2
odmítá, nepovolil by	36,0	31,4	27,9	16,9	17,2
neví	12,9	8,8	12,8	7,0	4,7
celkem	100	100	100	100	100
připojištění na lepší zabezpečení v nezaměstnanosti					
osobně preferuje	9,6	13,6	17,3	17,1	16,1
připouští, ale nepreferuje	28,7	46,2	40,7	50,0	50,6
odmítá, nepovolil by	44,1	28,8	23,5	20,0	20,2
neví	17,6	11,4	18,5	12,9	13,1
celkem	100	100	100	100	100
připojištění na zajištění lepšího příjmu v době péče o malé děti při rozvodu manželství					
osobně preferuje	9,5	14,6	23,5	11,3	12,6
připouští, ale nepreferuje	32,1	42,3	30,9	50,7	54,5
odmítá, nepovolil by	36,5	25,4	21,0	15,5	13,2
neví	21,9	17,7	24,7	22,5	19,8
celkem	100	100	100	100	100

Pramen: Legitimita sociálního zabezpečení, 1999

Pozn.: Výsledky jsou tříděny podle politických preferencí

S problematikou rozsahu poskytovaných opatření souvisí i ověření ochoty občanů zabezpečit se proti „novým“ sociálním rizikům. V šetření Legitimita sociální politiky, 1999 se česká veřejnost vyslovuje k možnému rozšíření působnosti sociální politiky na oblast péče o bezmocného člena rodiny, malé dítě či pro případ rekvalifikace při ztrátě zaměstnání a pro případ rozvodu manželství. Ze získaných dat je patrné, že Češi vyjadřují spíše negativní postoj k zavádění nových forem povinných pojistných událostí. Jako nejakceptovatelnější z uvedených návrhů se jeví zajištění pro případ péče o malé dítě. Hodnota průměru se pohybuje mírně pod střední hodnotou (hodnotou 3,00) a rozdíly podle sebezaražení ke společenské třídě nebo podle politických preferencí nejsou významné.

T a b u l k a 27 Myslíte si, že je dobrý nápad, aby byly povinně zavedeny do sociálního zabezpečení některé další odvody a dávky na pojištění?

	vyšší a vyšší stř. tř.	nižší a nižší stř. tř.	KSČM	ČSSD	KDU-ČSL	US	ODS	celkem
při péči o bezmocného člena rodiny	3,07	3,01	2,96	3,06	2,87	3,01	2,98	3,02
při rekvalifikaci v případě hrozby nezaměstnanosti	3,19	3,18	3,21	3,33	3,05	3,19	3,14	3,18
pro případ péče o malé dítě	2,91	2,97	2,85	3,07	2,78	2,99	2,96	2,96
pro případ rozvodu manželství	3,67	3,62	3,71	3,74	3,61	3,71	3,67	3,63

Pramen: Legitimita sociální politiky, 1999

Pozn.: Tabulka prezentuje hodnoty průměru podle sebezaražení respondentů do společenských vrstev a podle politických preferencí. Čím nižší je hodnota průměru, tím více respondent souhlasí se zavedením daných odvodů a dávek.

Varianty: 1 = rozhodně ano, 5 = rozhodně ne

d) důvěra

Důležitým aspektem legitimacy určitých sociálních aktérů je důvěra k nim. Proto je součástí této podkapitoly vyhodnocení důvěry české veřejnosti k jednotlivým společenským institucím, mezi nimiž jsou ve výzkumu Evropské studie hodnot testovány i postoje k systému sociálního zabezpečení. Tento způsob indikace důvěry neposkytuje informace pouze o důvěře v jednotlivé instituce, ale můžeme zde získat i představu o postavení systému sociálního zabezpečení v relaci k jiným rozhodujícím institucím ve společnosti.

Následující tabulka prezentuje procenta kladných odpovědí na otázku důvěry k vybraným společenským institucím v roce 1991 a 1999. Při studiu této tabulky si lze okamžitě všimnout obecného poklesu důvěry v České republice ve všechny uvedené instituce mezi roky 1991 a 1999. Existuje pouze jedna oblast, kterou tento negativní trend nezasáhl. Je jí tisk, jehož důvěra v průběhu osmi let posílila. Naopak nejrapidnější propad důvěry zaznamenal parlament, Evropská unie a armáda. Sociální zabezpečení se umísťuje zhruba ve středu pořadí jednotlivých institucí. To i přes to, že důvěra v něj klesla ze 46,7% na 34,3%, tedy asi o 12%.

Z analýzy vztahu mezi důvěrou v systém sociálního zabezpečení a socio-demografickými charakteristikami respondentů z 1999 vyplývá, že některé skupiny respondentů se ve vyjadřování důvěry systému sociálního zabezpečení liší. Z výsledků je zřejmé, že existují statisticky významné rozdíly v přístupu k důvěře mezi jednotlivými skupinami obyvatel. Je naprosto zřejmé, že statisticky významný rozdíl v důvěře existuje mezi důchodci na jedné straně a lidmi v plném pracovním poměru na straně druhé a také mezi důchodci a samostatně výdělečně činnými. Důchodci v porovnání s těmito dvěma skupinami vyjadřují nižší důvěru v systém sociálního zabezpečení. Tento závěr se potvrzuje i poté, co důvěru v sociální zabezpečení testujeme u různých věkových kategorií. Věkové kategorie nad 64 let prokazují významně nižší důvěru než věkové kategorie od 25 do 64 let skupiny respondentů.

Způsob, kterým byla problematika důvěry v různé typy institucí zkoumána, umožňuje i využití složitějších statistických postupů, například faktorové analýzy. Ukazuje se, že tato procedura je v kontextu daných položek smysluplná [pozn. 10]. Faktorová analýza potvrzuje existenci tří faktorů/dimenzí, které se dají samostatně interpretovat. První faktor je saturován převážně státními institucemi. Konkrétně státní správou, soudnictvím, systémem sociálního zabezpečení, policií, parlamentem, zdravotnictvím, vzdělávacím systémem a armádou. Také do toho faktoru spadá tisk, který není státní institucí. Druhý faktor tvoří instituce mezinárodního charakteru: Organizace spojených národů a Evropská unie. Do

třetího faktoru se shlukly nestátní instituce: odborové svazy a církve. Je tedy patrné, že respondenti přistupují ke státním institucím jako k celku a vnímají je všechny dosti podobně, čímž je patrně ovlivněna i důvěra vůči systému sociálního zabezpečení.

T a b u l k a 28 Prosím, podívejte se na kartu institucí a řekněte mi pro každou položku v seznamu, jak velkou v ní máte důvěru, velmi vysokou, značnou, ne moc velkou, vůbec žádnou.

důvěra:	1991	1999
vzdělávací systém	62,7	55,7
zdravotnictví	*	43,1
Evropská unie	63,5	43
tisk	32,2	37,5
systém sociálního zabezpečení	46,7	34,3
policie	39,4	33,5
armáda	40,7	25,5
soudnictví	*	23
státní úřady	32,6	22,7
odbory	24,8	21,9
církev	27,3	20,4
parlament	37,6	12,9
právní systém	44,2	*
klíčové podniky	23,8	*
NATO	37,9	*

* položka nezařazena v daném výzkumu

Pramen: Evropské studie hodnot, 1991, 1999

Pozn.: Tabulka prezentuje procenta kladných odpovědí, tedy součet procentuálního zastoupení varianty „velmi velmi vysokou důvěru“ a „značnou důvěru“.

Varianty: 1 = velmi vysokou důvěru, 4 = vůbec žádnou důvěru

Důvěru a respekt k určitým entitám může také indikovat otázka zkoumající, které jednání je podle občanů ospravedlnitelné. Výzkum Evropské studie hodnot jmenuje velké množství různých činů, kterých se lidé dopouštějí a respondenti mají za úkol vyjádřit se k jejich společenské ospravedlnitelnosti či neospravedlnitelnosti. Jednou z položek pro náš výzkum nejzajímavějších je výrok „požadovat státní podporu a nemít k ní oprávnění“. Z následující tabulky lze vyčíst, jak je zneužívání státní sociální podpory posuzováno samo o sobě i v porovnání s jiným jednáním.

Obecně je česká veřejnost přesvědčena o malé ospravedlnitelnosti zneužívání státní podpory (hodnota průměru je nižší než 2), i když mezi rokem 1991 a 1999 odsouzeníhodnost tohoto jednání mírně poklesla. V kontextu zbývajících uvedených činů neoprávněné pobírání podpory patří mezi ty méně ospravedlnitelné. Je také zřejmé, že postoj ke zneužívání sociální podpory závisí na společenském postavení respondentů. Lidé s vyšším socioekonomickým statusem takovéto jednání odsuzují mnohem razantněji než zbytek populace. Podobně starší občané jsou méně ochotní akceptovat tento způsob jednání. Naopak nejbenevolentnější jsou mladí lidé do 24 let.

T a b u l k a 29 Prosím, řekněte mi pro každý z následujících výroků, zda dané jednání je vždy ospravedlnitelné, není nikdy ospravedlnitelné nebo něco mezi tím.

	1991	1999
lhát ve vlastním zájmu	2,87	2,78
jako ženatý/vdaná mít milostný poměr	2,79	2,74
přijmout úplatek	2,16	2,18
šidit na daních, když je příležitost	1,81	2,02
nasednout do cizího auta a z legrace s ním odjet	2,01	1,86
požadovat státní podporu bez oprávnění	1,72	1,81
vyhazování odpadku na veřejném místě	1,90	1,75
užívat drogy, např. marihuanu nebo hašiš	1,31	1,61
řízení auta pod vlivem alkoholu	1,54	1,47

Pramen: Evropské studie hodnot, 1991, 1999

Pozn.: Tabulka prezentuje průměrné hodnoty, jejichž hodnoty se mohou pohybovat od 1 do 10. Čím více se hodnota blíží 1, tím je dané skutečnost méně ospravedlnitelná. Vybrány byly pouze některé položky z dotazníku

T a b u l k a 30 Třídění proměnné „Je vždy ospravedlnitelné nebo není nikdy ospravedlnitelné požadovat státní podporu a nemít k ní oprávnění?“ podle postavení na trhu práce, socioekonomického statusu dotázaného, politické preference a věku

vyšší, vyšší střední třída	1,45*
střední, nemanuální pracovníci	1,78*
kvalifikovaní a polokvalifikovaní dělníci	1,85*
pomocní dělníci, nezaměstnaní	2,36*
KSČM	1,74
ČSSD	1,63
KDU-ČSL	1,50
US	1,99
ODS	1,78
pracující 30 hodin týdně a více	1,79
pracující méně než 30 hodin týdně	1,72
18-24 let	2,66*
25-34 let	2,11
35-44 let	1,86
45-54 let	1,80
55-64 let	1,54*
65 let a více	1,47*

** daná skupina se statisticky významně liší od ostatních sledovaných*

Pramen: Evropské studie hodnot, 1999

Pozn.: Hodnoty v tabulce představují průměry. Čím více se hodnota průměru blíží 1, tím méně je dané jednání ospravedlnitelné.

Varianty odpovědí: 1=nikdy ospravedlnitelné, 10=vždy ospravedlnitelné

V porovnání s jinými zeměmi je možné českou veřejnost zařadit mezi ty přísnější a zásadovější. Zneužívání systému sociálního zabezpečení jsme totiž z hlediska posuzování zneužití systému sociální ochrany ochotni ospravedlnit mnohem méně než obyvatelé většiny ostatních zkoumaných zemí, výjimkou je pouze Holandsko a Maďarsko.

+T a b u l k a 31 **Prosím řekněte, zda požadovat státní podporu a nemít k ní oprávnění je vždy ospravedlnitelné, není nikdy ospravedlnitelné nebo něco mezi tím.**

země	průměr
Nizozemí	1,49
Maďarsko	1,64
Česká republika	1,81
Itálie	1,88
Velká Británie	1,97
Německo	2,00
Švédsko	2,08
Polsko	2,36
Slovenská republika	2,91

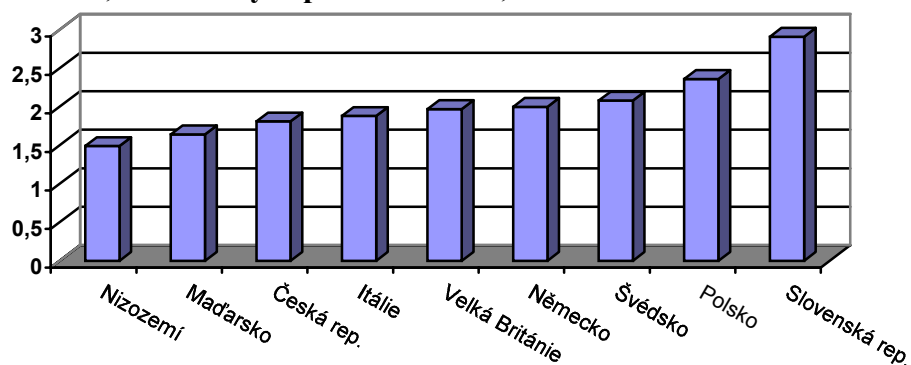
Pramen: Evropské studie hodnot, 1999

Pozn.: Hodnoty v tabulce představují průměr ve vybraných zemích

Čím více se hodnota průměru blíží 1, tím méně ospravedlnitelné požadovat takto sociální podporu

Varianty: 1=nikdy ospravedlnitelné, 10=vždy ospravedlnitelné

G r a f 4 Prosím řekněte, zda požadovat státní podporu a nemít k ní oprávnění je vždy ospravedlnitelné, není nikdy ospravedlnitelné, nebo něco mezi tím.

Pramen: Evropské studie hodnot, 1999

Při hlubší analýze názorů respondentů na ospravedlnitelnost určitých jednání, při které byla využita faktorová analýza [pozn. 11], se ukazuje, že odpovědi dotázaných seskupují dané skutky do tří základních dimenzí/faktorů. První dimenzi tvoří činnosti jako je šízení na daních, přijímání úplatků, lhání, nasednutí do cizího auta z legrace, zneužívání sociální podpory, užívání lehkých drog, příležitostná nevěra a platby bez dokladů. Tuto dimenzi by bylo možné nazvat „přestupky proti morálním zásadám“. Zneužívání sociálního systému tedy spadá do stejné kategorie s činy, které společnost nechápe jako vysloveně kriminální a které jsou spíše jakýmsi obcházením daných pravidel. Druhá dimenze zahrnuje rozvod, potrat, homosexualitu, euthanasii a sebevraždu, tedy skutečnosti spojené s privátním životem individua a jeho identitou. Třetí dimenze je tvořena především jednoznačnými přestupky proti zákonu na úrovni přímých mezilidských vztahů a projevy vandalizmu. Spadá sem vyhazování lahví z jedoucího auta, řízení auta pod vlivem alkoholu, kouření na veřejných místech a překračování stanovené rychlosti při jízdě autem. Třetí zmíněná dimenze přestupků je u české veřejnosti nejméně ospravedlnitelná.

Závěr

Preference české veřejnosti v polarizovaném prostoru odpovědnost jedince – odpovědnost státu byly na konci devadesátých let více méně vyrovnané. Nicméně podle Evropské studie hodnot v české veřejnosti od roku 1991 inklinace k odpovědnosti jednotlivce

mírně zeslabuje. Ukazuje se krom toho, že odpovědi na tuto otázku jsou silně zatížené socioekonomickým postavením dotázaných a jejich politickou orientací. V mezinárodním kontextu se Češi, podle inklinace k individuální odpovědnosti sice umísťují za většinou západních zemí s výjimkou Itálie, ale Polsko a Maďarsko se jeví jako více paternalistické.

Česká společnost projevuje vysokou podporu vládě v určitých oblastech jejího působení. Z dat vyplývá, že naši spoluobčané kladou velký důraz na zajištění rovných šancí pro všechny a podporují opatření zajišťující ochranu před všeobecnými riziky (životní prostředí, stáří, nemoc). Méně už občané zdůrazňují povinnost vlády ve snižování sociálních rozdílů a v péči o marginalizované skupiny. Taktéž by naši spoluobčané uvítali zvýšení výdajů vlády do zdravotnictví, životního prostředí, vzdělání a v oblasti starobních důchodů. Také je kladen důraz na zajištění oblasti bydlení a pracovních míst.

Naši spoluobčané preferují takovou organizaci péče o staré, nemocné a děti, do které je silně zainteresován stát. Největší část respondentů privátní zajištění v sociální politice připouští, ale nepreferuje. Nejpozitivněji je přijímáno připojištění na vyšší starobní, vdovský či invalidní důchod. Zavádění nových typů individuálních připojištění mimo již existující se nesetkává s výraznou odezvou respondentů.

Naše veřejnost, sice v rovině principů neklade zvláštní důraz na požadavek rovnosti, avšak očekává od státu zvyšování výdajů do určitých oblastí sociální politiky a jasně sděluje, že stát má jistou nezastupitelnou odpovědnost v sociální politice, a to i ve snižování velkých sociálních nerovností.

Důvěra ve státní instituce – sociální zabezpečení nevyjímaje - je poměrně nízká (asi 20-30% občanů jim důvěřuje) a od roku 1991 do roku 1999 se ještě zjevně snížila. Zneužívání sociálního systému je považováno za konání neospravedlnitelné, a to dokonce více než například přijímání úplatku nebo šizení na daních. Přes to, že lidé státním institucím, a tedy i systému sociálního zabezpečení příliš nedůvěřují, stále považují jejich zneužívání za něco nedobrého. Kritický pohled veřejnosti v této oblasti patrně souvisí s její malou podporou odpovědnosti státu za životní úroveň nezaměstnaných, kteří jsou skupinou vystavenou z logiky věci největšímu podezření z možnosti zneužití sociálního systému.

4.3 Komu

V situaci, kdy celkové směřování sociální politiky tenduje spíše k cílenosti sociální ochrany na potřebné jedince, se stává důležitou otázkou, kdo je vlastně tím potřebným jedincem [van Oorschoot, Sirovátka, Rabušic, 1999]. Diskuse o klientech sociálních opatření mohou být pojaty ze dvou různých úhlů pohledů. Můžeme se buď zaměřit na to, které skupiny občanů jsou naší veřejností chápány jako oprávnění klienti sociálního státu, nebo se do centra naší pozornosti mohou dostat spíše otázky spojené s tím, jak jsou potřeby různých skupin obyvatel opatřeními sociální politiky reálně ošetřeny. Jde tedy o zkoumání:

- názorů na oprávněnost určitých skupin obyvatel k využívání sociálních opatření sociálního státu
- postojů k reálné politice vůči určitým skupinám občanů
- hodnocení obecného účelu opatření - mají-li být sociální opatření zaměřena extenzivně na celou populaci a dotýkat se univerzálních rizik nebo se mají orientovat více na specifická rizika specifických skupin a jejich řešení.

a) názory na oprávněnost určitých skupin

Důležitou dimenzí legitimacy sociální je otázka, které skupiny občanů jsou legitimními objekty sociálních opatření. V každé společnosti existují skupiny, které jsou častěji klienty sociálního státu (důchodci, svobodné matky, nezaměstnaní atd.) Otázkou je, zda veřejnost považuje tyto občany za oprávněné příjemce sociálních opatření či nikoliv.

Z výsledků výzkumu „Legitimita sociální politiky 1998“ lze vyvodit, že největší právo na pomoc státu mají podle názoru české veřejnosti hendikepovaní lidé, domácnosti s dětmi, důchodci a svobodné matky. Naopak nejmenší právo na pomoc státu mají lidé, kteří nechtějí pracovat, bezdomovci a přistěhovalci.

Názory na oprávněnost pomoci od státu pro různé skupiny obyvatel se liší podle společenského postavení respondentů. Ti, kdo se řadí k nižším společenským vrstvám, obecně více uznávají oprávnění zkoumaných skupin obyvatel na sociální pomoc (hodnoty průměru jsou ve všech případech vyšší) než jejich lépe postavení spoluobčané. V kontextu politické orientace dotázaných se odpovědi příznivců levicových stran odlišují od těch, kdo inklinují více k pravému pólu politického spektra. Voliči KSČM a ČSSD projevují více souhlas s poskytováním pomoci uvedeným sociálním skupinám než pravíci voliči. Výjimkou jsou ale skupiny „marginálů“: přistěhovalců, bezdomovců, lidí kteří nechtějí pracovat a částečně i studentů. Zde levicovní voliči projevují méně ochoty pomoci než například sympatizanti ODS. Statisticky významný je rozdíl názorů na oprávněnost u sympatizantů ODS a KSČM ve vztahu k důchodcům, sympatizantů ODS a ČSSD ve vztahu k rodinám s dětmi a sympatizantů ODS a ostatních politických stran ve vztahu k ovdovělým, když příznivci ODS vždy deklarují nižší míru oprávněnosti těchto skupin.

T a b u l k a 32 Může se stát, že z ekonomických důvodů se budou muset sociální podpory a dávky snižovat. Která skupina osob má, podle Vás, na finanční pomoc od státu větší a která naopak menší právo. Prosím Vás, abyste na stupnici od 1 (vůbec žádné právo) po 10 (absolutně nejvyšší právo) zhodnotil, do jaké míry mají na finanční pomoc od státu právo.

	vyšší a vyš. stř. třída	nižší a niž. stř. třída	KSČM	ČSSD	KDU-ČSL	US	ODS	celkem
handicap. lidé	8,35	8,38	8,33	8,54	8,04	8,38	8,48	8,38
domácnosti s dětmi	7,29	7,66	7,67	7,76	7,79	7,44	7,29	7,59
důchodci	6,95*	7,38*	7,67	7,30	7,12	7,34	6,93	7,30
svobodné matky	6,07	6,47	6,31	6,50	6,16	6,45	6,06	6,40
domácnosti žijící z jednoho platu	5,78*	6,40*	6,58	6,53	6,32	5,67	5,83	6,29
vdovy, vdovci	5,56	5,95	6,19	5,92	6,10	5,78	5,37	5,88
studenti	5,44	5,72	5,54	5,69	5,75	5,50	5,57	5,67
chudí lidé	4,84*	5,71*	5,92	5,80	5,85	5,22	4,73	5,55
mladí lidé	5,38	5,53	5,90	5,61	5,02	5,52	5,26	5,50
lidé žijící osaměle	4,61*	5,32*	5,60	5,30	5,38	4,95	4,59	5,20
nezaměstnaní	4,44*	5,25*	5,36	5,19	4,85	5,14	4,67	5,10
bezdětné domácnosti	2,93	3,19	3,19	3,28	3,35	2,97	2,84	3,14
Romové	2,39	2,57	2,69	2,50	2,73	2,60	2,62	2,54
přistěhovalci z jiných zemí	2,52	2,44	2,29	2,36	2,81	2,80	2,67	2,45
bezdomovci	2,43	2,57	2,49	2,43	2,55	2,71	2,57	2,55
lidé, kteří nechtějí pracovat	1,17	1,25	1,22	1,17	1,30	1,16	1,22	1,23

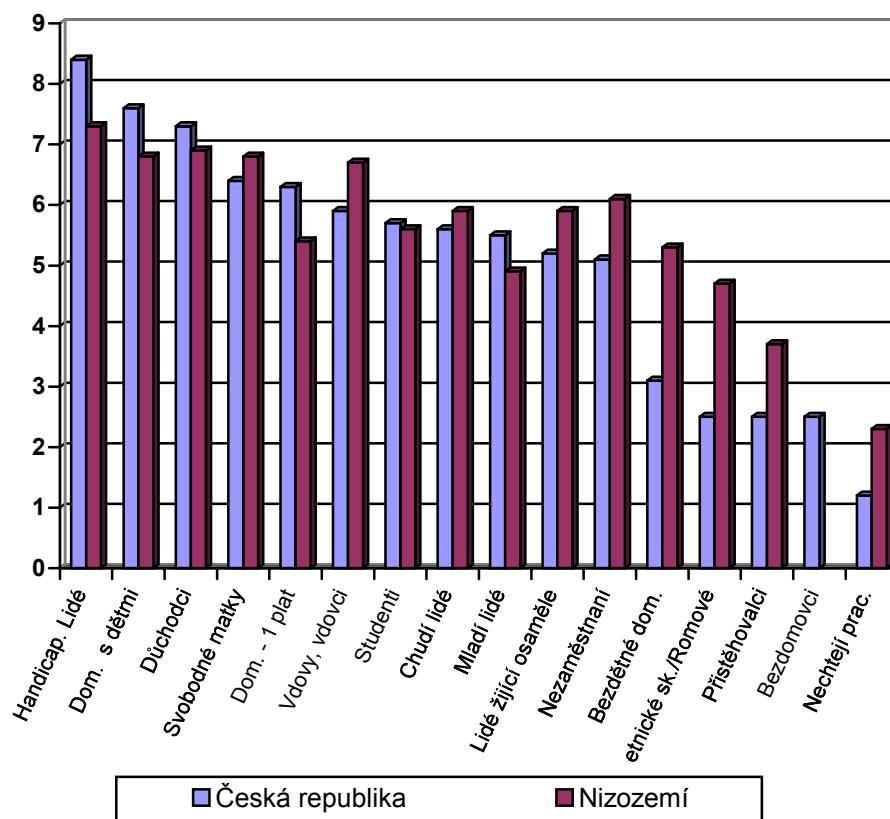
* existuje statisticky signifikantní rozdíl v odpovědích na danou otázku u vyznačených dvou společenských vrstev
Pramen: Legitimita sociální politiky, 1998

Pozn.: Tabulka prezentuje hodnoty průměru podle sebezaražení respondentů do společenské třídy a celkově. Čím více se hodnota průměru blíží jedné, má daná skupina menší právo na finanční pomoc od státu.

Varianty: 1 = vůbec žádné právo, 10 = absolutně nejvyšší právo

Jak ukazuje Graf 5, česká veřejnost je v přístupu k jednotlivým sociálním skupinám více „vybíravá“ než např. Holanďané. Některé skupiny považuje za jasně oprávněné, jiné zase výrazně z pomoci státu vyčleňuje.

G r a f 5 Právo na finanční pomoc od státu podle názorů veřejnosti – Česká republika, Nizozemí

Pramen: Legitimita sociální politiky, 1998

Pro podrobnější analýzu postojů veřejnosti k právům výše uvedených skupin je využita faktorová analýza. Tato osvětluje, zda je určitá logika za seřazením oprávněných příjemců pomoci, jak je prezentuje tabulka a graf výše. Zkoumá, zda je možné odhalit určité faktory/dimenze, do kterých se dané sociální skupiny seskupí. Z výsledků analýzy [pozn. 12] vyplývá, že uvedené sociální skupiny vytváří tři shluky. Do prvního z nich spadají domácnosti žijící z jednoho platu, lidé žijící osaměle, chudí lidé, mladí lidé, studenti, domácnosti s dětmi, nezaměstnaní a bezdětné domácnosti. Tyto sociální skupiny vnitřně spojuje to, že jejich životní situace je dočasného charakteru. Tato životní situace je změnitelná buď aktivitou jedince nebo daný stav pomine v průběhu života. Druhý shluk sytí přistěhovalci z jiných zemí, Romové, lidé kteří nechtějí pracovat a bezdomovci. Obecně jde o skupiny „marginalizovaného/minoritního“ charakteru, jež jsou většinou společností vnímány jako „cizí“. Poslední shluk tvoří důchodci, handicapovaní lidé, vdovy a vdovci a svobodné matky. Průnikem těchto naposledy zmíněných skupin třetího faktoru je prvek fatality. Jde především o skupiny lidí, které se své životní situaci nemohly vyhnout a mají minimální možnost ji zásadně změnit.

Skupiny spadající do třetího faktoru jsou našimi respondenty považovány za nejoprávněnější příjemce finanční pomoci od státu. Naopak nejméně si pomoc státu zaslouží lidé spadající do faktoru marginálních skupin. Snaha Čechů „ochránit zdroje“ před

marginálními skupinami ve prospěch jiných skupin může napomoci vysvětlit tu skutečnost, že opatření sociální politiky v této oblasti jsou skutečně nepříliš rozvinutá.

b) postoje k reálné politice vůči určitým skupinám občanů

Další cestou zkoumání postoje veřejnosti ke klientům sociální politiky jsou následující analýzy, které se týkají názoru Čechů na to, jak se stát stará o některé své občany, přičemž jsou zde jmenovány různé skupiny obyvatel. Z dat prezentovaných v tabulkách je zřejmé, že naši spoluobčané považují za nejzanedbávanější skupiny mladé rodiny (85,7% respondentů), rodiny s více dětmi (77,7%), invalidy (68,6%) a osamělé matky (56,5%).

Naopak nadpoloviční většina české veřejnosti je přesvědčena o tom, že stát se stará více než by měl o Romy. Myslí si také, že další „protěžovanou“ skupinou jsou drogově závislí.

T a b u l k a 33 Co myslíte, jak se náš stát dnes stará o některé občany? Konkrétně :

stát se stará o:	více než byl měl	dostatečně	nedostatečně a vůbec
Romy	56,1	37,5	6,3
drogově závislé	43,8	39,7	16,6
osoby s AIDS	25,9	55,9	18,2
nezaměstnané	17,5	51,1	31,4
osamělé matky	3,2	40,3	56,5
důchodce	2,6	54,1	43,2
rodiny s více dětmi	1,6	20,7	77,7
invalidy	1,5	29,9	68,6
mladé rodiny	0,6	13,7	85,7

Pramen: Legitimita sociálního zabezpečení, 1998

Pozn: Tabulka prezentuje řádková procenta (100% v řádcích)

Ze srovnání hodnocení přístupu státu ke jmenovaným skupinám obyvatel, jak je provedli respondenti z vyšších a nižších společenských vrstev vyplývá, že lidé společensky níže postavení hodnotí negativněji než ti lépe postavení péči státu o nezaměstnané, důchodce, rodiny s více dětmi a mladé rodiny. Mezi příznivci různých politických stran je statisticky významný rozdíl v názoru na zabezpečení důchodců a také v názoru na zabezpečení mladých rodin s dětmi se odlišují příznivci ODS od příznivců ČSSD a KSČM.

T a b u l k a 34 Co myslíte, jak se náš stát dnes stará o některé občany? Konkrétně :

stát se stará o:	vyšší a vyšší stf. tř.	nižší a nižší stf. tř.	KSČM	ČSSD	KDU-ČSL	US	ODS	celkem
Romy	1,53	1,51	1,57	1,48	1,63	1,51	1,49	1,51
drogově závislé	1,79	1,76	1,56	1,74	1,73	1,78	1,81	1,76
osoby s AIDS	2,03	1,95	1,80	1,94	1,93	2,11	2,04	1,96
nezaměstnané	2,01*	2,22*	2,28	2,22	2,22	2,04	1,99	2,18
osamělé matky	2,51	2,64	2,56	2,73	2,59	2,69	2,50	2,62
důchodce	2,33*	2,47*	2,68	2,52	2,42	2,34	2,18	2,45
rodiny s více dětmi	2,78*	2,94*	2,95	3,01	2,94	2,85	2,74	2,91
invalidy	2,71	2,81	2,78	2,90	2,75	2,83	2,63	2,79
mladé rodiny	2,92*	3,06*	3,06	3,14	3,01	2,97	2,85	3,03

** existuje statisticky signifikantní rozdíl v odpovědích na danou otázku u vyznačených dvou společenských vrstev*

Pramen : Legitimita sociálního zabezpečení, 1998

Pozn.: Tabulka prezentuje hodnoty průměrů pro respondenty podle sebezaražení do společenské vrstvy a celkem. Čím vyšší hodnota průměru, tím méně se stát stará.

Varianty: 1= více než by měl, 2 = dostatečně, 3= nedostatečně, 4= vůbec se nestará

Předcházející tvrzení dokazují i výsledky analýzy dat z Evropské studie hodnot z roku 1999. I zde se ukazuje, že lidé náležící do nižších sociálních skupin projevují obecně větší znepokojení nad životní úrovní čtyř uvedených skupin obyvatelstva. Projevuje se také citění veřejnosti spíše se skupinami populace vystaveným obecným rizikům, jako je nemoc či zdravotní postižení, než například s přistěhovalci.

V mezinárodním srovnání jsou Češi méně než ostatní národy znepokojeni životními podmínkami starších spoluobčanů. Stejně tak je méně zneklidňuje kvalita života přistěhovalců. Co se týče nezaměstnaných a lidí nemocných či postižených, neprojevuje se česká populace nijak výjimečně. Statisticky významný rozdíl v hodnocení se projevuje mezi skupinami lidí se stálým zaměstnáním (jsou méně znepokojeni životními podmínkami uvedených znevýhodněných skupin) a ostatními, kteří stálé zaměstnání nemají, a liší se také významně starost o nezaměstnané mezi příslušníky vyšší a vyšší střední třídy na jedné straně a pomocnými dělníky a nezaměstnanými na straně druhé. Seřadíme-li jednotlivé země podle průměrných hodnot odpovědí, bude Česká republika náležet ke středu.

T a b u l k a 35 Třídění proměnné „Do jaké míry se cítíte být znepokojen(a) životními podmínkami starých lidí, nezaměstnaných, přistěhovalců a nemocných a postižených lidí?“ podle postavení na trhu práce a socioekonomického statusu dotázaného

	průměry			
	staří lidé	nezaměstnaní	přistěhovalci	nemocní a postižení
má stálé zaměstnání	2,65*	2,73*	3,55*	2,26
nemá zaměstnání	2,44*	2,44*	3,37*	2,18
vyšší, vyšší střední třída	2,60	2,71*	3,42	2,24
střední, nemanuální pracovníci	2,59	2,58	3,42	2,20
kval. a polokval. dělníci	2,51	2,61	3,53	2,25
pomocní dělníci, nezaměstnaní	2,45	2,42*	3,53	2,23

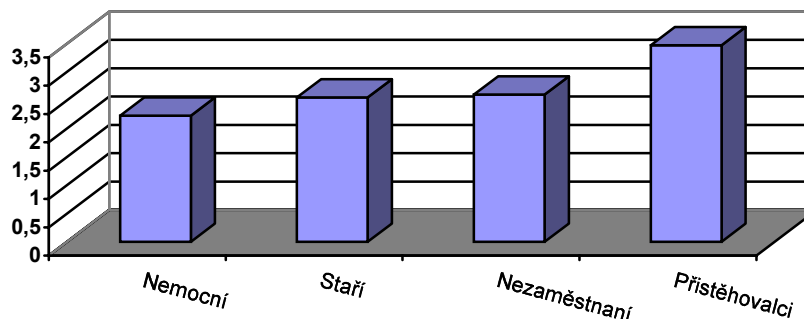
*statisticky signifikantní rozdíl mezi skupinami

Pramen: Evropské studie hodnot, 1999

Pozn.: Hodnoty v tabulce představují průměry. Čím více se hodnota průměru blíží 1, tím více jsou respondenti znepokojeni životní situací dané skupiny obyvatel.

Varianty odpovědí: 1=velice, 5=vůbec ne

G r a f 6 Do jaké míry se cítíte být znepokojen(a) životními podmínkami starých lidí, nezaměstnaných, přistěhovalců a nemocných a postižených lidí?

Pramen: Evropské studie hodnot, 1999

T a b u l k a 36 Do jaké míry se cítíte být znepokojen(a) životními podmínkami starých lidí, nezaměstnaných, přistěhovalců a nemocných a postižených lidí?

	průměry			
	staří lidé	nezaměstnaní	přistěhovalci	nemocní a postižení
Slovenská republika	1,98	2,43	3,51	2,18
Velká Británie	2,03	2,82	3,50	2,17
Itálie	2,03	2,34	2,85	2,06
Polsko	2,03	2,46	3,69	2,27
Švédsko	2,08	2,77	2,91	2,22
Německo	2,11	2,65	3,13	2,41
Maďarsko	2,26	2,98	4,10	2,57
Nizozemí	2,42	3,05	3,23	2,52
Česká republika	2,55	2,60	3,47	2,23

Pramen: Evropské studie hodnot, 1999

Pozn.: Hodnoty v tabulce představují průměry. Čím více se hodnota průměru blíží 1 tím více jsou respondenti znepokojeni životní situací dané skupiny obyvatel.

Varianty odpovědí: 1=velice, 5=vůbec ne

CVVM zkoumalo v roce 2000 otevřenou otázkou, které skupiny občanů mají podle české veřejnosti nejnižší životní úroveň. Dotázaní mohli spontánně uvést jakoukoli skupinu obyvatelstva. Nejčastěji za skupinu s nejhoršími životními podmínkami respondenti označovali rodiny s malými dětmi a obecně „sociálně slabé skupiny“, poměrně častý výskyt byl zaznamenán i v případě nezaměstnaných a důchodců.

T a b u l k a 37 Která konkrétní skupina obyvatel má podle Vás nejhorší životní podmínky? (otevřená otázka)

mladé rodiny s malými dětmi	23
sociálně slabé skupiny (obecně)	21
nezaměstnaní, rodiny s nezaměstnanými	14
důchodci, staří lidé	13
dělníci	5
bezdomovci	5
svobodné matky, rozvedené, samoživitelky	4
Romové	2
lidé s nízkým vzděláním	2
drobní podnikatelé, živnostníci	2
čerství absolventi škol	1
zdravotně postižení	1
zemědělci	1
zaměstnanci státního sektoru	1

Pramen: CVVM, 2000

Pozn.: Tabulka prezentuje procenta, dopočet do 100% tvoří méně četné varianty odpovědí

c) účel redistribuce

Součástí otázky „komu“ je i specifikace toho, jak širokou část populace v daném státě opatření pokrývají nebo mají pokrývat. K uchopení této problematiky (tj. extenzivity sociálních opatření) je možné použít dva indexy. Index „obecných“ [Gijsberts, Nieuwbeerta, 2000] a „specifických“ požadavků. První index byl sestaven z výsledků odpovědí na otázky „vláda by měla mít povinnost zabezpečovat zdravotní péči pro nemocné“ a „vláda by měla mít povinnost zabezpečovat slušnou životní úroveň starým lidem“. Tento index reprezentuje souhrn požadavků „hlavního proudu společnosti“ - respondenti vyslovují podporu či odmítnutí pomoci státu hlavně proti těm rizikům, se kterými je konfrontován každý „řádný“ občan (stáří a nemoc).

Index „specifických požadavků“ akcentuje podporu státu zaměřenou na specifické sociální skupiny, jako jsou nezaměstnaní a chudí lidé. Je konstruován na základě odpovědí na otázky „vláda by měla mít povinnost zabezpečovat slušnou životní úroveň nezaměstnaným“ a „vláda by měla mít povinnost zabezpečovat slušné bydlení pro ty, kdo si je nemohou dovolit“.

Data uvedená pro jednotlivé země mohou nabývat hodnotu od 1 do 4, přičemž čím nižší je hodnota, tím více respondenti dané země podporují dané státní sociální intervence. Obecně jsou ve všech modelech sociálního státu očekávání občanů v oblasti redistribuce vysoká. Platí to zejména pokud jde o obecná, univerzální rizika, která jsou v centru zájmu hlavního proudu společnosti.

V mezinárodním kontextu Česká republika nepatří k zemím, kde občané deklarují vysoké požadavky na sociální stát. V oblasti obecných rizik se nacházíme před Západním Německem a na přibližně stejné úrovni jako Východní Německo, Maďarsko a Švédsko. Ovšem intervence týkající se specifických rizik považuje česká veřejnost za spíše nedůležité (hodnota indexu je vyšší než 2). Ve mezinárodním srovnání je Česká republika nejlhostejnější ke specifickým rizikům ze všech zkoumaných zemí. V České republice je pak zjištěn největší rozdíl mezi úrovní požadavků na ochranu obecných rizik a požadavky na ochranu specifických rizik (a marginálních skupin).

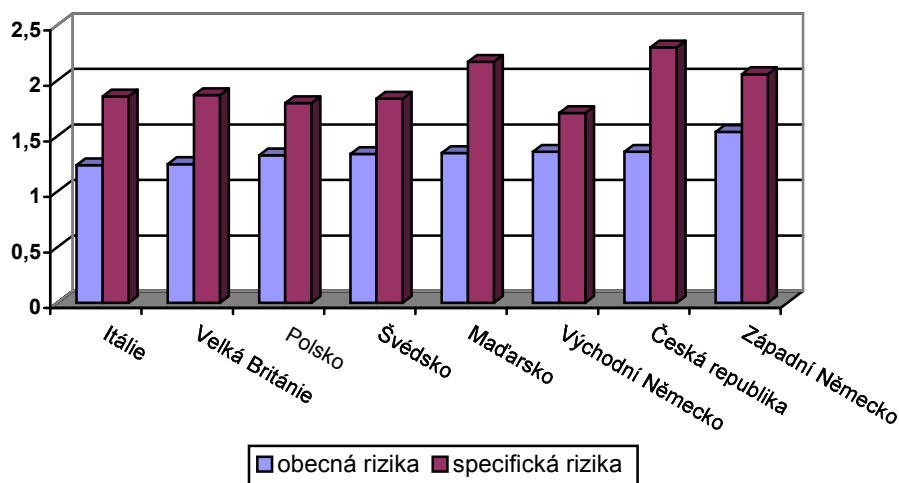
T a b u l k a 38 Průměrná hodnocení (index) obecných a specifických požadavků na sociální stát (na stupnici 1-nejvyšší až 4-nejnižší)

země	obecná rizika	specifická rizika	rozdíl
Česká republika	1,36	2,30	- 0,94
Maďarsko	1,35	2,17	- 0,92
Itálie	1,24	1,86	- 0,62
Velká Británie	1,25	1,87	- 0,62
Západní Německo	1,54	2,06	- 0,52
Švédsko	1,34	1,84	- 0,50
Polsko	1,33	1,80	- 0,47
Východní Německo	1,36	1,71	- 0,35

Pramen: Role vlády, 1996

Pozn.: Čím nižší je hodnota indexu, tím více respondenti dané země podporují dané státní sociální intervence

G r a f 7 Průměrná hodnocení (index) obecných a specifických požadavků na sociální stát (na stupnici 1-nejvyšší až 4-nejnižší)

Pramen: Role vlády, 1996

Závěr

Legitimními klienty sociálního státu v České republice jsou, podle našich zjištění, především skupiny obyvatel, které musí čelit rizikům spojeným s životním cyklem a většinou jde o rizika jedincem neovlivnitelná, nezaviněná a do jisté míry fatální. Spadají sem například staří lidé, postižení, vdovy, vdovci atd. Následují skupiny občanů, jež se nachází v situaci, která není zatížena imperativem nezměnitelnosti či nevyhnutelnosti. Do této skupiny patří například studenti, chudí lidé, nezaměstnaní, domácnosti žijící z jednoho platu atd. Nejmenší pomoc od státu si podle našich spoluobčanů zaslouží marginální společenské skupiny jako například bezdomovci, lidé kteří nechtějí pracovat atd.

Z uvedených dat také vyplývá, že naši spoluobčané považují za nejzanedbávanější nebo nejohroženější mladé rodiny, rodiny s více dětmi, invalidy a osamělé matky. Jsou to tedy především skupiny lidí, v jejichž životě hrají nějakou úlohu děti. Lze tedy shrnout, že dítě je chápáno v naší společnosti jako sociální „riziko“, které není dostatečně ošetřeno. Současná (déle již trvající) nízká míra obecné fertility žen může svědčit (i když je ovlivněna více faktory) mimo jiné i o přesvědčení části populace, že je z různých důvodů individuálně prospěšné se tomuto riziku vyhnout.

Češi obecně vykazují ochotu podporovat opatření, která se týkají obecných sociálních rizik, tedy širokých vrstev obyvatelstva. Již menší podporu projevují vůči rizikům marginálním, které ohrožují pouze specifické části populace. Domníváme se, že tato „vybíravost“ je jednak důsledkem nižší míry solidarity s těmito skupinami, jednak i důsledkem povědomí o nutnosti šetřit zdroji v oblasti sociální politiky (ta byla v průběhu devadesátých let opakovaně politickou reprezentací zdůrazňována). „Šetrnost“ veřejnosti se projevuje nejvíce ve vztahu ke skupinám „marginálů“, kteří jsou považováni za neoprávněné skupiny. Obecná tendence odstupu či dokonce xenofobie české populace ve vztahu k marginálním skupinám se prokázala v řadě výzkumů (i Evropská studie hodnot) a zakládá obecně nižší míru solidarity hlavního proudu společnosti s nimi. Může se projevit (a podle našeho názoru se projevuje) i v reálné politice vůči nim a ovlivnit nepříznivě další sociální propad těchto skupin.

4.4 Jakým způsobem

Tato dimenze legitimacy testuje:

- postoj veřejnosti k principům redistribuce
- postoj ke vztahu odvodů (daní) a sociálních opatření (dávek)

a) principy redistribuce

Diskuse o sociální spravedlnosti většinou osciluje okolo tématu distributivní spravedlnosti, tedy okolo otázky: jakým způsobem/podle jakých kritérií jsou nebo by měly být distribuovány různé statky v rámci společnosti. Pod pojmem statky jsou v empirických výzkumech, se kterými pracujeme, chápány hlavně statky materiální, převážně peněžní příjmy.

Česká veřejnost, v kontextu zjištění v tabulce 39, inklinuje k zásluhovému principu přerozdělování příjmu a majetku (tvrdá práce, více peněz a právo nechat si, co si člověk vydělá i za cenu sociálních nerovností a důležitost nadání a schopnosti) a k redistribuci příjmu a majetku v rámci rodiny (převod majetku na děti). Relativně nejméně respondenty oslovily výroky týkající se rovnostářského chápání spravedlnosti („dát všem stejně“ a „nadání a schopnosti si nezaslouží lepší odměňování“). Tato zjištění můžeme doložit i výzkumem Evropské studie hodnot 1999. Naši občané považují za nejspravedlivější princip rovných šancí indikovaný konstatováním „garantovat všem mladým lidem šanci na vzdělání“ .

Následují principy uspokojení základních potřeb jedince a zásluhový princip. Nejméně respondenty oslovuje snaha o zabránění příjmové nerovnosti.

T a b u l k a 39 Následující tvrzení se týkají rozdělování příjmů a majetku. Uved'te, jak moc s nimi souhlasíte či nesouhlasíte

	1991	1995	1999
nejspravedlivější způsob rozdělování majetku je dát všem stejně	19,7	13,0	13,3
je správné, že někteří lidé mají více peněz nebo majetku, ale jen v případě, že všichni lidé mají stejné příležitosti	69,6	73,3	70,6
lidé mají právo si nechat to, co si vydělají, i když to znamená, že někteří budou bohatší než jiní	85,9	85,9	80,8
lidé, kteří tvrdě pracují, si zaslouží vydělávat více než ti ostatní	90,9	86,7	91,0
lidé mají právo předat vlastní majetek svým dětem	90,6	97,3	96,7
je velmi důležité, aby lidé dostali, co potřebují, i když to znamená odebírat peníze těm, kteří vydělávají více, než potřebují	44,8	41,2	39,7
to, že někteří lidé mají větší nadání a schopnosti než jiní, je jenom náhoda, takže si nezaslouží vydělávat více peněz	12,6	8,4	11,2

Pramen: ISSP Sociální spravedlnost, 1991, 1995, 1999

Pozn.: Tabulka prezentuje procenta kladných odpovědí, tedy součet procentuálního zastoupení variant zcela souhlasím, spíše souhlasím.

Varianty: 1 = zcela souhlasím, 5 = zcela nesouhlasím

T a b u l k a 40 Co by měla společnost zajišťovat, aby byla považována za „spravedlivou“? Pro každý výrok mi prosím řekněte, zda je pro Vás důležité nebo nedůležité.

	vyšší a vyšší střední třída	nižší střední a nižší třída	celkem
zabránit velkým příjmovým nerovnostem mezi občany	3,01*	2,38*	2,49
zaručit uspokojení základních potřeb všech obyvatel	2,05*	1,74*	1,80
zajistit stejnou šanci na vzdělání pro všechny mladé lidi	1,72	1,60	1,62
jednoznačně finančně rozlišovat přínos každého	2,34	2,46	2,44

** existuje statisticky signifikantní rozdíl v odpovědích na danou otázku u vyznačených dvou společenských vrstev*

Pramen: Legitimita sociálního zabezpečení, 1998

Pozn.: Hodnoty v tabulce prezentují hodnoty průměru podle sebezaražení respondentů do společenské vrstvy a hodnoty průměrných odpovědí obecně. Čím nižší je hodnota průměru, tím více respondenti považují daný výrok za důležitý.

Varianty: 1 = velmi důležité, 5 = ani trochu důležité

Na druhé straně je patrné, že všechny principy jsou svým způsobem pro občany důležité. Když posoudíme výše popsání zjištění podle sociálního rozvrstvení, můžeme konstatovat, že existují statisticky významné rozdíly mezi příslušníky vyšších a nižších vrstev v postojích k eliminaci příjmových nerovností a k uspokojování základních lidských potřeb. Lidé z nižších vrstev pokládají za mnohem důležitější zabránit příjmovým nerovnostem a zaručit základní potřeby všech, než je tomu u jejich lépe postavených spoluobčanů.

Respondenti počítající se mezi příslušníky vyšších tříd pokládají zásluhový princip za důležitější než ostatní dotázaní.

T a b u l k a 41 Principy sociální spravedlnosti podle politických preferencí respondentů ve volbách 1998

	zajistit rovnou příležitost ke vzdělání	oceňovat lidi za jejich výsledky	garantovat uspokojení základních potřeb všech	zabránit velkým příjmovým nerovnostem
KSČM	1,16	1,28	1,45	1,73
ČSSD	1,21	1,39	1,70	2,21
KDU-ČSL	1,37	1,68	1,87	2,31
US	1,30	1,54	1,81	2,89
ODS	1,30	1,38	2,02	2,96

Pramen : Evropské studie hodnot, 1999

Pozn.: V tabulce jsou uvedeny průměrné hodnoty odpovědí v České republice. Čím nižší je hodnota průměru, tím více respondenti považují daný výrok za důležitý.

Varianty odpovědí 1=velmi důležitý, 5=ani trochu důležitý

Občané levicově a pravicově politicky orientovaní se navzájem asi nejvýrazněji liší v názoru na princip „zabránit velkým příjmovým nerovnostem“. Levicovní voliči a hlavně voliči KSČM projevují výrazně větší podporu této myšlenky než voliči US a ODS (rozdíl je statisticky významný). Sympatizanti levice taktéž více než pravicovní voliči pokládají za důležitější princip „garantovat uspokojení základních potřeb všech“. U zbývajících dvou zkoumaných principů nejsou rozdíly v názorech podle politické orientace dotázaných tak markantní.

T a b u l k a 42 Co by měla společnost zajišťovat, aby byla považována za „spravedlivou“? Pro každý z výroků řekněte, zda je pro Vás důležitý nebo nedůležitý.

	zajistit rovnou příležitost ke vzdělání	oceňovat lidi za jejich výsledky	garantovat uspokojení základních potřeb všech	zabránit velkým příjmovým nerovnostem
Velká Británie	*	1,71	1,39	2,40
Německo	1,36	1,72	1,44	2,16
Švédsko	*	1,91	1,46	2,71
Itálie	1,22	1,97	1,44	2,24
Maďarsko	*	1,40	1,27	1,67
Polsko	*	1,39	1,32	1,80
Česká republika	1,27	1,45	1,75	2,38

** otázka nebyla v dané zemi součástí dotazníku*

Pramen: Evropské studie hodnot, 1999

Pozn.: V tabulce jsou uvedeny průměrné hodnoty odpovědí pro vybrané země. Čím nižší je hodnota průměru, tím více respondenti považují daný výrok za důležitý.

Varianty odpovědí: 1= velmi důležitý, 5=ani trochu důležitý.

V mezinárodní perspektivě česká veřejnost neproklamuje nijak odchylné názory v oblasti principů spravedlnosti s výjimkou postoje ke garanci uspokojení základních potřeb. Tento princip Česká populace hodnotí za podstatně méně důležitý než respondenti z jiných evropských zemí a jsou také oproti těmto zemím u nás největší rozdíly v přístupu různých socioekonomických skupin k tomuto principu.

Češi také méně zdůrazňují princip rovnosti (zabránit velkým příjmovým nerovnostem) než populace ostatních postkomunistických zemí zařazených do analýzy. Krom toho opět platí, že rozdíly v přístupu i k tomuto principu jsou v závislosti na socioekonomickém postavení respondentů u nás největší.

T a b u l k a 43 Principy sociální spravedlnosti podle socioekonomického statusu dotazovaného

	zabránit velkým příjmovým nerovnostem				garantovat uspokojení základních potřeb všech				oceňovat lidi za jejich výsledky				zajistit rovnou příležitost ke vzdělání			
	A	B	C	D	A	B	C	D	A	B	C	D	A	B	C	D
Velká Británie	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*
Německo	2,71	2,26	2,03	1,77	1,51	1,47	1,44	1,31	1,81	1,74	1,71	1,69	1,26	1,36	1,36	1,34
Švédsko	3,03	2,65	2,43	2,06	1,43	1,49	1,55	1,33	1,78	2,04	1,99	2,05	*	*	*	*
Itálie	2,52	2,25	2,15	2,05	1,54	1,44	1,46	1,31	1,86	2,00	2,01	2,01	1,20	1,23	1,26	1,21
Maďarsko	1,85	1,88	1,57	1,42	1,27	1,31	1,25	1,22	1,33	1,43	1,40	1,36	*	*	*	*
Polsko	2,48	2,08	1,73	1,52	1,52	1,47	1,28	1,21	1,52	1,48	1,36	1,37	*	*	*	*
Česká republika	3,04	2,54	2,06	1,79	1,99	1,83	1,63	1,48	1,38	1,43	1,46	1,57	1,30	1,24	1,29	1,35

* otázka nebyla v dané zemi součástí dotazníku

Pramen : Evropské studie hodnot, 1999

Pozn.: V tabulce jsou uvedeny průměrné hodnoty odpovědí pro vybrané země. Čím nižší je hodnota průměru, tím více respondenti považují daný výrok za důležitý.

A= vyšší a vyšší střední třída, B= střední a nemanuální pracovníci, C= kvalifikovaní a polokvalifikovaní dělníci, D= pomocní dělníci, nezaměstnaní.

Varianty odpovědí 1=velmi důležitý, 5=ani trochu důležitý

Můžeme si dále položit otázku, zda občané nedávají přednost určitým principům redistribuce v kontextu určitých konkrétních opatření. Například se můžeme ptát na základě jakého principu by se měly rozdělovat důchody, sociální pomoc či dávky v nezaměstnanosti. Liší se preference principů v závislosti na opatřeních, kterých se týká? Diskusi o principech redistribuce je velice složitá, a to především tím, že v různých oblastech sociální politiky jsou používány různé principy, protože dané oblasti mají své specifické funkce a cíle.

Do složitosti tohoto faktu nám dávají nahlédnout i výsledky šetření Legitimita sociální politiky 1999. Ukazuje se, že nejdůležitějším principem při poskytování důchodů, sociální pomoci i dávek v nezaměstnanosti je jednoznačně záruka minimálního standardu. Druhý nejčastěji zmíněný princip se však u uvedených tří opatření liší. V případě důchodů je jím záruka v péči o rodinu, u sociální pomoci princip potřebnosti (na stejné úrovni se zárukou minimálního standardu) a u dávek v nezaměstnanosti je rozhodující podpora individuálního úsilí. Ukazuje se, že občané nepřístupují k jednotlivým opatřením sociální politiky (důchody, sociální pomoc, dávky v nezaměstnanosti) stejně. Každé z uvedených opatření má, dle jejich názoru, být poskytováno s různými akcenty na principy redistribuce.

T a b u l k a 44 Důchody (zejména starobní a invalidní), dávky sociální pomoci a dávky v nezaměstnanosti by se měly poskytovat vzhledem k:

	důchody	sociální pomoc	dávky v nezaměstnanosti
potřebnosti	69,9	80,7	61,7
pracovním zásluhám	64,4	47,4	53,2
zásluhám v péči o rodinu	70,2	74,0	61,5
záruce minimálního standardu	79,9	80,7	74,5
stejně příležitosti	57,7	69,4	51,1
snížení nerovnosti	42,0	38,6	31,1
podpoře individuálního úsilí	57,8	64,7	71,8

Pramen: Legitimita sociální politiky, 1999

Pozn.: Hodnoty v tabulce prezentují procenta kladných odpovědí, tedy odpovědi ano.

Varianty: 1=ano, 2=ne

b) problematika vztahu odvodů a dávek

Tato část studie zaměřuje svoji pozornost na postoje české veřejnosti k problematice redistribuce příjmů, konkrétně sociální redistribuci zjednodušené na vztah odvodů (daně) – dávky (sociální opatření). Kde je to interpretačně přínosné, snažíme se výpovědi dotázaných třídit podle příslušnosti ke společenské vrstvě nebo podle politických preferencí.

Zúžení (sociální) distribuce pouze na vztah odvodů a dávek není náhodné. Zkoumání názoru na sociální redistribuci v celé její šíři je totiž velmi obtížné. Naráží na problém jednoznačné empirické uchopitelnosti. (Sociální) distribuce má hned několik dimenzí. Mezi ty nejpodstatnější patří dimenze specifikující sociální prostor, ve kterém k přerozdělování dochází: formální a neformální sféra [Beck, 1997]. Redistribuce formální probíhá za asistence státu a jeho orgánů. Neformální sféru přerozdělování lze definovat tím, že probíhá na rovině občanské společnosti mimo přímou kompetenci státních institucí, v rovině každodenní interakce individuů. Další dimenze redistribuce je určena druhem statků, které mohou být distribuovány. Mezi nejčastěji zmiňované patří majetek (peněžní i nepeněžní), moc a prestiž [Matějů, 2000]. Pro neformální a nepeněžní/nemateriální formy přerozdělování v současné době existuje minimální množství dat. Proto se tato stať soustřeďuje pouze na problematiku formální peněžní redistribuce.

Indikátorem, který umožňuje námi zvolený typ přerozdělování empiricky uchopit, je postoj veřejnosti ke vztahu výše odvodů/daní a sociálních opatření/dávek. Zjednodušeně jde o postoj ke vztahu: co občané musí formou zdanění státu odvést a co naopak od státu v podobě sociálních opatření/dávek dostávají. Tento indikátor [pozn. 13] ukazuje ochotu občanů být na systému státní redistribuce zainteresováni, a to jednak jako potenciální klient, ale i jako přispěvatel.

Názory české veřejnosti na zvýšení daní za účelem agregování finančních zdrojů na sociální opatření se zabýval výzkum Ekonomická očekávání a postoje z let 1992 až 1998. Ve výzkumu byla respondentům k vyjádření předložena jen jedna možnost – zvýšení daní za účelem získání prostředků na sociální výdaje. Formulace otázky - akcent leží spíše na zvýšení daní (negativní důsledek dané volby) - mohla v tomto případě ovlivnit i odpovědi, resp. větší deklarovanou neochotu ke zvýšení daní.

Z dat prezentovaných v tabulce 45 lze vyčíst, že přibližně 70% populace se ve všech sledovaných obdobích vyslovilo proti zvýšení daní za účelem získání více prostředků na sociální opatření. Nejnižší podporu pro zvyšování daní vyjadřovali občané v roce 1993 (18,6%). V roce 1998 zvyšování daní podporovalo téměř dvakrát více občanů (34,0%).

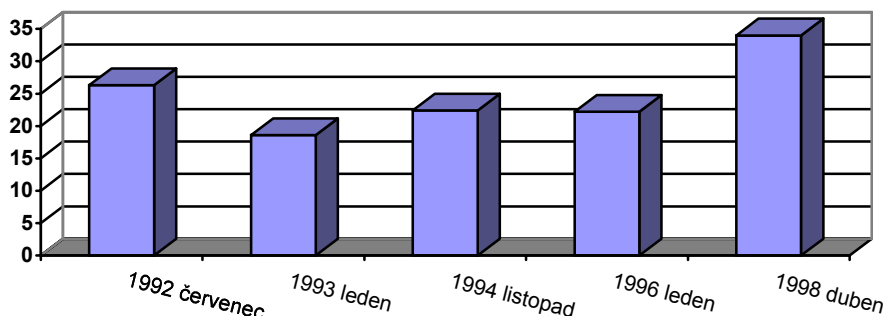
T a b u l k a 45 Myslíte si, že by měly být daně vyšší, aby bylo více prostředků na sociální opatření

	7/92	1/93	11/94	1/96	4/98
rozhodně ano	5,5	3,5	4,3	4,4	6,9
spíše ano	20,8	15,7	18,1	17,8	27,1
spíše ne	46,9	48,4	50,3	50,4	51,3
rozhodně ne	26,7	32,4	27,4	27,8	14,7

Pramen: Ekonomická očekávání a postoje, 1992-1998

Pozn.: Tabulka prezentuje sloupcová procenta (součet ve sloupci dává 100%)

G r a f 8 Myslíte si, že by měly být daně vyšší, aby bylo více prostředků na sociální opatření (odpovědi „ano“ v procentech)

Pramen: Ekonomická očekávání a postoje, 1992-1998

Podíváme-li se podrobněji na rozložení odpovědí na tuto otázku podle společenského postavení respondentů indikovaného subjektivním sebezařazením dotázaných do společenské vrstvy, ukazuje se, že nadpoloviční většina Čechů ze všech společenských vrstev je proti zvyšování daní. Lidé, kteří se cítí společensky lépe postavení (řadí se do vyšší a vyšší střední třídy) jsou ovšem rozpoznatelně méně nakloněni zvýšení daňového zatížení než respondenti náležící do vrstev společensky nižších (nižší a nižší střední třída). Tato tvrzení dokládá tabulka 46.

T a b u l k a 46 Třídění proměnné „Myslíte si, že by měly být daně vyšší, aby bylo více prostředků na sociální opatření?“ podle sebezařazení respondentů do společenské vrstvy a podle politických preferencí respondentů ve volbách 1996.

	vyšší a vyšší stř. tř.	střední tř.	nižší a nižší stř. tř.	KSČM	ČSSD	KDU-ČSL	US	ODS	celkem
rozhodně ano	6,7	4,2	9,1	12,0	7,8	9,2	14,3	4,5	6,9
spíše ano	18,0	25,5	29,4	40,8	27,8	38,5	28,6	21,0	27,1
spíše ne	52,8	56,3	47,2	34,5	53,1	41,3	57,1	57,8	51,3
rozhodně ne	22,5	14,0	14,3	12,7	11,3	11,0		16,7	14,7

Pramen: Ekonomická očekávání a postoje, 1998

Pozn.: Tabulka prezentuje sloupcová procenta (součet ve sloupci dává 100%) pro různé spol. vrstvy a obecné výsledky.

Čerstvější data z výzkumu Legitimita sociálního zabezpečení z roku 1999 sice nejsou obsahově kompatibilní s výše prezentovanou časovou řadou názorů na zvyšování daní v souvislosti s vytvářením zdrojů pro lepší sociální opatření, mohou ale poskytnout jisté informativní srovnání. V tomto výzkumu jeho autoři předložili dotázaným tři možné varianty vztahu mezi výškou daní a odvodů na jedné straně a stavem sociální a zdravotní politiky na straně druhé. Konkrétně šlo o tyto výroky: 1. snížit daně a odvody, i když to omezí sociální dávky, sociální zdravotní oblast, 2. zvýšit dávky, zlepšit sociální a zdravotní oblast, i když to zvýší daně a odvody z mezd a zvýšit dávky, 3. zlepšit sociální a zdravotní oblast, jen pokud to bude možné úsporou jiných výdajů vlády bez zvyšování daní a odvodů. Zpracování odpovědí ukázalo, že 18,2% občanů není schopno nabízené tři varianty posoudit, a proto se nevyjádřilo ani pro jednu z nich. 55,9% respondentů, tedy největší část dotázaných, se vyslovila pro třetí variantu, tedy pro zvýšení dávek a zlepšení sociální a zdravotní politiky formou úspor bez zvyšování daní. 17,5% dotázaných podpořilo variantu dvě, jejíž logika je postavena na

rovnováže vyšší dávka - vyšší daně. Nejmenší počet dotázaných, 8,3%, upřednostnilo variantu hovořící o snížení daní a odvodů i za cenu omezení sociálních dávek.

I zde se ukazuje opatrnější přístup české veřejnosti ke zvyšování daní. Nadpoloviční většina jednoznačně volí zlepšení v oblasti sociálních opatření, ale pouze za předpokladu, že to nebude znamenat zvýšení daňového zatížení jednotlivců. Pokud opět podrobněji odpovíme odpovědi českých občanů třídění podle jejich subjektivního pocitu příslušnosti k nějaké sociální vrstvě, znovu se nám potvrzuje skutečnost, že lidé s vyšším společenským postavením se více vyslovují pro snížení daní. Stejně tak je tato skupina obyvatel více zaměřena proti účelovému zvyšování daní než občané, kteří se umístili na společenském žebříčku níže. Lidé ze všech společenských vrstev se shodli na jednoznačné podpoře třetí, velmi ideálně formulované varianty slibující zlepšení sociální a zdravotní oblasti pouhou úsporou jiných vládních výdajů (viz. tabulka 47).

Ukazuje se také, že občané preferující levicové strany tendují více k razantnějším redistributivním řešením, která mohou být provázena i zvýšením daní. Například 29,9% sympatizantů KSČM by zvýšilo výdaje do sociální oblasti, i kdyby to znamenalo zvýšení daní a odvodů. S tímto přístupem však souhlasí pouze 8,3% sympatizantů US a dokonce žádný respondent, který by volil ODS. Opačný trend můžeme vysledovat u odpovědi dotázaných na otázku týkající se snížení daní. Sympatizanti stran obecně chápaných jako pravicové toto řešení podporují výrazně více než levicovní voliči.

T a b u l k a 47 Třídění proměnně „Který z názorů v souvislosti s výší daní a odvodů na sociální a zdravotní oblast a dávky je Vám nejbližší?“ a sebezaražení respondentů do společenské vrstvy

	vyšší a vyšší střední třída	nižší střední a nižší třída	celkem
snížit daně i dávky, i když to omezí sociální dávky	14,0	6,8	8,3
zvýšit dávky, zlepšit sociální a zdravotní oblast, i když to zvýší daně a odvody	14,7	18,3	17,5
zvýšit dávky, zlepšit sociální a zdravotní oblast, jen když to bude možné úsporou jiných výdajů	55,8	56,0	55,9
nemůže posoudit	15,5	19,0	18,2

Pramen : Legitimita sociálního zabezpečení, 1999

Pozn.: Hodnoty v tabulce prezentují sloupcová procenta (100% ve sloupcích) podle sebezaražení respondentů do společenské vrstvy i obecně.

T a b u l k a 48 Třídění proměnně „Který z názorů v souvislosti s výší daní a odvodů na sociální a zdravotní oblast a dávky je Vám nejbližší?“ a politických preferencí respondentů

	KSČM	ČSSD	KDU-ČSL	US	ODS
snížit daně i dávky, i když to omezí sociální dávky	2,8	9,2	4,6	13,9	25,0
zvýšit dávky, zlepšit sociální a zdravotní oblast, i když to zvýší daně a odvody	29,9	22,7	20,7	8,3	
zvýšit dávky, zlepšit sociální a zdravotní oblast, jen když to bude možné úsporou jiných výdajů	55,6	51,1	60,9	65,3	62,5
nemůže posoudit	11,8	17,0	13,8	12,5	12,5

Pramen: Legitimita sociálního zabezpečení, 1999

Pozn.: Hodnoty v tabulce prezentují sloupcová procenta (100% ve sloupcích) podle politických preferencí

Mezinárodní srovnání názorů na vztah dávek a odvodů umožňuje výzkum Role vlády z roku 1996, jehož součástí byla otázka: „Kdyby měla vláda volit mezi snížením daní nebo zvýšením výdajů na sociální účely, co by si podle Vás měla vybrat?“. Dotázaným byly navrženy následující varianty odpovědí: snížit daně, i kdyby to znamenalo menší výdaje na sociální účely a zvýšit výdaje na sociální účely, i kdyby to znamenalo vyšší daně. I přes to, že tato data mapují situaci před pěti lety, jsou jedněmi z mála, která přibližují zkoumanou problematiku v kontextu celé Evropy, konkrétně v našem srovnání Německa, Velké Británie, Maďarska, Itálie, Švédska, České republiky a Polska.

Ve sledovaných zemích převažuje preference spíše ke snížení daní. Naproti tomu populace České republiky, Východního Německa a Velké Británie projevuje podporu zvýšení investic do sociálních opatření než snížení daní. Samozřejmě, že komparabilita těchto dat je silně ovlivněna intervencí reálného nastavení daňového systému v daných zemích a stejně tak i rozsahem jejich sociálního státu. Vyvodit jednoznačné závěry by proto bylo možné až po precizním zasazení získaných odpovědí do kontextu dané země. Údaje pro Českou republiku ale korespondují s tím, co již bylo řečeno výše (viz tabulka č.47). Tedy, že česká veřejnost obecně podporuje spíše zvýšení výdajů na sociální účely, ale je přitom zdrženlivá pokud jde o zvýšení daní. Vezmeme-li totiž v úvahu 30 procent těch, kteří se nemohli rozhodnout pro žádnou z obou alternativ, je pro zvýšení sociálních výdajů a v důsledku toho i daní jen málo přes 40 procent celkového počtu dotázaných. Rozdíly v odpovědích jsou přitom diferencovány hlavně podle postavení na trhu práce: lidé, kteří jsou „klienty“ sociálního státu, častěji podporují možnost zvýšit sociální výdaje a daně než lidé zaměstnaní.

T a b u l k a 49 Kdyby měla vláda volit mezi snížením daní nebo zvýšením výdajů na sociální účely, co by si podle Vás měla vybrat?

země	snížit daně	zvýšit výdaje na soc. účely	nemůže se rozhodnout	rozdíl snížit daně-zvýšit dávky
Maďarsko	57,7	24,2	18,2	33,5
Západní Německo	52,0	24,0	24,0	28,0
Itálie	51,4	32,4	16,2	19,0
Švédsko	44,5	34,9	20,6	19,6
Polsko	29,5	24,8	45,7	4,7
Východní Německo	28,4	43,5	28,1	- 15,1
Česká republika	27,9	41,9	30,1	- 14,0
Velká Británie	21,0	55,5	23,5	- 34,5

Pramen: Role vlády, 1996

Pozn.: Tabulka prezentuje řádková procenta (součet procent v řádku dává 100%)

Čerstvější mezinárodní data, byť omezená pouze na středoevropský region, poskytuje výzkum IVVM 1999 Češi, Maďaři a Poláci k daňové zátěži a daňové disciplině. Z něj lze získat srovnání těchto tří zemí v názoru na to, zda by vláda měla zvýšit, nechat na stejné úrovni či snížit daně, pokud by měla volit mezi množstvím daní a výší sociálních výdajů. Češi by z 59% ponechali daně na stejné úrovni, 24% by daně snížilo a 17% by jich podpořilo zvýšení daní. V Polsku by alternativně k tomu 61% dotázaných navrhovalo daně snížit a pouhá 2% dotázaných se vyslovila pro zvýšení daňové zátěže. Podobné tendence jako polská veřejnost vykazují i občané Maďarska, kde se snížením souhlasilo 52% dotázaných a se snížením 10% populace. Výpovědi respondentů jsou opět ovlivněny realitami jejich země a aktuálním nastavením daňového zatížení, přesto ale vyvozujeme, že z postkomunistických zemí v regionu jsou občané České republiky relativně nejvíce spokojeni s nastavením svého daňového systému.

T a b u l k a 50 Třídění proměnné: „Kdyby měla vláda volit mezi snížením daní nebo zvýšením výdajů na sociální účely, co by si podle Vás měla vybrat?“ podle proměnných: Jaké je vaše současné ekonomické postavení, hlavní zdroj obživy? Do jaké sociální třídy byste se zařadil?

postavení na pracovním trhu a třídní postavení (sebezařazení)	snížit daně	zvýšit výdaje na soc. účely	nerozhodnut
zaměstnaní	33,5	37,9	28,6
bez stálého pracovního poměru	20,4	47,1	32,5
vyšší a vyšší střední třída	36,8	39,5	23,7
střední třída	33,2	44,2	22,6
nižší střední třída	26,9	41,6	31,4
dělnická třída	24,1	42,2	33,7
nižší třída	23,7	40,7	35,6

Pramen: Role vlády, 1996

Pozn.: Tabulka prezentuje řádková procenta (100% v řádcích), data se týkají České republiky

Do kategorie zaměstnaní respondenti byly z důvodů statistické validity dat zařazeny následující kategorie: zaměstnan/a na plný úvazek, zaměstnan/a na částečný úvazek, zaměstnan/a na méně než částečný úvazek.

Do kategorie bez stálého pracovního poměru spadají kategorie: pečuje o rodinného příslušníka, nezaměstnaný/á, student, důchodce, žena v domácnosti, zdravotně postižený/á, jiné.

T a b u l k a 51 Výše sociálních výdajů závisí na množství daní odvedených do státního rozpočtu. Kdyby si vláda mohla zvolit, měla by podle Vašeho názoru:

	zvýšit daně, aby bylo více na sociální potřeby	neměla by nic měnit, daně a sociální výdaje by měly zůstat stejné jako nyní	daně by se měly snížit, i kdyby bylo méně na sociální účely
Česká rep.	17	59	24
Polsko	2	37	61
Maďarsko	10	39	52

Pramen: IVVM Češi, Maďaři a Poláci k daňové zátěži a daňové disciplíně, 1999

Pozn.: Tabulka prezentuje řádková procenta (100% v řádcích) pro dané tři země

S problematikou daní a s redistribucí také souvisí otázka, jak se občané staví k progresivnímu zdanění. Názor české veřejnosti na přerozdělování příjmů pomocí vyšších daní pro ty, kteří jsou na tom finančně dobře, ve prospěch těch, kteří se nacházejí v horší situaci, zkoumala agentura STEM v roce 1998 ve výzkumu Sociální zabezpečení. Zjistilo se, že celých 62,1% respondentů se vyjádřilo pro progresivně orientovaný způsob odvodů. Kladný postoj české populace k vyššímu zdanění občanů s vysokými příjmy potvrzují i výsledky šetření ISSP 1999 „Sociální nerovnosti a spravedlnost“. Vyplývá z něj, že 77,9% respondentů se vyslovuje pro větší daňové zatížení příjmově výše postavených skupin obyvatel.

Podobně k diskusi o problematice progresivního zdanění také může přispět výzkum IVVM 1999 Češi, Maďaři a Poláci k daňové zátěži a daňové disciplíně. Z něj lze vydedukovat, že Češi jsou opravdu relativně silnými zastánci přerozdělování finančních prostředků od bohatších k chudým. Případné daňové zvýšení by měli pocítit především bohatší lidé. 52% Čechů se domnívá, že daně bohatých jsou příliš nízké. Daně, které platí občané s nízkými příjmy, jsou naopak podle 63% dotázaných příliš vysoké. Stát by tedy měl plnit roli redistributora od bohatých ke skupinám se středními a nízkými příjmy. Podobně je tomu i v případě Maďarska a Polska. V těchto dvou zemích však občané mnohem razantněji než Češi upozorňují na příliš vysoké zdanění lidí s nízkými, ale i s průměrnými příjmy.

Tabulka 52 Jak hodnotíte výši daní těchto skupin?

daně skupin:	s vysokými příjmy				s průměrnými příjmy				s nízkými příjmy			
	1	2	3	4	1	2	3	4	1	2	3	4
Česká republika	52	22	10	16	4	46	40	10	1	25	63	11
Polsko	53	26	12	9	7	37	47	9	0	6	91	3
Maďarsko	59	15	11	15	5	27	55	13	2	8	80	10

Pramen: IVVM Češi, Maďaři a Poláci k daňové zátěži a daňové disciplině, 1999

Pozn.: Tabulka prezentuje řádková procenta (100% v řádcích) pro dané tři země

Varianty: 1= příliš nízké, 2= přiměřené, 3= příliš vysoké, 4= nevím

Tyto vysledované tendence české populace k upřednostňování progresivního zdanění velice zajímavě korespondují s reálně existujícím rozdělení daní a sociálních dávek kvintilových skupin podle příjmu na spotřební jednotku [Večerník, 1998]. Večerník vycházející z údajů Mikrocensu 1992 a 1996 dochází k závěru, že Česká republika spadá z hlediska úrovně a cílenosti daní i sociálních dávek do liberálního typu zemí, neboť rozdělení daní podle příjmů bylo v roce 1992 i 1996 velmi progresivní a zejména v oblasti sociálních dávek se Česká republika cíleností blížila Velké Británii.

Tabulka 53 Rozdělení daní a sociálních dávek kvintilových skupin podle příjmu na spotřební jednotku v zemích OECD a České republice

kvintily dle příjmu	Německo	Nizozemí	Švédsko	Velká Británie	USA	Česká republika	
						1992	1996
daně:							
1	7,0	10,3	6,3	4,5	3,8	2,0	1,2
2	12,2	10,0	12,5	8,1	6,9	5,6	4,9
3	17,6	16,2	17,7	15,9	13,9	13,4	13,4
4	23,8	22,3	23,3	25,0	22,6	24,5	23,7
5	39,3	41,2	40,1	46,4	52,7	54,5	56,7
celkem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
poměr Q1/Q5	5,6	4,0	6,4	10,3	13,9	27,2	47,2
dávky:							
1	21,8	24,9	15,2	26,7	29,2	20,3	23,0
2	22,2	21,3	25,8	25,9	21,2	28,1	31,2
3	15,7	16,9	21,7	19,4	17,1	23,3	21,4
4	21,0	17,7	19,9	16,1	17,5	16,4	14,4
5	18,3	19,2	17,4	11,9	15,1	11,9	9,9
celkem	100	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
poměr Q1/Q5	1,2	1,3	0,9	2,2	1,9	1,7	2,3

Pramen: Večerník, 1998

Na základě předcházejících údajů lze tedy konstatovat, že se zvyšováním daní za účelem kumulace prostředků pro sociální politiku souhlasí spíše menší část populace, přičemž asi 60% [STEM, 1998] dotázaných souhlasí se zvyšováním daní pokud půjde o přerozdělování příjmů bohatších ve směru k ostatním občanům. [Večerník, 1998].

Výzkum Legitimita sociálního zabezpečení 1999 zkoumá daně a odvody ještě z jiného úhlu pohledu. Snaží se zjišťovat důvody, které vedou lidi k tomu, aby platili daně a odvody na sociální zabezpečení mimo to, že daně a odvody jsou povinné, a proto „se platit musí“. Respondentům byly předloženy čtyři varianty odpovědí, přičemž se dotázaní mohli vyjádřit ke každé z nich nezávisle. Z tabulky 54 je zřejmé, že nejvíce česká veřejnost souhlasí s výrokiem, že lidé platí odvody, protože si uvědomují životní rizika a v důsledku toho i možnost, že jednou budou sociální zabezpečení také potřebovat. Pro tuto variantu „individuální zainteresovanosti a kalkulu“ se vyslovuje 78,5% respondentů. 61,6 % občanů

podporuje variantu, že platit odvody je jejich morální povinnost vůči potřebným. 60,2% respondentů cítí spoluúčast s potřebnými a 57,8% dotázaných považuje placení odvodů za společensky prospěšnou aktivitu. Veřejnost tedy shledává jako relevantní pro kolektivní solidaritu širší škálu důvodů. Všechny z výše uvedených jsou pokládány za důležité a chápou je tak respondenti ze všech společenských vrstev v podstatě bez rozdílu.

Rovnováha vztahu sociální dávky – odvody/daně může být diskutována i z hlediska individuální racionální volby jednotlivce, jež zvažuje danou skutečnost z hlediska zisků a ztrát a podle toho volí své životní strategie. S tímto přístupem koresponduje otázka výzkumu Legitimita sociálního zabezpečení 1999, která porovnává sociální dávky a odvody právě podle logiky zisk (veřejné statky, dávky či služby poskytované státem) – ztráta (odpovídající ztráta spotřeby soukromých statků) [Sirovátka, 2001].

T a b u l k a 54 Placení daní a odvodů na sociální zabezpečení je povinné. Kromě toho však mohou mít lidé i jiné důvody, proč je platit. Do jaké míry souhlasíte, nesouhlasíte s následujícími důvody?

platíte daně a odvody protože:	průměry - vyšší a vyšší střední třída	průměry-nižší a nižší střední třída	průměry celkem	kladné odpovědi celkem
sociální zabezpečení Vás zajistí finančně pro situaci, kdy to můžete sám potřebovat	1,99	1,98	1,99	78,5
to považujete za morální povinnost vůči lidem, kteří jsou potřební	2,36	2,39	2,38	61,6
cítíte spoluúčast s lidmi, jimž dávky pomohou	2,40	2,40	2,40	60,2
to považujete za prospěšné pro společnost	2,41	2,48	2,47	57,8

Pramen: Legitimita sociálního zabezpečení, 1999

Pozn.: Hodnoty v tabulce představují hodnoty průměru Čím více se hodnota průměru blíží jedné, tím více respondenti souhlasí s daným výrokiem.

Varianty: 1=rozhodně souhlasím, 5=rozhodně nesouhlasím

Hodnocení české veřejnosti je v tomto ohledu výrazně negativní, aniž by bylo ovlivněno společenským postavením respondenta. Lze je dílem vysvětlit reálnými změnami v sociálním systému, například skutečností, že relace mezi odvody na sociální pojištění a daněmi ku souhrnu sociálních dávek, jež domácnosti přijímají (podle dat z rodinných účtů), se mezi lety 1989-1992-1996-1998 z pohledu domácností skutečně zhoršovala u všech příjmových skupin [srovnej Sirovátka 2001: 35]. Tento posun vyplynul hlavně ze snižování poměru náhrady (relace ke mzdě) u všech dávek ze sociálního pojištění a také některých jiných dávek jako jsou přídavky na děti, zejména pro střední příjmové skupiny. Domníváme se, že populace totiž více vnímá právě pohyby ve výši dávek než pohyby ve výši daní.

Statisticky významný, ale nepříliš velký rozdíl (hodnoceno podle průměrů hodnocení) je zjištěn v posuzování zisků/ztráty mezi lidmi, kteří se řadí k nižší a nižší střední třídě na straně jedné a těmi, kteří se řadí k vyšší a vyšší střední třídě na straně druhé (když posledně uvedená skupina vnímá ztrátu více). V dalších dvou otázkách v tabulce 55 jsou pak rozdíly podle sebezaražení ke společenským třídám nevýznamné.

Následující blok se zaměřuje na zkoumání postojů respondentů k některým konkrétním problémům daňové disciplíny a názorům na zneužívání sociální podpory.

T a b u l k a 55 Když zvážíte Vy osobně v současné době všechny dávky a výhody plynoucí ze sociální politiky státu a na druhé straně daně a odvody na sociální zabezpečení, jež platíte, myslíte si, že je to pro Vás zisk nebo ztráta ?

	vyšší a vyšší střední tř.	nižší a nižší střední tř.	celkem
dávky-odvody			
rozhodně zisk	1,1	3,0	2,5
spíše zisk	6,0	7,9	7,5
ani zisk ani ztráta	22,6	23,7	23,3
spíše ztráta	29,1	28,9	29,1
rozhodně ztráta	18,5	15,7	16,3
nemůže posoudit	22,6	20,8	21,3
a jak byste řekl, že tomu bylo před pěti a více lety dávky-odvody			
rozhodně zisk	1,5	1,8	1,7
spíše zisk	10,2	8,3	8,7
ani zisk ani ztráta	24,9	32,1	30,5
spíše ztráta	25,7	21,3	22,3
rozhodně ztráta	7,9	9,5	9,1
nemůže posoudit	29,8	26,9	27,6
myslíte, že pro českou společnost v současnosti představuje sociální politika při porovnání všech přínosů a nákladů zisk nebo ztrátu			
rozhodně zisk	1,9	2,6	2,5
spíše zisk	7,9	10,3	9,8
ani zisk ani ztráta	18,5	16,2	16,7
spíše ztráta	43,8	38,2	39,3
rozhodně ztráta	9,4	10,5	10,3
nemůže posoudit	18,5	22,2	21,4

Pramen: Legitimita sociálního zabezpečení, 1999

Pozn.: Tabulka prezentuje sloupcová procenta (součet procent v každém sloupci dává 100%)

Nejdříve se zaměříme na obecnější otázky týkající se daňové discipliny a discipliny při využívání sociálních opatření, jak jsou zpracovány ve výzkumu Češi, Maďaři a Poláci k daňové zátěži a daňové disciplině provedeném v roce 1999. I když je třeba počítat s určitou mírou stylizace respondentů, zjištěné výsledky prezentované níže nasvědčují, že ve všech třech státech veřejnost striktně odsuzuje počiny jako je zatajování výše příjmu, zaměstnávání „načerno“ a rovněž - i když poněkud shovívavěji - udávání nepravdivých údajů za účelem získání sociálních dávek. Relativně nejvíce benevolentní jsou Maďaři, kteří ve 44 % vyjadřují pochopení pro daňové úniky a ve 40 % pro zaměstnávání „načerno“. Naši občané se naproti tomu projevují nejvíce nesmlouvavě - zmíněné manévry omlouvá či schvaluje „jen“ po 22 % respondentů. Méně jednoznačně se vedle toho staví k problému neoprávněného vyžadování sociální podpory, jež odsuzují menší měrou než Poláci a Maďaři a vysvětlují jej častěji jako omluvitelné či se uchylují k odpovědi „nevím“. [IVVM 1999]. Tyto výsledky mohou souviset se silou povědomí o daňových nedoplatcích v dané zemi.

T a b u l k a 56 Co si myslíte o této situaci? Když plátce daně nepřizná skutečnou výši příjmu, aby se vyhnul vyšší dani? Považujete to za:

	odsouzeníhodné, protože takto šidí stát	omluvitelné, protože daně jsou příliš vysoké a příjmy příliš nízké	chvályhodné, protože to svědčí o vynalézavosti	nevím
Česká republika	72	17	5	6
Polsko	64	30	5	1
Maďarsko	51	41	3	5

Pramen: IVVM Češi, Maďaři a Poláci k daňové zátěži a daňové disciplině, 1999

Pozn.: Tabulka prezentuje řádková procenta (100% v řádcích)

T a b u l k a 57 Co si myslíte o této situaci? Když žadatel o sociální podporu uvede nepravdivé údaje, aby takovou podporu získal? Považujete to za

	odsouzeníhodné, protože takto šidí stát	omluvitelné, protože daně jsou příliš vysoké a příjmy příliš nízké	chvályhodné, protože to svědčí o vynalézavosti	nevím
Česká republika	76	15	3	6
Polsko	83	14	2	1
Maďarsko	83	13	1	3

Pramen: IVVM Češi, Maďaři a Poláci k daňové zátěži a daňové disciplině, 1999

Pozn.: Tabulka prezentuje řádková procenta (100% v řádcích)

Závěr

Na ideologické/principiální rovině inklinuje Česká veřejnost nejvíce k principu rovných šancí, následuje princip uspokojování základních potřeb jedince a pak zásluhový princip. Nejméně respondenty oslovuje snaha o zabránění příjmové nerovnosti. Posledně uvedená skutečnost se potvrzuje ve více výzkumech.

Ze zpracovaných dat také vyplývá, že česká populace projevuje v kontextu vztahu odvodů a dávek spíše neochotu ke zvyšování daní. Tento přístup je většinový, i když mírně diferencovaný podle příslušnosti respondentů k jednotlivým společenským vrstvám. Naši občané zařazující se do vyšších sociálních tříd však projevují razantnější nechuť ke zvyšování daňové zátěže a obecně více než respondenti řadící se níže na společenském žebříčku žádají snížení daní.

Česká veřejnost ale současně většinově podporuje zvýšení výdajů státu do sociální oblasti, ale pouze pod podmínkou, že se to neodrazí na množství daní, které musí občané odvést. Přitom se zvýšení výdajů na sociální účely jeví větší části Čechů jako atraktivnější než alternativní opatření ve formě snižování daní, pokud si mají vybrat, což by se dalo interpretovat jako upřednostňování posílení spotřeby veřejných statků a redistribuce před individuální spotřebou a snížením daňové zátěže. Základním požadavkem, k němuž se většina občanů přiklání, je progresivní zdanění. Z mnoha datových indicií také dedukujeme, že Češi jsou s nastavením svého daňového zatížení relativně více spokojeni než jiné evropské národy.

Je možné si povšimnout, že populace v zemích EU s výjimkou Velké Británie projevuje větší příklon ke snížení daní (a sociálních výdajů) než populace česká. Je to vysvětlitelné dílem i tím, že daňové zatížení je také v těchto zemích větší než je tomu v ČR: například disponibilní čistý příjem po zdanění je pro pracovníka s průměrnou mzdou a dvěma dětmi u nás po zdanění 83 procent, zatímco v zemích EU je nižší – ve Švédsku 66 procent, v Itálii 75 procent, v Německu 78 procent, ve Velké Británii 82 procent (OECD 2001). Naproti tomu výdaje na sociální systém jsou vyšší, než je tomu v ČR (průměr zemí EU kolem 27 procent proti 21 procentům v ČR).

Je také patrné, že v České republice, stejně jako v Polsku a Maďarsku, lidé preferují spíše progresivní formy zdanění, přičemž současný daňový systém v těchto zemích podle jejich názoru znamená příliš vysoké zdanění lidí s nízkými, ale i středními příjmy a naopak, jsou nedostačující odvody v případě lépe finančně zabezpečených skupin obyvatel. Zatímco Češi nejsou příliš nakloněni redistribuci dávek ve prospěch nižších vrstev, jsou výrazněji pro vyšší zdanění vysokých příjmů. Shrnuto, v těchto preferencích je zdůrazněn prospěch středních vrstev.

4.5 Rozsah sociálních opatření

Rozsah a účel sociálních opatření lze zkoumat na dvou úrovních. Z hlediska:

- obecných postojů, kde jde o osvětlení toho, jak česká veřejnost obecně hodnotí stávající situaci v jednotlivých oblastech sociální politiky a aktuální nastavení sociálních opatření
- hodnocení rozsahu, při němž už jde o explicitní vyjádření postoje a požadavků k rozsahu poskytovaných prostředků

a) obecné názory

Ze sedmi vybraných oblastí života občanů je ve výzkumu CVVM „Hodnocení současné sociální politiky“ z roku 2001 občany nejlépe hodnocena možnost přístupu ke vzdělání, kterou prakticky dvě třetiny dotázaných (65 %) posuzují příznivě, zatímco kriticky se k ní vyjádřila přibližně jedna čtvrtina (26 %). Přístup ke zdravotní péči je pozitivně hodnocen 58 % respondentů, za špatný jej považuje 37 %. Další uvedené oblasti jsou hodnoceny výrazně hůře. Vytváření životních podmínek pro zdravotně postižené a možnosti získat práci oceňuje jako dobré ještě jedna pětina až jedna čtvrtina dotázaných (21 %, respektive 24 %), zabezpečení ve stáří už jen 14 % a možnosti k založení rodiny či získání bytu ještě méně (6 %, resp. 4 %). Z hůře hodnocených oblastí relativně nejméně kritických hlasů se objevuje u životních podmínek pro zdravotně postižené (58 %), kde je tradičně vyšší podíl odpovědí “neví”, u ostatních z uvedených oblastí se podíl negativních hodnocení pohybuje na úrovni od 70 % výše. [CVVM, 2001]

T a b u l k a 58 Jak byste hodnotil/a situaci v našem státě pokud jde o následující oblasti

	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
přístup ke vzdělání	63/26	65/26	65/25	66/25	62/28	67/22	65/26
přístup ke zdravotní péči	58/40	61/36	44/53	57/39	51/44	59/36	58/37
pracovat, být zaměstnán	58/37	61/34	53/41	30/53	15/82	12/84	24/72
živ. pod. zdravotně postižených	17/62	22/54	22/55	19/54	19/58	19/57	21/58
zabezpečení ve stáří	24/66	29/62	24/63	20/72	14/74	16/73	14/77
finance k založení rodiny	11/86	10/86	8/89	6/91	6/90	7/88	6/91
získat byt	4/93	4/90	4/93	4/92	4/92	5/90	4/92

Pramen: CVVM, 1998-2001

Pozn.: Tabulka prezentuje poměr kladných a záporných odpovědí na otázku. Hodnoty jsou uvedeny v procentech. Dopočet do 100 % v každém poličku tvoří odpovědi “neví”.

Varianty: 1= velmi dobře, 4=velmi špatně

Možnosti přístupu ke vzdělání veřejnost ve sledovaném období hodnotí poměrně stabilně. Oproti roku 2000 se v roce 2001 mírně (o 4 procentní body) zvýšil podíl kritických vyjádření. Oceňování situace v oblasti zdravotní péče naproti tomu kolísá. Nejlépe byla tato oblast hodnocena v r. 1996 a nejhůře v r. 1997, kdy se připravovala reorganizace zdravotnických zařízení spojená s jejich redukcí. Oproti roku 2000 ovšem nenastal žádný významný posun v hodnocení této oblasti.

Ani v případě posuzování životních podmínek zdravotně postižených se situace oproti roku 2000 v podstatě nezměnila. V hodnocení pracovních možností došlo k poměrně výrazným negativním změnám v letech 1997 – 99, kdy nezaměstnanost rychle rostla. Původně kladně hodnocená oblast se tak proměnila v oblast hodnocenou jednoznačně negativně. Z tohoto úhlu pohledu se v roce 2001 celková situace nezměnila, ovšem v porovnání s rokem 2000 byl přeci jen zaznamenán vzestup podílu příznivých hodnocení doprovázený poklesem kritických vyjádření, v obou případech shodně o 12 procentních bodů.

Hodnocení situace v oblasti zabezpečení ve stáří prodělalo od roku 1996, kdy bylo relativně nejpráznivější, rovněž určitý sestup, i když nikoli tak dramatický, jako tomu bylo v případě možností získat práci. Na rozdíl od předchozí oblasti se v roce 2001 neprojevovalo

žádné zlepšení, naopak byl zaznamenán mírný vzestup kritických hodnocení - o 4 procentní body. Celkově se však zdá, že hodnocení této oblasti je od roku 1999 prakticky stabilní. Hodnocení finančních možností k založení rodiny i možností získat byt se v čase příliš nemění a zůstává tradičně velmi nepříznivé, v podstatě nejhorší [CVVM, 2001].

Součástí této kapitoly je také analýza obecných názorů veřejnosti na vývoj a současný stav sociální politiky a jejích opatření. Více než polovina (56%) veřejnosti je podle výsledků výzkumu Legitimita sociální politiky z roku 1999 přesvědčeno, že stav sociální politiky se po roce 1990 zhoršuje. Jen 11,3% dotázaných vyjadřuje názor, že v této oblasti dochází ke zlepšení [pozn. 14]. Data tedy ukazují dost výrazně negativní hodnocení vývoje sociální politiky.

T a b u l k a 59 Nyní se chci zeptat na Vaše zhodnocení vývoje sociální politiky od r. 1990 do dneška. Uveďte podle lístku, jak se změnila situace v oblasti

	zhoršila se	stejná úroveň	zlepšila se	nemůže posoudit
důchody, zajištění ve stáří	43,5	18,9	20,6	17,0
zajištění v nemoci, při úrazu, invaliditě	46,4	24,3	8,4	20,9
zdravotní péče	42,4	27,9	24,0	5,8
dávky rodině	39,0	18,5	14,3	18,3
dávky a zajištění v nezaměstnanosti	26,3	16,0	16,9	40,9
garance životního minima, sociální pomoc v nouzi	31,6	20,9	16,8	30,7
politika zaměstnanosti	52,8	12,0	8,5	26,8
podpora bydlení	55,2	14,7	8,0	22,2
rozvoj školství a vzdělání	38,1	25,4	16,1	20,5
celková sociální politika	56,3	19,1	11,3	13,3

Pramen: Legitimita sociální politiky, 1999

Pozn.: Tabulka prezentuje řádková procenta (100% v řádcích)

Přítom příslušníci vyšší třídy mají obecně pozitivnější náhled na to, jak se v naší zemi sociální politika vyvíjí, než lidé z nižších vrstev. Statisticky významně se tyto dvě skupiny (nižší-vyšší třída) lišily v názoru na vývoj dávek a zajištění v nezaměstnanosti, podporu bydlení, garanci životního minima a sociální pomoc v nouzi a celkovou sociální politiku. Vývoj v těchto opatřeních sociální politiky hodnotí občané společensky níže postavení výrazně negativněji. Také z hlediska politické orientace lze nalézt rozdíly mezi jednotlivými skupinami dotázaných. Levicově zaměřeni občané (především voliči KSČM) hodnotí vývoj sociální politiky u nás po roce 1990 negativněji než voliči „středových“ a pravicových stran. Nejpozitivněji hodnotí situaci sympatizanti ODS, kteří konstatují zlepšení (hodnota průměru na stupnici 1 až 5 je vyšší než 3) v oblasti důchodů a zajištění ve stáří, zdravotní péči, dávek a zajištění v nezaměstnanosti a garance životního minima. Voliči KSČM, ČSSD a KDU-ČSL kladně nehodnotí vývoj ani v jedné z uvedených dimenzí sociální politiky. Je ovšem otázkou, co které skupiny považují za „zlepšení“. Pokud hodnotíme statistickou významnost rozdílů mezi příznivci jednotlivých stran podle položek, pak je možné sledovat rozdíl v celkovém hodnocení podle tří skupin – mezi příznivci ODS a US, pak KDU-ČSL a ČSSD a konečně KSČM. Podobně je tomu při hodnocení starobních důchodů. Při hodnocení dávek v nemoci a zdravotní péče se statisticky významně odlišují příznivci ODS a US od ostatních, pokud jde o politiku bydlení a školství, jsou významné rozdíly podle levo-pravé osy spektra stran a konečně v politice zaměstnanosti statisticky významné rozdíly nejsou.

T a b u l k a 60 Hodnocení vývoje sociální politiky od r. 1990 do dneška podle subjektivního zařazení do sociálních tříd a politických preferencí

	vyšší a vyšší stř. tř.	nižší a nižší stř. tř.	KSČM	ČSSD	KDU-ČSL	US	ODS	celkem
důchody, zajištění ve stáří	2,74	2,55	2,08	2,49	2,43	2,89	3,13	2,59
zajištění v nemoci, při úrazu, invaliditě	2,46	2,29	2,07	2,31	2,44	2,61	2,55	2,33
zdravotní péče	2,93	2,65	2,33	2,66	2,59	3,29	3,13	2,71
dávky rodině	2,66	2,47	2,31	2,39	2,55	2,70	2,82	2,51
dávky a zajištění v nezaměstnanosti	3,06	2,64	2,20	2,80	2,88	3,02	3,26	2,73
garance životního minima, sociální pomoc v nouzi	2,97*	2,56*	2,15	2,90	2,79	2,94	3,06	2,66
politika zaměstnanosti	2,29*	1,93*	1,79	2,12	2,12	2,08	2,49	2,01
podpora bydlení	2,27*	1,93*	1,62	1,96	2,11	2,46	2,33	2,00
rozvoj školství a vzdělání	2,75	2,54	2,14	2,41	2,67	3,08	2,96	2,59
celková sociální politika	2,49*	2,19*	1,77	2,24	2,46	2,71	2,79	2,25

* statisticky signifikantní rozdíl mezi vyznačenými dvěma společenskými skupinami

Pramen: Legitimita sociální politiky, 1999

Pozn.: Tabulka prezentuje hodnoty průměru pro jednotlivé společenské vrstvy i hodnoty průměru obecně. Čím nižší je hodnota průměru, tím jsou respondenti více přesvědčeni o zhoršení stavu.

Varianty: 1 = velmi zhoršila, 3 = je na stejné úrovni, 5 = velmi se zlepšila

Při hodnocení stavu současného sociálního zabezpečení se potvrzuje inklinace Čechů ke skepsi. Přidáme-li k pojmu „systém sociálního zabezpečení“ adjektiva, která pro něj respondenti vybrali, vychází nám, že systém sociálního zabezpečení je spíše potřebný, v mém vlastním zájmu, vyvolává záporné pocity, je spíše nespravedlivý, způsob spravování je spíše špatný, dávky jsou nízké, je spíše složitý a nákladný. Celkově jsou s ním respondenti spíše nespokojeni.

T a b u l k a 61 Jaké jsou Vaše pocity ve vztahu k současnému systému sociálního zabezpečení? Prosím označte svůj názor na škále 1 až 5 zakroužkováním.

	vyšší a vyšší střední třída	nižší střední a nižší třída	celkem
potřebnost (nepotřebný – potřebný)	3,84	4,01	3,98
vlastní zájem (v mém vlastním zájmu – není v mém vlastním zájmu)	2,91	2,87	2,87
pocity (kladné – záporné)	3,09*	3,54*	3,46
spravedlnost (spravedlivý – nespravedlivý)	3,33*	3,79*	3,70
způsob spravování (dobrý – špatný)	3,52*	3,84*	3,78
rozsah dávek (vysoké – nízké)	3,31*	3,69*	3,62
komplexnost (složitý – jednoduchý)	2,24*	2,01*	2,05
nákladnost (nákladný – levný)	2,15	2,03	2,05
celkové hodnocení (spokojený – nespokojený)	3,31*	3,82*	3,73

* existuje statisticky signifikantní rozdíl v odpovědích na danou otázku u vyznačených dvou společenských vrstev
Pramen : Legitimita sociálního zabezpečení, 1998

Pozn.: Hodnoty v tabulce prezentují průměrné hodnoty odpovědi podle sebezřazení do společenských vrstev. Čím vyšší je hodnota průměru, tím více respondenti souhlasí s hodnocením na levé straně.

Varianty: 1 = rozhodný souhlas s výrokem nalevo, 5 = rozhodný souhlas s výrokem napravo

b) hodnocení rozsahu sociálních opatření

Data pro zkoumání rozsahu sociální politiky a spokojenosti s ním je možné nalézt ve výzkumu Ekonomická očekávání a postoje. Dotázaní hodnotili dostatečnost opatření

sociální politiky v letech 1990-1997. Z časové řady prezentované v tabulce níže je patrné, že obecně si pouze jedna pětina až jedna třetina respondentů myslí, že sociální opatření jsou dostatečná, přičemž byla považována za nejspokojivější v roce 1997, kdy je považovalo za dostatečné 28% respondentů.

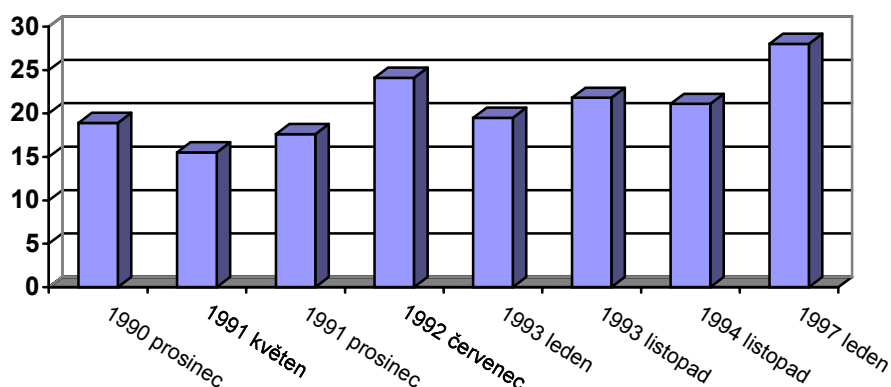
T a b u l k a 62 Jsou opatření sociální politiky jako např. podpory, dávky sociálního zabezpečení a sociální pomoci v současné době dostačující/ uspokojivé?

	12/90	5/91	12/91	7/92	1/93	11/93	11/94	1/97
rozhodně ano	4,0	2,8	3,6	4,5	2,9	3,6	2,7	4,3
spíše ano	14,9	12,7	14,0	19,6	16,6	18,2	18,4	23,7
spíše ne	38,9	37,6	40,0	42,3	40,9	44,4	45,1	42,5
rozhodně ne	42,2	47,0	42,5	33,6	39,6	33,7	33,8	29,6

Pramen: Ekonomická očekávání a postoje, 1990-1997

Pozn.: Tabulka prezentuje sloupcová procenta (součet procent v sloupcích je 100%)

G r a f 9 Jsou opatření sociální politiky jako např. podpory, dávky sociálního zabezpečení a sociální pomoci v současné době dostačující/ uspokojivé ? (kladné odpovědi v %)

Pramen: Ekonomická očekávání a postoje, 1990-1997

Předchozí analýzu dotýkající se toho, jak dotázaní vnímají rozsah/ úroveň dávek sociálního zabezpečení a pomoci, dále rozvíjí dotazy na rozsah či úroveň výdajů směřujících do jednotlivých oblastí sociální politiky i sociální politiky obecně. Občané nadpoloviční většinou považují za nedostačující „co stát na sociální politiku věnuje“ a důsledku, tedy to, „co oni dostávají“.

Konkretizujeme-li naši otázku a zaměříme-li se na názory veřejnosti na úroveň výdajů do jednotlivých specifických oblastí sociální politiky, zjistíme, že jsou všechny považovány za spíše nedostatečné. Nejvíce alarmující jsou údaje v oblasti podpory bydlení. 62,7% občanů považuje výdaje v této oblasti za nízké. Následuje oblast zdravotní péče (54,7%), politika zaměstnanosti (51,6%) a zajištění v nemoci, při úrazu a invaliditě (51,5%). Dostatečně vysoká a odpovídající úroveň je nejfrekventovaněji uváděna pro důchody (44%).

Analyzovali jsme rovněž, jak na úroveň výdajů státu na jednotlivé oblasti sociální politiky nahlíží představitelé jednotlivých společenských tříd a občané s různými politickými preferencemi. Ukazuje se, že nižší a nižší střední třída je v hodnocení úrovně výdajů státu na jednotlivé oblasti sociální politiky kritičtější. Z rozdílu mezi hodnocením jednotlivých oblastí sociální politiky nižší třídou a vyšší třídou je patrné, že nejvíce se tyto dva segmenty naší společnosti liší v názoru na garanci životního minima, podpory bydlení, politiky zaměstnanosti, zajištění v nemoci a dávek a zajištění v nezaměstnanosti.

Respondenti, kteří se řadí k nižším společenským třídám, považují výdaje na garanci životního minima a sociální pomoc v nouzi obecně za méně dostatečné než jejich společensky výše postavení spoluobčané.

T a b u l k a 63 Jaká je dnes podle Vašeho názoru úroveň výdajů státu na uvedené oblasti?

	vysoká	odpovídající	nízká	nemůže posoudit
důchody, zajištění ve stáří	13,8	30,2	40,8	15,3
zajištění v nemoci, při úrazu, invaliditě	5,4	24,3	51,5	18,9
zdravotní péče	7,8	29,2	54,7	8,3
dávky rodině	5,7	25,0	45,9	23,5
dávky a zajištění v nezaměstnanosti	14,3	23,0	34,0	28,7
garance životního minima, sociální pomoc v nouzi	7,5	27,8	36,0	28,8
politika zaměstnanosti	5,8	15,0	51,6	27,6
podpora bydlení	3,0	12,6	62,7	21,7
celková sociální politika	4,1	20,4	59,0	16,4

Pramen: Legitimita sociální politiky, 1999

Pozn.: Tabulka prezentuje řádková procenta (součet procent v řádcích dává 100%)

T a b u l k a 64 Hodnocení dnešní úrovně výdajů státu na jednotlivé oblasti sociální politiky podle sebezařazení respondentů do společenských tříd

	vyšší střední a vyšší třída	nižší třída a nižší střední	celkem
podpora bydlení	3,91*	4,15*	4,1
politika zaměstnanosti	3,60*	3,98*	3,90
rozvoj školství a vzdělání	3,68	3,76	3,74
zajištění v nemoci, při úrazu, invaliditě	3,59	3,69	3,67
dávky rodině	3,47*	3,69*	3,64
zdravotní péče	3,57	3,65	3,64
garance životního minima, sociální pomoc v nouzi	3,23	3,60	3,52
důchody, zajištění ve stáří	3,19*	3,43*	3,38
dávky a zajištění v nezaměstnanosti	3,10*	3,42*	3,35
celková sociální politika	3,61*	3,88*	3,82

**statisticky signifikantní rozdíl mezi skupinami*

Pramen: Legitimita sociální politiky, 1999

Pozn.: Tabulka prezentuje hodnoty průměru u dvou společenských vrstev i průměrné hodnocení otázek obecně. Čím nižší je hodnota průměru, tím považují respondenti daná opatření za vyšší.

Varianty: 1= příliš vysoká, 3= odpovídající, 5= velice nízká

Statisticky významný rozdíl v hodnocení úrovně výdajů státu na sociální politiku celkem nacházíme mezi příznivci stran v podstatě podle pravo-levé osy politického spektra, když příznivci levice pokládají úroveň výdajů státu na sociální politiku častěji za nízkou. Totéž platí pro hodnocení výše výdajů na zajištění v nezaměstnanosti a na zajištění životního minima. Pokud jde o zajištění v oblasti důchodů, liší se statisticky významně pouze příznivci KSČM od ostatních, v oblasti názorů na bydlení se statisticky významně odlišují příznivci ODS a KSČM, v oblasti dávek rodině se významně odlišují příznivci ODS od příznivců ČSSDaKSČM.

T a b u l k a 65 Hodnocení dnešní úrovně výdajů státu na jednotlivé oblasti sociální politiky podle politických preferencí

	KSČM	ČSSD	KDU-ČSL	US	ODS
garance životního minima, sociální pomoc v nouzi	3,87	3,66	3,46	3,16	3,14
podpora bydlení	4,42	4,10	4,10	3,86	3,90
politika zaměstnanosti	4,09	3,82	3,92	3,85	3,57
zajištění v nemoci, při úrazu, invaliditě	3,81	3,67	3,47	3,63	3,48
dávky a zajištění v nezaměstnanosti	3,60	3,55	3,26	3,02	3,03
dávky rodině	3,76	3,70	3,51	3,48	3,35
důchody, zajištění ve stáří	3,71	3,38	3,19	3,11	3,10
rozvoj školství a vzdělání	3,85	3,73	3,71	3,65	3,59
zdravotní péče	3,80	3,57	3,48	3,44	3,47
celková sociální politika	4,11	3,94	3,78	3,53	3,43

Pramen: Legitimita sociální politiky, 1999

Pozn.: Tabulka prezentuje hodnoty průměru u dvou společenských vrstev i průměrné hodnocení otázek obecně. Čím nižší je hodnota průměru, tím považují respondenti daná opatření za vyšší.

Varianty: 1 = příliš vysoká, 3 = odpovídající, 5 = velice nízká

Kdyby Češi měli možnost změnit úroveň některých sociálních dávek, většinu z nich by zvýšili. Nejvíce z nich by (v roce 1998) zapracovalo na přídavku na dítě, rodičovském příspěvku a nemocenské. I zde se potvrzuje přesvědčení české veřejnosti, že dětem by měl stát a jeho orgány věnovat zvýšenou pozornost. Menší tlak na zvýšení můžeme zaznamenat u dávek spojených s nezaměstnaností a garantováním životního minima. Je třeba poznamenat, že od roku 1998 byl podstatně zvýšen strop dávky v nemoci (a v mateřství) a byl zpět navrácen (po dočasném omezení v roce 1998) přírůstek na dítě rodinám v příjmovém pásmu 2,2 – 3,0 násobku životního minima.

T a b u l k a 66 Kdybyste měl tu moc a mohl úroveň současných sociálních dávek a podpor změnit, zvýšil byste je, nechal byste je tak, jak jsou, nebo byste je snížil? Mějte prosím na paměti, že když se dávky zvyšují, musí se zvýšit i daně z příjmů a měsíční výplaty jsou celkově nižší.

	vyšší a vyšší střední třída	nižší a nižší střední třída	celkem
přírůstek na dítě	3,74	3,90	3,87
rodičovský příspěvek	3,65	3,79	3,77
nemocenská	3,64	3,63	3,63
invalidní důchody	3,48*	3,64*	3,62
starobní důchody	3,35*	3,57*	3,54
sociální pomoc	3,20*	3,47*	3,42
sociální příspěvek	3,00*	3,40*	3,33
vdovské a vdovecké důchody	3,12*	3,30*	3,27
příspěvek na bydlení, nájemné, teplo	2,95*	3,30*	3,24
příspěvek na dopravu	2,79*	3,13*	3,07
podpora v nezaměstnanosti	2,58*	2,99*	2,92

** existuje statisticky signifikantní rozdíl v odpovědích na danou otázku u vyznačených dvou společenských vrstev*

Pramen: Legitimita sociálního zabezpečení, 1998

Pozn.: Tabulka prezentuje hodnotu průměru podle sebezaražení respondentů do společenských vrstev a obecně. Čím nižší je hodnota průměru, tím více by respondenti danou dávku snížili.

Varianty: 1 = výrazně bych je snížil/a, 3 = nechal bych je tak, jak jsou, 5 = výrazně bych je zvýšil/a

Z faktorové analýzy [pozn. 14], která se snaží identifikovat, které z uvedených sociálních opatření tvoří samostatné vnitřně související dimenze, vyplývá, že do jedné skupiny můžeme zařadit příspěvek bydlení, nájemné a teplo, příspěvek na dopravu, sociální

pomoc, sociální příspěvek a podpora v nezaměstnanosti. Tato dimenze sdružuje především dávky pro občany se specifickými individuálními potřebami. Druhá dimenze obsahuje starobní důchody, vdovské či vdovecké důchody a invalidní důchody, tedy sociální zabezpečení související s důchodovým systémem. Třetí dimenzi tvoří rodičovský příspěvek, příspěvek na dítě a nemocenskou. Analýza ukazuje, že nemocenská spadá do stejné dimenze jako dávky orientované na rodinu s dětmi. Je velmi složité vysvětlit, proč tomu tak je. Přesto ale je možné vyvodit z výsledků faktorové analýzy závěr, že česká veřejnost zařazuje uvedená sociální opatření do různých kategorií a podle toho je i posuzují. Občané rozdělují předložená sociální opatření do tří dimenzí/kategorií: opatření zaměřená na specifické potřeby (do kterých řadí i podporu v nezaměstnanosti), opatření důchodového typu a konečně dávky orientované na děti (spadá sem i nemocenská). Přičemž sociální dávky spadající do poslední dimenze dotázaní pokládají za nedostačující a navrhují nejčastěji jejich zvýšení (částečně tento požadavek byl od roku 1998 naplněn).

Závěr

Obecné hodnocení české sociální politiky je negativní. Většina dotázaných uvádí, že opatření sociální politiky se od roku 1990 zhoršila, a to především co se týče oblasti podpory bydlení, politiky zaměstnanosti a zabezpečení v nemoci. V našem státě občané aktuálně nejkritičtěji hodnotí především politiku bydlení, zázemí k založení rodiny, zabezpečení ve stáří a politiku zaměstnanosti. Také konotace systému sociálního zabezpečení jsou u Čechů spíše negativní, zvláště pak v dimenzi kvality jeho spravování a jeho spravedlnosti a rozsahu poskytovaných dávek.

S rozsahem dávek sociálního zabezpečení je dlouhodobě spokojeno pouze 20% populace. Většinu ze sociálních dávek uvedených ve výzkumech by dotázaní alespoň mírně zvýšili, s výjimkou podpory v nezaměstnanosti. Nejvíce by se při tom zaměřili na dávky spojené s dětmi a s rodinami s dětmi.

Kritičnost české populace i její požadavky ke zvýšení většiny dávek se zdají být značné. Je třeba upozornit na širší kontext těchto hodnocení a požadavků. Za prvé, požadavky nejsou stejně silné u všech typů výdajů a dávek. Za druhé, v požadavcích populace vůči sociální politice se jasně projevují nepříznivé důsledky vývoje v letech 1997-2000: ekonomický pokles, růst nezaměstnanosti, růst nákladů na bydlení a dočasné omezení sociálních výdajů a dávek v roce 1998 („balíčky“). Za třetí, je obecným trendem ve veřejném mínění Čechů vysoká skepse a kritičnost vůči veřejné sféře, jejím opatřením a institucím (viz předchozí kapitola). Je mimo jiné ovlivněna i širším společenským kontextem, jako je zejména nedostatečné prosazování meritokratických principů.

Přesto je podle našeho názoru nutno registrovat dvě dominanty, kde postoje zjevně korespondují reálnému vývoji: první je oblast jistoty práce, kde se ve druhé polovině devadesátých let nezaměstnanost výrazně zvýšila (viz požadavky vůči politice zaměstnanosti), a druhou je rodina, respektive podmínky pro zakládání mladých rodin, kde vzrostly náklady na bydlení a finanční dostupnost bydlení je setrvale neuspokojivá, relativně k příjmům poklesly dávky na děti a je obecným povědomím, že počet nově narozených dětí zůstává už několik let pod kritickou hranicí (viz požadavky vůči politice k podpoře mladých rodin). Stojí též za poznámkou, že výdaje na aktivní politiku zaměstnanosti v relaci k HDP sice v posledních letech narostly, zůstávají však zatím výrazně za úrovní obvyklou v zemích EU (a v roce 2002 byl rozpočet opět snížen), výdaje na rodinné dávky v relaci k HDP v druhé polovině 90. let naopak proti první polovině 90. let poklesly a zaostávají dnes za většinou evropských zemí.

4.6 Účinky sociálních opatření

Úkolem poslední kapitoly je popsat postoj veřejnosti k výstupům sociální politiky. Postoji k výstupům sociální politiky myslíme:

- názory občanů na to, jak existující opatření sociální politiky ovlivňují každodenní život jedince. Zajímají nás účinky a důsledky sociálních opatření sociální, individuální, morální a ekonomické.
- postoje veřejnosti k problémům implementace opatření sociální politiky. Zde jde především o názory na zneužívání a nevyužívání opatření sociálního státu

a) důsledky sociálních opatření

Opatření sociální politiky ovlivňují žitou realitu každého z nás. Můžeme uvažovat nejen o bezprostředních účincích sociální politiky na náš život a životy dalších lidí (individuální a sociální), které nás napadají pravděpodobně jako první, ale také o účincích morálních a ekonomických. Záleží na naší zkušenosti, jak (pozitivně či negativně) tyto důsledky pocítujeme a které z nich akcentujeme. Otázkou jak česká veřejnost chápe důsledky opatření sociální politiky se zabýval výzkum Legitimita sociálního zabezpečení. Respondenti se v tomto šetření vyjadřují k výroky prezentujícím různě úhly pohledů na důsledky existence sociálního zabezpečení. Posuzované výroky dotázaní hodnotí jednotlivě, přičemž uvedená konstatování se nemusí navzájem vylučovat. Dotázaný tedy může souhlasit se všemi stejně. Otázky byly převzaty z jiného výzkumu realizovaného v Nizozemí (vanOorschot). Jistým zjednodušením je výlučně negativní formulace ekonomických a morálních úpčinků. Jde ovšem o nejčastěji uplatňované námitky vůči sociální politice. Naopak v oblasti individuálních a sociálních účinků jsou nabídnuty pozitivní formulace účinků, a ty v souhrnu nabízené škály účinků převažují.

Obecně můžeme shrnout, že česká veřejnost si uvědomuje především morální důsledky systému sociálního zabezpečení: 84% Čechů si myslí, že lidé se kvůli opatřením sociální politiky stávají sobeckými a vypočítavými, 78,5% dochází k závěru, že lidé se nechtějí postarat o sebe navzájem a 75,7% dotázaných je přesvědčeno, že lidé ztrácejí smysl pro osobní zodpovědnost. 74,6% Čechů vidí jako důsledek systému sociálního zabezpečení přílišné vyčerpávání naší ekonomiky.

Z individuálních účinků dotázaní nejvíce vyzdvihli fakt, že každý dostává příležitost udělat něco pro svůj vlastní život (77,1%). Už méně Češi připouští, že sociální opatření činí život mnoha lidí radostnější a svobodnější (50,5%) a že díky nim lidé žijí spokojeněji (46,5%).

U sociálních účinků si můžeme všimnout skutečnosti, že si naši občané velice jasně uvědomují, že sociální zabezpečení zabraňuje sociálnímu neklidu (81,4%). 69% Čechů si myslí, že současný systém sociálního zabezpečení zamezuje vzniku rozsáhlejší chudoby a strádání. Pouhých 17% dotázaných vidí v systému sociálního zabezpečení prostředek ke spravedlivému rozdělování bohatství ve společnosti.

Z dat prezentovaných v tabulce 67 je patrné, že není významného rozdílu v přístupu k důsledkům sociálních opatření u lidí z různých společenských skupin. Přesto však je možné vysledovat jisté tendence. Občané zařazující se do nižších společenských tříd nevnímají negativní důsledky sociálních opatření (jako je například zvyšování sobeckosti, neschopnost postarat se sám o sebe, vyčerpávání ekonomiky) tak intenzivně jako lidé z vyšších společenských tříd. Naopak zase nejsou tak otevření k tomu, aby přiznali pozitivní důsledky sociálního zabezpečení na život jedince, jako jsou lidé z vyšších vrstev.

Co se týče politické orientace dotázaných a názoru na důsledky existence současného systému sociálního zabezpečení, rozdíly jsou výraznější. Je patrné, že pravicovější voliči mají sklon více zdůrazňovat negativní důsledky (rozpad solidarity, osobní zodpovědnosti a ekonomickou nevýhodnost) sociálních opatření než ti, kteří jsou spíše sympatizanty levice.

T a b u l k a 67 Současný systém sociálního zabezpečení může mít pozitivní i negativní důsledky. Může jimi být podle Vašeho názoru to, že:

		vyšší a vyšší stř. tř. – průměry	nižší a nižší střední tř. - průměry	celkem- průměry	celkem- % kladných odpovědí
morální účinky	lidé se stávají sobečtí a vypočítaví	1,68	1,69	1,69	84,2
	lidé se nechtějí postarat o sebe navzájem	1,86	1,95	1,93	78,5
	lidé ztrácejí smysl pro osobní odpovědnost	1,85	1,97	1,95	75,7
ekonomické účinky	příliš vyčerpává naši ekonomiku	1,88	2,03	2,00	74,6
individuální účinky	každý dostává příležitost udělat něco pro svůj vlastní život	1,80*	2,06*	2,01	77,1
	život mnoha lidí je radostnější a svobodnější	2,26*	2,42*	2,39	50,5
	lidé celkově žijí spokojeněji	2,38	2,49	2,47	46,5
sociální účinky	zabraňuje sociálnímu neklidu	1,89	1,96	1,95	81,7
	zabraňuje rozsáhlejší chudobě a strádání	1,99*	2,14*	2,11	69,0
	bohatství je spravedlivě rozdělováno	2,66*	2,83*	2,80	17,7

* existuje statisticky signifikantní rozdíl v odpovědích na danou otázku u vyznačených dvou společenských vrstev
Pramen: Legitimita sociálního zabezpečení, 1998

Pozn: Tabulka prezentuje hodnoty průměrů podle sebezaražení respondentů do společenských vrstev, průměrné hodnoty odpovědi obecně a obecně procentuální zastoupení kladných odpovědí, tedy součet variant "ano" a „do určité míry ano“. Čím nižší je hodnota průměru tím respondenti více souhlasí s daným výrokem
Varianty: 1=ano, 2= do určité míry ano, 3= ne

Voliči pravicových stran (US, ODS) také obecně lépe než příznivci levice hodnotí sociální a individuální důsledky/přínosy systému sociálního zabezpečení. Jsou více ochotni souhlasit s tím, že současný systém sociálního zabezpečení dává každému příležitost udělat něco pro svůj život, že díky němu jsou lidé spokojenější a žijí radostnější a svobodnější život. Také více tendují k tvrzením, že systém sociálních opatření zabraňuje rozsáhlejší chudobě, strádání a sociálnímu neklidu. Statisticky významný rozdíl je mezi příznivci ODS na straně jedné a na straně druhé KSČM i ČSSD při hodnocení vlivu současného sociálního zabezpečení na osobní odpovědnost, na spokojenější život, na zabránění chudobě i na vyčerpávání ekonomiky, když hodnocení příznivců levice je v daných otázkách negativně orientované, ale připouštějí méně často, že systém sociálního zabezpečení vyčerpává ekonomiku. Příznivci ODS se statisticky významně odlišují od příznivců obou levicových stran i KDU-ČSL v názoru na schopnost systému spravedlivě rozdělit bohatství ve společnosti, i když hodnocení příznivců ODS je příznivější.

Lze dovodit v konfrontaci se zjištěními z předchozí kapitoly, že voliči pravice spojují pozitivní individuální a sociální důsledky spíše s nižšími sociálními výdaji a nižší úrovní sociálních dávek, zatímco voliči pravice spíše spojují pozitivní účinky s vyššími výdaji a vyššími dávkami. Negativní hodnocení sociálních a individuálních důsledků příznivců levice souvisí pak silně s jejich kritickými postoji k úrovni výdajů a dávek.

Postoj české populace k důsledkům sociálních opatření se výrazně liší od dat sebraných v Holandsku. Holanďané totiž výrazně pozitivněji než Češi hodnotí sociální (zabránění sociálnímu neklidu, zabránění chudobě, spravedlivé rozdělování) a individuální (příležitost udělat něco pro svůj život, radostnější a spokojenější život) účinky sociální politiky.

T a b u l k a 68 Současný systém sociálního zabezpečení může mít pozitivní i negativní důsledky. Může jimi být podle Vašeho názoru to, že:

		KSČM	ČSSD	KDU- ČSL	US	ODS
morální účinky	lidé se stávají sobečtí a vypočítaví	1,69	1,70	1,59	1,85	1,70
	lidé se nechtějí postarat o sebe navzájem	1,93	1,94	1,95	1,91	1,84
	lidé ztrácejí smysl pro osobní odpovědnost	2,05	2,02	1,83	1,90	1,81
ekonomické účinky	příliš vyčerpává naši ekonomiku	20,4	2,08	1,93	1,83	1,86
individuální účinky	každý dostává příležitost udělat něco pro svůj vlastní život	2,20	2,09	2,04	1,91	1,75
	lidé celkově žijí spokojeněji	2,60	2,54	2,48	2,37	2,28
	život mnoha lidí je radostnější a svobodnější	2,62	2,47	2,31	2,35	2,15
sociální účinky	zabraňuje rozsáhlejší chudobě a strádání	2,19	2,15	2,13	1,94	1,96
	zabraňuje sociálnímu neklidu	1,95	2,01	1,97	1,99	1,86
	bohatství je spravedlivě rozdělováno	2,90	2,84	2,82	2,73	2,65

Pramen: Legitimita sociálního zabezpečení, 1998

Pozn.: Tabulka prezentuje hodnoty průměrů podle politických preferencí respondentů. Čím nižší je hodnota průměru tím respondenti více souhlasí s daným výrokiem

Varianty: 1=ano, 2= do určité míry ano, 3= ne

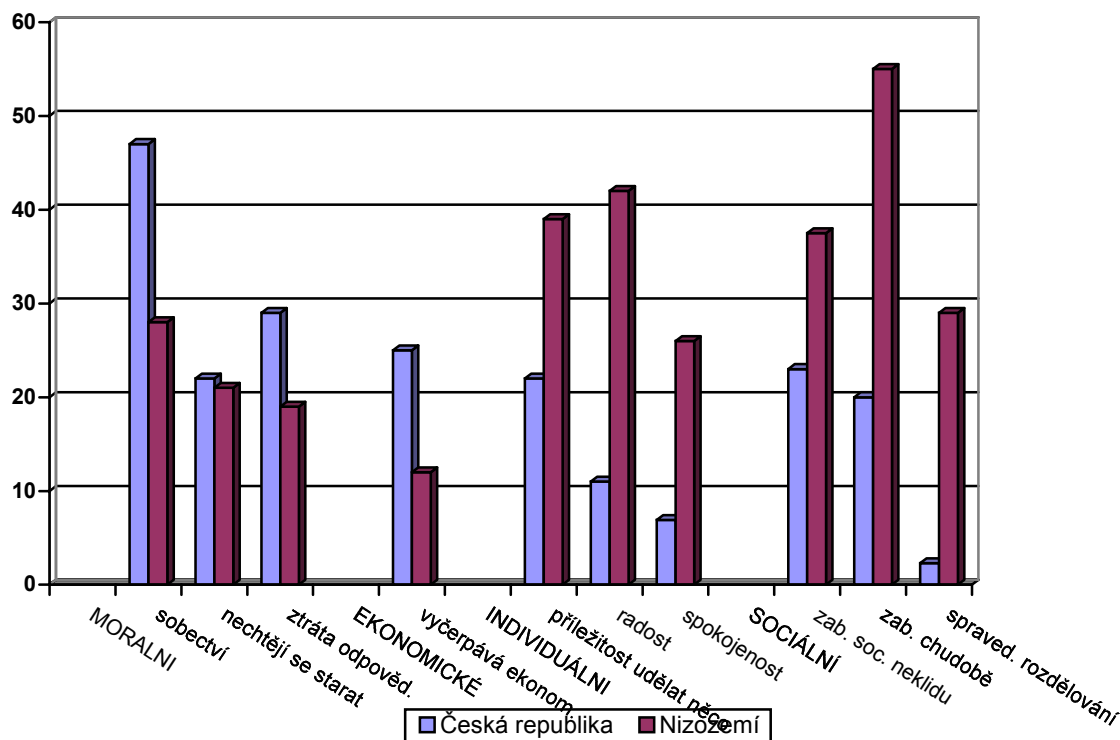
Převaha negativních účinků v hodnocení české populace poněkud překvapuje. O některých objektivních důvodech negativních postojů k opatřením sociální politiky jsme uvažovali v předchozí kapitole v souvislosti s negativním hodnocením úrovně sociálních výdajů a sociálních dávek. Navíc, úsudek o účincích opatření sociální politiky může být do značné míry ovlivněn médii, neboť se zakládá na širším spektru informací, než je bezprostřední individuální zkušenost. V průběhu devadesátých let byly ovšem většinou politických subjektů, sociální administrativou i médii akcentovány vůči veřejnosti spíše negativní (zvláště morální) aspekty účinků sociální politiky (spoléhání na péči státu, neochota pracovat atp.), zjevně v zájmu legitimizace úsporných opatření v této oblasti. Tyto akcenty podle našeho názoru skutečně mínění veřejnosti ovlivnily.

b) implementace sociálních opatření – zneužívání, nevyužívání

Následující blok se zaměřuje na zkoumání postojů respondentů k některým konkrétním problémům daňové disciplíny, sociálního zabezpečení dané země a efektivnosti exekuce sociálních opatření (zneužívání, nevyužívání).

Nejdříve přiblížíme výsledky analýz týkající se daňové disciplíny a disciplíny při využívání sociálních opatření, jak jsou zpracovány ve výzkumu Češi, Maďaři a Poláci k daňové zátěži a daňové disciplíně, provedeném v roce 1999. I když je třeba počítat s určitou mírou stylizace respondentů, zjištěné výsledky prezentované níže nasvědčují, že ve všech třech státech veřejnost striktně odsuzuje počiny jako je zatajování výše příjmu, zaměstnávání „načerno“ a rovněž - i když poněkud shovívavěji - udávání nepravdivých údajů za účelem získání sociálních dávek. Relativně nejvíce benevolentní jsou Maďaři, kteří ve 44 % vyjadřují pochopení pro daňové úniky a ve 40 % pro zaměstnávání „načerno“. Naši občané se naproti tomu projevují nejvíce nesmlouvavě - zmíněné jednání omlouvá či schvaluje „jen“ po 22 % respondentů. Podobně jako Poláci a Maďaři odsuzují neoprávněné vyžadování sociální podpory, i když ne s tak silným důrazem [IVVM, 1999].

G r a f 10 Česká republika, Nizozemí: Současný systém sociálního zabezpečení může mít pozitivní i negativní důsledky. Může jimi být podle Vašeho názoru to, že:

*Pramen : Legitimita sociálního zabezpečení, 1998
 Van Oorschot, Sirovátka, Rabušic, 1999
 Pozn.: V grafu jsou uvedena procenta odpovědí „ano“*

T a b u l k a 69 Co si myslíte o této situaci? Když plátce daně nepřizná skutečnou výši příjmu, aby se vyhnul vyšší dani? Považujete to za:

	odsouzeníhodné, protože takto šidí stát	omluvitelné, protože daně jsou příliš vysoké a příjmy příliš nízké	chvályhodné, protože to svědčí o vynalézavosti	nevím
Česká republika	72	17	5	6
Polsko	64	30	5	1
Maďarsko	51	41	3	5

*Pramen: IVVM Češi, Maďaři a Poláci k daňové zátěži a daňové disciplině, 1999
 Pozn.: Tabulka prezentuje řádková procenta (100% v řádcích)*

T a b u l k a 70 Co si myslíte o této situaci? Když žadatel o sociální podporu uvede nepravdivé údaje, aby takovou podporu získal? Považujete to za:

	odsouzeníhodné, protože takto šidí stát	omluvitelné, protože daně jsou příliš vysoké a příjmy příliš nízké	chvályhodné, protože to svědčí o vynalézavosti	nevím
Česká republika	76	15	3	6
Polsko	83	14	2	1
Maďarsko	83	13	1	3

*Pramen: IVVM Češi, Maďaři a Poláci k daňové zátěži a daňové disciplině, 1999
 Pozn.: Tabulka prezentuje řádková procenta (100% v řádcích)*

Ve výzkumu Evropských hodnot z roku 1999 je sledován názor na zneužívání systému sociálních opatření coby indikátor neefektivního fungování sociálních dávek a služeb. Odráží, jak česká veřejnost vnímá efektivnost exekuce opatření sociální politiky, ale i to, nakolik Češi respektují pravidla, podle nichž jsou sociální dávky a služby poskytovány. Zneužívání zkoumá otázka „Kolik občanů tento systém zneužívá“ (skoro všichni – skoro nikdo). Z odpovědí na ni vyplývá, že 2,1% Čechů si myslí, že skoro všichni zneužívají systém sociální podpory. 41,6% respondentů si myslí, že mnozí občané tento systém zneužívají. Naopak 53% respondentů si myslí, že málokdo a 3,3% že skoro nikdo státní sociální podporu nezneužívá. Sumarizovat můžeme konstatováním, že přes 40% českých občanů je přesvědčeno o širším zneužívání systému státní podpory.

T a b u l k a 71 Kolik našich spoluobčanů požaduje státní podporu, ke které nemá oprávnění

skoro všichni	2,1
mnoho	41,6
někteří	53,0
skoro nikdo	3,3

Pramen: Evropské studie hodnot, 1999

Pozn.: Tabulka prezentuje sloupcová procenta (100% ve sloupci)

Z třídění druhého stupně vyplynulo, že postoj ke zneužívání systému sociálních dávek výrazně nezávisí ani na socio-ekonomickém statusu respondentů ani na jejich politické orientaci.

T a b u l k a 72 Třídění proměnné „Kolik vašich spoluobčanů podle Vás požaduje státní podporu a nemá k ní oprávnění?“ podle socioekonomického statusu dotázaného a politických preferencí ve volbách 1998

	průměr
vyšší, vyšší střední třída	2,58
střední, nemanuální pracovníci	2,58
kvalifikovaní a polokvalifikovaní dělníci	2,56
pomocní dělníci, nezaměstnaní	2,53
KSČM	2,38
ČSSD	2,62
KDU-ČSL	2,60
US	2,72
ODS	2,57

** dle výsledků analýzy ONE WAY ANOVA existují staticky signifikantní rozdíly v průměrech všech daných podskupin (s výjimkou kombinace střední, nemanuální pracovníci – kvalifikovaní a polokvalifikovaní dělníci)*

Pramen: Evropské hodnotové studie, 1999

Pozn.: Hodnoty v tabulce představují průměry. Čím více se hodnota průměru blíží 1, tím více spoluobčanů požaduje státní podporu bez oprávnění.

Varianty odpovědí: 1=skoro všichni, 4=skoro nikdo

T a b u l k a 73 Kolik vašich spoluobčanů podle Vás požaduje státní podporu a nemá k ní oprávnění?

země	průměr
Maďarsko	1,36
Itálie	2,10
Polsko	2,32
Velká Británie	2,37
Slovenská republika	2,43
Německo	2,52
Česká republika	2,57
Švédsko	2,81
Nizozemí	3,01

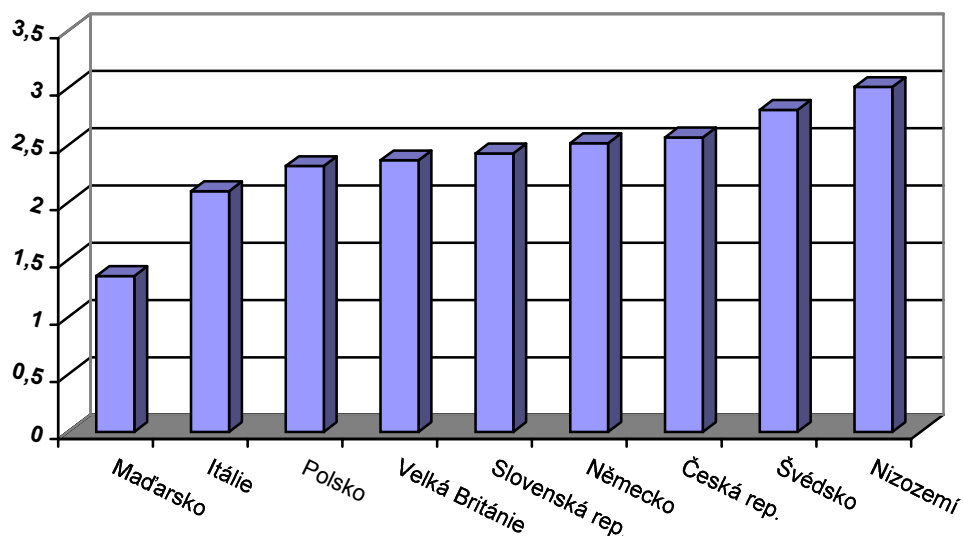
Pramen: Evropské studie hodnot, 1999

Pozn.: Hodnoty v tabulce představují průměry ve vybraných zemích. Čím více se hodnota průměru blíží 1 tím více spoluobčanů požaduje státní podporu bez oprávnění.

Varianty odpovědí: 1=skoro všichni, 4=téměř nikdo

V mezinárodním srovnání se Česká republika v postoji k neoprávněnému pobírání státní podpory umístila na velmi pozitivním třetím místě za Švédskem a Nizozemím. Tyto dvě země se ale vyznačují velkou důvěrou jejich veřejnosti v to, že systém státní podpory je minimálně zneužíván.

G r a f 11 Kolik vašich spoluobčanů podle Vás požaduje státní podporu a nemá k ní oprávnění?

Pramen: Evropské studie hodnot, 1999

Pokud se pokusíme rozkrýt, které dávky jsou podle veřejnosti zneužívány nejvíce, zjistíme, že to jsou dávky v nezaměstnanosti, nemocenské dávky, invalidní důchody a dávky sociální pomoci. Za zřídka zneužívaná opatření sociální politiky jsou považovány dávky státní sociální podpory, starobní, předčasné a vdovské důchody. Přitom je možné zaznamenat, že byť občané z vyšších společenských vrstev jsou o něco častěji přesvědčeni o zneužívání obecně více než zbytek české populace, rozdíl není velký ani statisticky významný.

T a b u l k a 74 Nyní by mě zajímalo, jak často podle Vás lidé zneužívají některé sociální dávky?

	vyšší a vyšší střední třída	nižší střední a nižší vrstva	celkem
dávky v nezaměstnanosti	2,17	2,29	2,26
nemoc. dávky a invalidní důchody	2,73	2,79	2,77
dávky soc. pomoci, doplatek k životnímu minimu	2,72	2,83	2,81
dávka státní sociální podpory	3,03	3,11	3,09
starobní, předčasný starobní, vdovský důchod	3,82	3,79	3,80

Pramen: Legitimita sociální politiky, 1999

Pozn.: Tabulka prezentuje hodnoty průměrů podle sebezahrzení respondentů do společenské vrstvy a průměrné hodnoty odpovědí obecně. Čím nižší je hodnota průměru, tím vyšší je předpoklad zneužívání dávek.

Varianty: 1= velmi často, 2= často, 3= občas, 4= zřídka, 5= nikdy

Také nás zajímá, jakým způsobem dochází ke zneužívání sociálních opatření, tedy jaké taktiky lidé volí, aby neoprávněně pobírali dávky státní podpory. V šetření Legitimita sociální politiky 1999 jsou některé z těchto taktik popsány a respondenti se vyjadřují k frekvenci jejich výskytu v každodenním životě. Jako nejrozšířenější praktika obcházení pravidel se jeví skutečnost, že příjemci dávek pracují na černo (hodnota průměru je 2,21 = stává se to spíše často). Dalším nejčastěji zmiňovaným jednáním je zakrývání soužití s druhem za účelem získání nároku na dávky (hodnota průměru je 2,57 = jde o častou nebo občasnou praktiku).

T a b u l k a 75 Jak často se podle Vás stává, že

	vyšší a vyšší střední třída	nižší střední a nižší vrstva	celkem
příjemci dávek pracují na černo	2,09	2,24	2,21
nezaměstnaní jsou příliš pasivní při hledání práce	2,23*	2,45*	2,40
lidé zakrývají soužití s druhem, aby získali nárok na dávky	2,51	2,58	2,57
lidé neuvádějí správné údaje o svých příjmech, aby získali dávky, vyšší dávky	2,59	2,63	2,63
lidé předstírají skutečnosti, jež nenastaly, aby získali dávky, vyšší dávky	2,64	2,72	2,70
lidé příliš snadno zůstávají doma jako nemocní	2,77	2,77	2,77
lidé se příliš snadno rozvádějí, protože spoléhají na dávky	3,36	3,27	3,29
invalida je posuzován příliš měkce	3,36*	3,62*	3,56

**statisticky signifikantní rozdíl mezi skupinami*

Pramen: Legitimita sociální politiky, 1999

Pozn.: Tabulka prezentuje hodnoty průměrů podle sebezahrzení respondentů do společenské vrstvy a průměrné hodnoty odpovědí obecně. Čím nižší je hodnota průměru, tím vyšší je předpoklad zneužívání .

Varianty: 1= velmi často, 2= často, 3= občas, 4= zřídka, 5= nikdy

Příznivci ČSSD se nejvíce (a statisticky významně) odlišují od příznivců obou pravicových stran i KDU-ČSL v názoru na pasivitu nezaměstnaných a na četnost jejich práce na černo – předpokládají totiž ve srovnání s ostatními méně často výskyt obou uvedených okolností.

T a b u l k a 76 Jak často se podle Vás stává, že

	KSČM	ČSSD	KDU-ČSL	US	ODS
příjemci dávek pracují na černo	2,20	2,37	2,11	2,09	2,05
lidé příliš snadno zůstávají doma jako nemocní	2,66	2,89	2,68	2,73	2,66
lidé zakrývají soužití s druhem, aby získali nárok na dávky	2,50	2,81	2,45	2,53	2,39
invalida je posuzován příliš měkce	3,57	3,82	3,62	3,46	3,20
nezaměstnaní jsou příliš pasivní při hledání práce	2,45	2,71	2,17	2,09	2,06
lidé se příliš snadno rozvádějí, protože spoléhají na dávky	3,03	3,36	3,05	3,32	3,19
lidé neuvádějí správné údaje o svých příjmech, aby získali dávky, vyšší dávky	2,59	2,76	2,51	2,56	2,43
lidé předstírají skutečnosti, jež nenastaly, aby získali dávky, vyšší dávky	2,59	2,81	2,53	2,72	2,55

Pramen: Legitimita sociální politiky, 1999

Pozn.: Tabulka prezentuje hodnoty průměrů podle politických preferencí. Čím nižší je hodnota průměru, tím vyšší je předpoklad zneužívání.

Varianty: 1= velmi často, 2= často, 3= občas, 4= zřídka, 5= nikdy

Další dimenzí efektivnosti exekuce sociálních opatření vedle jejich zneužívání je také nevyužívání sociálních dávek a služeb. Někteří občané, kteří jsou oprávněni k pobírání dávek či využívání určitých sociálních služeb, tak z různých důvodů nečiní [pozn.16]. Legitimita sociálních opatření je tímto podkopána, protože je zpochybněna jejich účinnost/funkčnost. Mareš [2001: 4] konstatuje: “existují-li osoby oprávněné k pobírání sociálních dávek, které své oprávnění nerealizují, je tím smysl sociálních dávek relativizován“.

Z tabulky níže vyplývá, že Češi jsou přesvědčeni, že pouze někteří nebo málokdo z jejich spoluobčanů nežádá o sociální dávky a podpory, přestože na ně mají nárok. Nasvědčuje to, že veřejnost nevyužívání dávek sociální podpory připouští, ale nepředpokládá jeho velký rozsah, není přitom rozdíl v názoru občanů podle sebezaražení ke společenské třídě.

T a b u l k a 77 Kolik Vašich spoluobčanů dělá podle Vás následující věci?

	vyšší a vyšší střední třída	nižší střední a nižší vrstva	celkem
kolik spoluobčanů nežádá o soc. dávky a podpory, přestože na ně mají nárok	3,65	3,60	3,61

Pramen: Legitimita sociálního zabezpečení, 1998

Pozn.: Tabulka prezentuje hodnoty průměrů podle sebezaražení respondentů do společenské vrstvy a průměrné hodnoty odpovědi obecně. Čím nižší hodnota průměru, tím více lidí nevyužívá a zneužívají sociální systém.

Varianty: 1= skoro všichni, 2= většina, 3= někteří, 4= málokdo, 5= téměř nikdo

Závěr

Česká veřejnost při hodnocení důsledků sociálních opatření zdůrazňuje především jejich negativní morální důsledky na formální solidaritu mezi lidmi a na jejich individuální zodpovědnost. Uznává ale také, že systém sociálního zabezpečení zabraňuje sociálnímu neklidu. Je také patrné, že Češi výrazně méně než například Holanďané věří v jiné sociální a individuální přínosy sociálních opatření, jako je třeba předpoklad, že „bohatství je díky sociálním opatřením spravedlivě rozdělováno“ a že sociální stát a jeho politika „může lidi učinit šťastnějšími, radostnějšími a svobodnějšími.“ Naši občané - byť jsou jejich očekávání vůči státu na poli sociálních opatření vysoká a žádají zvyšování některých dávek - projevují skepsi především k morálním a ekonomickým důsledkům existujícího sociálního zabezpečení, tedy k jeho efektivnosti.

Více než jedna třetina českých občanů je přesvědčena o širším zneužívání systému státní podpory, což se může jevit jako alarmující. Srovnáme-li ho však s jinými evropskými zeměmi, zjistíme, že Česká republika je v postoji k neoprávněnému pobírání státní podpory na tom dost podobně jako řada jiných zemí. Poláci i Maďaři (ti dokonce dost výrazně) předpokládají ještě větší rozsah zneužívání. Naopak Švédsko a Nizozemí se vyznačují ve srovnání s námi velkou důvěrou jejich veřejnosti v to, že systém státní podpory je minimálně zneužíván. Za nejzneužívanější opatření Češi považují dávky v nezaměstnanosti, nemocenské dávky, invalidní důchody a dávky sociální pomoci. Mezi nejrozšířenější strategie při „obelhávání“ sociálního systému patří podle respondentů práce „na černo“, „snadná“ nemocnost a nepřiznané soužití. Většina lidí je přesvědčena, že zneužívání sociálního systému je odsouzeníhodná záležitost, na druhé straně si ale myslí, že toto zneužívání je v populaci poměrně široce rozšířené. Tato okolnost může - vedle vlivu médií - negativně ovlivnit úsudek lidí o účincích sociálního systému.

5. Závěry

Zkoumání legitimacy sociální politiky nazírané konceptuální optikou „kdo, komu, v jakém rozsahu, jakým způsobem a s jakým účinkem“ přináší informace o tom, jak česká veřejnost vnímá, a to jak v rovině principů, tak v rovině praktických zkušeností, nositele odpovědnosti za život jednotlivce, exekutora sociálních opatření, způsob rozdělování statků v rámci dané společnosti, rozsah sociálních opatření, jejich účinky a efektivnost jejich implementace.

Základním zjištěním, které studie ukázala, je jisté dilema mezi vcelku „vyváženými“ hodnotovými orientacemi české populace a principy, jimiž se v přístupu k sociální politice orientuje, jakož i jistou „umírněností“ v principiálních požadavcích vůči sociální politice na jedné straně, a značně kritickými postoji vůči reálné sociální politice, úrovni sociálních dávek a sociálních výdajů ve většině oblastí sociální politiky, stejně jako negativním hodnocením důsledků opatření sociální politiky na straně druhé.

Česká společnost se staví ve svých postojích v dimenzi svoboda – rovnost, zásluhy – rovnost, jakož i v dimenzi odpovědnost státu - jednotlivce v podstatě do středu v prostoru „mezi“ těmito dvěma póly, byť projevuje také značná očekávání vůči mnohým konkrétním opatřením ze strany státu. Pokud podrobněji analyzujeme, co si občané představují pod pojmem „role státu“, ukazuje se, že Češi od vlády/státu očekávají především zajištění rovných šancí a ochranu před všeobecnými sociálními riziky. Naše veřejnost také poměrně silně podporuje takovou organizaci sociální politiky, ve které je stát význačným způsobem zainteresován. Privátní opatření Češi připouští, ale nepreferují. Zatímco občané úlohu státu v systému sociální politiky považují za klíčovou, jejich důvěra ve státní instituce (včetně institucí sociálního zabezpečení) není obecně příliš vysoká.

Za oprávněné klienty sociálního státu jsou u nás považovány především skupiny obyvatelstva, které se musí vypořádat s obecnými sociálními riziky, hlavně tedy takovými, jež jsou spojena s životním cyklem a zdravím jedince. Opustíme-li rovinu principů a ideálního stavu „jak by věci měly být“ a zkoumáme-li názory občanů na reálný stav péče o různé skupiny obyvatelstva v naší republice, ukazuje se vcelku jednoznačně, že v současné době jsou podle názorů občanů nejpotřebnější skupinou mladé rodiny s dětmi. Dítě je stále více chápáno jako „sociální riziko“.

V rovině obecných principů „spravedlnosti“ se naše veřejnost nejvíce shodne na principu garantování rovných šancí. Zdůrazněn je i princip zásluh a stejně tak potřeby (solidarita) – více však formou garance základního životního standardu než vyrovnáním příjmových nerovností. Různá opatření sociální politiky mají ovšem většinou různý účel/cíl. Proto u těchto různých opatření, případně skupin občanů, na něž se opatření zaměřuje, získává větší váhu jiný (distribuční) princip, jenž by měl zaručit, aby sledovaných cílů bylo dosaženo. Pro různé dávky volí dotázaní občané jako adekvátní různá kritéria opravňující k jejich získání.

V rovině konkrétních otázek týkajících se vztahu daní a dávek se ukazuje, že Češi by obecně rozsah prostředků, který by měl být využit na sociální výdaje, zvětšili. Ovšem, nebyli by na druhé straně rádi, aby k tomuto „zvětšení“ došlo pomocí zvýšení daní. Stát je sice uznáván jako legitimní provozovatel a garant redistribuce ve společnosti, neměl by však příliš zvyšovat existující daňové zatížení občanů, podpora progresivity daní je však relativně vysoká.

Co se týče obecného rozsahu sociálních opatření, naše veřejnost zvláště kriticky posuzuje výdaje na politiku bydlení a situaci mladých rodin. Na úrovni konkrétních dávek občané upozorňují zvláště na nedostačující rozsah dávek spojených s dětmi a s rodinami s dětmi.

Češi, kteří, jak bylo uvedeno výše, vítají zvyšování výdajů do sociální politiky, poněkud paradoxně zdůrazňují některé negativní morální a ekonomické důsledky sociálních opatření pro život jedince a společnosti, což do jisté míry podkopává legitimitu „výstupů“ sociální politiky, a tedy v důsledku i legitimitu sociální politiky samotné. Neznamená to samozřejmě, že by lidé sociální opatření odmítali nebo že by je snad chtěli omezovat (s výjimkou velmi dobře situovaných občanů), může to naopak souviset jednak s jejich negativním míněním o reálně prováděné sociální politice, jednak s širším společenským kontextem.

Většina lidí pokládá zneužívání sociálních opatření obecně za neospravedlnitelné, ovšem v kontextu každodenního života a zkušenosti se asi třetina našich spoluobčanů domnívá, že k němu dochází. Za nejčastěji zneužívané jsou pokládány dávky v nezaměstnanosti, nemocenské dávky, invalidní důchody a dávky sociální pomoci. Jistě není náhodou, že dávky v nezaměstnanosti jsou dávky, které česká veřejnost považuje za příliš vysoké a že nezaměstnaní lidé patří ke skupinám, které si podle našich spoluobčanů zaslouží finanční pomoc státu nejméně.

Důvodů značně kritického hodnocení sociální politiky českou veřejností jsme se již vícekrát dotkli. Je vhodné některé zdůraznit v kontextu celkové sociální dynamiky.

Obecně jde o problém zaostání růstu životní úrovně a „tržních příjmů“ za očekáváním občanů. Na počátku transformace výrazně poklesly reálné příjmy populace. Od roku 1993 postupně (i když s výkyvy) rostly, až ke konci devadesátých let převýšily (pouze) úroveň roku 1989. Současně rostly sociální nerovnosti. Už v roce 1996 se Česká republika dostala v míře příjmových nerovností na úroveň některých zemí Západní Evropy (srovnej Večerník 2001: 41). Narostly výrazně některé položky životních nákladů, jako je bydlení, což postihuje specificky některé sociální skupiny. V druhé polovině devadesátých let došlo k výraznému nárůstu nezaměstnanosti, v situaci dočasného hospodářského poklesu a restrikcí, jež postihly i mzdy, zvláště ve veřejném sektoru. Při dopadu těchto „rizik“ působí patrně na mnoho oblastí veřejného mínění ještě jeden obecný faktor: klesající důvěra veřejnosti v reálnou platnost meritokratických principů (tržní transformace ovšem má být projektem „výkonové“ společnosti). Všechny tyto okolnosti implikují „přetížení“ sociální politiky jako instituce, jež vedle trhu a rodiny zajišťuje blahobyt lidí. Důsledkem je tenze, jež vzniká mezi „očekáváním“ občanů na tuto funkci a jejím reálným výkonem.

Oproti tomu ale v oblasti sociální politiky došlo u nás k trendům, jež proběhly za jistě příznivějších ekonomických a sociálních podmínek už v osmdesátých letech v západních evropských zemích: narůstal sice počet „oprávněných“ na opatření sociální politiky (v důsledku nezaměstnanosti, nerovností, vývoje v oblasti rodiny a demografických změn), ale – i v důsledku předchozího trendu klesala relativně úroveň (štedrost) většiny sociálních dávek a byl omezován rozsah některých sociálních služeb a veřejných statků. Přitom však podíl odvodů na sociálních pojištění a daní na mzdách neklesal, spíše naopak, a tak relace toho, co občané od sociálního státu dostávají a co odvádějí, se z jejich hlediska zhoršila (Sirovátka 2001, Večerník 2001: 46).

A konečně: to vše se dělo (jak ukazují mnohé průzkumy veřejného mínění) v atmosféře nízké a klesající důvěry veřejnosti v instituce státu a jeho správy.

6. Doporučení

Již v úvodu této analýzy jsme ukázali, jak komplexní jsou faktory, jež legitimitu sociální politiky ovlivňují. Vývody či poučení z analýzy legitimacy sociální politiky pro praxi sociální politiky nemohou proto směřovat k přímočaré realizaci deklarovaných názorů občanů na sociální politiku. Byla by to krátkozrakost: názory občanů na tuto oblast mohou být totiž někdy rozhodujícím způsobem ovlivněny faktory vůči sociální politice vnějšími – a je tomu tak, zdá se, v některých ohledech i v případě České republiky. Jde navíc o oblast, kde je i pro experty obtížné posuzovat všechny důsledky a podmínky realizace konkrétních opatření, nehledě na míru informovanosti občanů o těchto otázkách. Proto jsou názory občanů dost významně ovlivněny i aktuálními akcenty a interpretacemi, jež k daným otázkám přinášejí média či politikové, a/nebo jsou naopak založeny na povrchní úvaze. V neposlední řadě (dáváme to najevo i v této analýze) záleží často na formulacích otázek a jejich kontextu. V každém případě je nutno přijmout předpoklad, že z výše uvedených důvodů mohou být názory občanů v této oblasti nestabilní a nespolehlivé vodítko politiky.

V úvahu je však třeba brát dlouhodobější perspektivu legitimacy sociální politiky. Opatření sociální politiky jsou mimo jiné „signály“, jež dlouhodobě ovlivňují jednání lidí v mnoha směrech: zejména v pracovním životě i v rodině. Změny v systému sociální politiky s sebou také obvykle nesou značné správní náklady. To mimo jiné znamená, že politická „průchodnost“ opatření v sociální oblasti by měla být pokud možno dlouhodobější a měla by se opírat o relativně širší sociální a politický konsenzus.

Podmínkami legitimacy sociální politiky je v nejobecnější rovině volba legitimních cílů a efektivní výkon opatření k jejich dosažení. Vedle toho je důležitou podmínkou informování veřejnosti a dialog politiků s ní o smyslu přijímaných opatření tak, aby volba legitimních cílů (a následně pak účelných opatření k jejich dosažení) vůbec byla možná.

V uvedených souvislostech přisuzujeme váhu zejména legitimitě cílů, principů, zásad a obecnějších priorit občanů v oblasti sociální politiky a vedle toho i jejich konkrétním „prožitým“ zkušenostem občanů s určitým typem opatření sociální politiky a jejich názorům na důsledky opatření, s nimiž zkušenost mají.

Menší důležitost přikládáme názorům občanů (návrhům) v otázce konkrétních dílčích řešení či úprav specifických instrumentů sociální politiky. Návrhy řešení jsou často založeny na nejistotách či deficitech v informovanosti občanů o předpokladech, důvodech a důsledcích, případně výhodách a nevýhodách takových řešení. Tvůrce opatření sice nemůže příliš na taková doporučení spoléhat, měl by ale mít dostatek představivosti, aby dohlédl význam sdělení od občanů, jež se mu dostává v rovině jejich obecnějších preferencí a v rovině jejich zkušenosti s reálnou sociální politikou.

Položili jsme proto větší důraz na obecnější rovinu legitimacy cílů a principů sociální politiky a vedle toho též na hodnocení zkušenosti občanů s její soudobou podobou. V těchto ohledech je pro nás i „laická“ veřejnost svým způsobem kompetentním subjektem. Její zkušenost se sociální politikou prověřuje záměry/priority i konkrétní opatření aktérů a tvůrců sociální politiky.

Pokud přistoupíme ke zjištění studie z tohoto úhlu, pak je třeba zdůraznit, že požadavky českých občanů vůči sociální politice se nezdají být přemrštěné a nijak nepřekvapuje obecně silná podpora občanů pro zlepšování mnoha opatření sociální politiky. Přes stálé diskuse o „krizi legitimacy“ sociálního státu je obecná podpora jeho opatření relativně silná téměř ve všech evropských zemích [srovnej Bonoli, George, Taylor-Gooby 2000], což souvisí s dopady (post)moderních „rizik“ jako je nezaměstnanost, oslabení ochranné funkce rodiny aj.

Specificky negativní hodnocení vývoje sociální politiky (respektive některých jejích oblastí), stejně jako specificky silné požadavky uplatňované občany vůči sociální politice

v České republice v některých jejích oblastech mohou být krom toho chápány jako požadavky, jež nepramení jednoznačně z fatálního „zhoršení“ sociální politiky, ale do značné míry z „přetížení“ této oblasti požadavky a někdy i nepřiměřeně vysokými požadavky občanů. Zmíněné „přetížení“ je podle Offeho [1996] důsledkem potřeby absorpce transformačních rizik a – domníváme se – může být také vyvoláno nebo zesilováno pochybnostmi občanů o prosazení zásluhových (spravedlivých) principů rozdělování ve společnosti.

Domníváme se také, že nárůst požadavků občanů vůči sociální politice nevyplývá jen z růstu sociálních nerovností, případně materiální deprivace či chudoby. I když podle mezinárodních srovnání není u nás úroveň příjmové chudoby nijak vysoká, je společnost jako celek v referenčním rámci zemí EU spíše chudá a navíc reálné příjmy v období devadesátých let se v průměru zvýšily jen nepatrně. Požadavky občanů vůči sociální politice jsou spíše ovlivněny novými komplexními životními zkušenostmi a „žitými“ denními problémy občanů.

Všímáme si například s velkou pozorností, že Českou populací není preferováno a vyžadováno tolik přerozdělování příjmů, jako spíše rovnost příležitostí a ta opatření, která přispívají k udržení a zvyšování kvality lidského kapitálu, a tedy i schopnosti lidí uspět v tržní soutěži - jako je vzdělání, politika zaměstnanosti, zdravotní politika, přístup k bydlení. Je to asi na místě - nerovnosti a chudoba spočívají totiž až druhotně v rozdílných materiálních zdrojích umožňujících překonat aktuální dopady těchto rizik (tedy překlenout období, kdy je tržní příjem přerušen). Ve výkonové společnosti „vědění“ spočívají stále více v individuální kapacitě adaptovat se novým rizikům, ve „schopnostech“ a ve „výkonnostech“ (capabilities“ a „functionings“), srovnej Sen [1992] - zejména v kapacitě adaptovat se požadavkům dynamického pracovního trhu.

Z tohoto pohledu v sociální politice nabývají na významu spíše její rezervy v oblastech, které souvisejí s podporou přístupu lidí k trhu (aktivní politika zaměstnanosti, vzdělávání), než rezervy v oblastech dávkových systémů.

Druhou důležitou výzvou je kvalitativně nová situace, v níž se ocitají rodiny, zejména mladé rodiny (či lépe mladé páry, jež o rodině uvažují). Mladým lidem se otevřely nové možnosti pracovního uplatnění a nové možnosti zlepšování jejich spotřebních možností. Mimo to jsou lidé konfrontováni s jistými ekonomickými tlaky, například s rostoucími náklady na získání bytu a bydlení. Děti přitom znamenají výrazná materiální omezení: Jak například ukazuje statistika rodinných účtů, v českých domácnostech je asi polovina dětí koncentrována v dvaceti procentech domácností s nejnižšími příjmy. Ekonomicky chápaná „cena příležitosti“ dítěte je vysoká.

Nepřekvapuje pak, že dost často názory občanů signalizují, že za legitimní je obecně považována větší podpora vůči mladým rodinám a vůči dětem – týká se to oblasti dávek a zvláště možnosti bydlení. Krom toho také české rodiny podporují opatření, jež umožňují propojit péči o děti a pracovní kariéru rodičů (zejména žen). V mezinárodním výzkumu šetření rodiny a reprodukce (respondenti 15-44 let) se shodly manželské páry ve více než 55 procentech případů na dost širokém komplexu žádoucích opatření ze strany státu: byly to rodičovské příspěvky, zvýhodněné novomanželské půjčky, nižší daně pro lidi s nezaopatřenými dětmi, lepší bydlení pro rodiny s dětmi, podstatné snížení nákladů na vzdělání, pružná pracovní doba pro pracující rodiče, lepší příležitost pro ně pracovat na zkrácený úvazek, podstatné zvýšení přídavků na dítě [ČSÚ 2000].

Všímáme si i té skutečnosti, že občané nesou nelibě snižování navyklých standardů v oblasti tzv. obecnějších rizik, jako je stárí nebo nemoc. Jsou však ochotni převzít při zajištění těchto rizik svůj díl odpovědnosti a lze počítat s jejich iniciativou v doplňkových schématech soukromého připojištění, i když zájem o účast v nich není příliš vysoký v nižších příjmových skupinách.

T a b u l k a 78 Vybrané sociální ukazatele v mezinárodním srovnání

	Švédsko	Německo	Velká Británie	Itálie	Maďarsko	Polsko	Česko
sociální výdaje jako % HDP (97)	33,3	26,6	21,6	27	n.ú.	26	19,8
v tom: důchody starobní a vdovské	8,8	11,0	7,2	16,1	n.ú.	11,2	7,4
dávky pro populaci v produktivním věku	9,4	4,7	6,5	3,5	n.ú.	9,0	5,1
zdravotnictví	7,2	8,1	5,7	5,7	n.ú.	4,8	6,6
ostatní sociální služby	7,9	2,7	2,3	1,5	n.ú.	0,8	0,6
veřejné výdaje na vzdělání jako % HDP (97)	6,8	4,5	4,6	4,6	4,5	5,8	4,5
účast v terciárním vzdělávání kohorty 19-34 (%) (96)	n.ú.	9,4	9,4	n.ú.	7,4	11,3	6,9
aktivní politika zaměstnanosti (% prac.síly) (2000)	7,42	3,99	2,56	3,32 (99)	5,37	4,53 (99)	1,77
počet zahajovaných bytů na 1000 obyv. (98)	1,5	7,1 (97)	3,3 (97)	3,2 (96)	2,0	2,1	2,1
PN jednotlivec (99)	72	60	50	36	61	38	34
PN rodina, 2 děti (99)	84	74	64	54	69	43	81
daně a sociální pojištění, průměr pro ženaté/vdané v % mzdy (99)	44,5	34,5	23,8	37,4	35,3	34,8	25,5

Prameny: Society at a Glance, Annex 2001 (OECD), Employment Outlook 2001 (OECD), ČSÚ 2001, Education at a Glance 1998 (OECD)

Pozn.: Sociální výdaje bez podpory bydlení, vzdělání, politiky zaměstnanosti

PN = poměr náhrady – všechny sociální dávky/průměrná mzda pro dlouhodobě nezaměstnané

Daně a sociální pojištění (daně a odvody státu na sociální pojištění od pracovníka a sociální pojištění zaměstnavatele)

Též je třeba zdůraznit značnou sociální diferenciaci legitimacy sociální politiky v české populaci jak v rovině principů, tak v rovině posuzování konkrétních opatření. Ta vyniká zejména ve srovnání se zeměmi EU a signalizuje i rozdílné sociální dopady transformace a potřeby sociálních skupin.

A konečně registrujeme ještě jeden ne nevýznamný problém: podcenění problémů „marginálních“ sociálních skupin může někdy vést k tomu, že budou zanedbány potřeby těch nejvíce znevýhodněných a odpovědnost společnosti za ně bude přenechána pouze či z větší části nestátním organizacím, jejichž kapacita je ve vztahu k potřebám nedostačující (což také podle našeho přesvědčení dnes v některých ohledech platí).

Pro celkové směřování sociální politiky vyvozujeme v obecné rovině hlavní závěr, že aktivní politika investic do lidského kapitálu, do dětí a současně politika vstřícná k ženám (rodičům) se zdá být tou politikou, pro kterou hovoří jak mnohé objektivní důvody, tak i podpora ze strany občanů.

Krom toho může být pro proces formování sociální politiky zásadně prospěšným další otevírání prostoru pro fundovanou veřejnou diskusi (za účasti politických subjektů, sociálních partnerů, subjektů reprezentujících občanskou sféru i odborníků v této oblasti) o principech, cílech, nástrojích a účincích sociální politiky. Ta může totiž podstatně zlepšit vyhlídky na dosažení širšího sociálního konsenzu, jenž je v této oblasti velkou devizou. Opatření sociální politiky totiž dlouhodobě ovlivňují rozhodování lidí v těch pro život a chod

společnosti nejdůležitějších věcech: rozhodování v oblasti vzdělávání, práce, rodiny, spotřeby, úspor. Není příliš prospěšné, pokud změny v této oblasti jsou příliš časté a nekoncepční (ve vazbě na aktuální vliv sociálních aktérů).

V daných souvislostech zaznamenáváme v současném pohybu sociální politiky známky toho, že praxe zmiňované impulzy zachytila. Rozvoj aktivní politiky zaměstnanosti, zejména v letech 1999-2000, dosáhl v některých ohledech úrovně odpovídající standardům Evropské unie, přitom nejvíce roste důraz na rekvalifikace. Jiným signálem je diskuse o financování vysokého školství. I když zatím výdaje státu na jednoho studenta v reálné hodnotě klesají, v nedávném jednání mezi vysokými školami a MŠMT o financování vysokých škol byla znovu potvrzena dlouhodobá priorita této oblasti a nakonec i napraveno ono diskutované krátkodobé omezení rozpočtů vysokých škol (dokonce se zdá, že ve volebním roce 2002 dojde k pozitivnímu zvratu ve vývoji reálných příjmů vysokých škol na studenta). Konečně je také zřejmé, že narůstá konsenzus o potřebě rozvoje prorodinné politiky a že vede také ke konkrétním krokům. Nedávný návrh MPSV směřující k podpoře investic do dětí podle vzoru Velké Británie nebyl sice přijat (není účelem této studie posuzovat potenci a vhodnost daného instrumentu v našich podmínkách), principiálně však návrh směřuje správným směrem a snaha o nalezení konsenzu o dalších řešeních by měla přetrvat. Také nedávno formulovaný diskusní materiál „Sociální doktrína ČR“ dává podněty k orientaci sociální politiky v naznačeném směru. Zdá se také, že si různé politické subjekty začínají uvědomovat význam širšího politického konsenzu v této oblasti a věnují více pozornosti a prostoru věcné diskusi.

Stálé sledování otázek legitimacy sociální politiky představuje do budoucna významnou reflexi jejího celkového směřování. Česká republika by měla participovat na rozhodujících mezinárodních výzkumech, jež se této problematice dotýkají (zejména je to Evropská studie hodnot, ISSP – moduly „Role vlády“, „Sociální spravedlnost“). Výzkumná pracoviště (i VÚPSV) by měla sledovat, zda v tomto směru nevznikají příliš velké mezery a usilovat v takovém případě o jejich zaplnění. Krom toho by v střednědobých časových periodách měly proběhnout i výzkumy orientované ke specifickým aktuálním otázkám sociální politiky, pokud možno s důrazem na mezinárodní srovnatelnost výsledků.

Poznámky

[pozn.1] Ve studii byly využity datové soubory, jak jsou specifikovány v kapitole „Datové zdroje“. Data nevznikla primárně za účelem zkoumání legitimacy sociální politiky, což mnohdy působí mírné interpretační obtíže. Dále tyto datové zdroje nejsou přímo srovnatelné, neboť metodologie sběru dat i formulace zkoumaných otázek či jejich variant se liší výzkum od výzkumu.

[pozn.2] Vybrali jsme k srovnání země, jež reprezentují liberální (Velká Británie), konzervativní (Německo), sociálně-demokratický (Švédsko) a „jihoevropský“ (Itálie) model sociálního státu, a postkomunistické středoevropské země.

[pozn.3] Tato dvě základní třídící hlediska byla zvolena pro jejich možnou praktickou využitelnost. Sociální zařazení respondentů bylo indikováno (pokud to datové zdroje dovolily) jednak socioekonomickým statutem, jednak momentálním postavením na trhu práce (objektivní kritéria), jednak subjektivním sebezařazením dotázaných do sociální vrstvy. Tento subjektivní indikátor byl zvolen ze dvou hlavních důvodů: a) možnost systematického využití objektivních indikátorů sociálního statusu datové zdroje vždy nedávaly b) mnohé výzkumy u nás a v jiných transformujících se zemích naznačují význam indikátorů založených i na subjektivní percepci sociálního postavení a subjektivní mobility, neboť v transformačním období se váha objektivních statuturních kritérií mění.

Jako indikátor politických preferencí byla využita otázka volebního chování dotázaného v posledních volbách (otázka: Jakou politickou stranu jste volil/a v posledních volbách?). Pouze pokud tato otázka nebyla součástí daného výzkumu, k třídění posloužily hypotetické volební preference (otázka: Představte si, že zítra budou volby. Kterou politickou stranu byste volil/a?). Tato volba je zapříčiněna skutečností, že na druhý typ otázky respondenti obecně méně ochotně reagují, což se nepříjemně projevuje na četnosti platných odpovědí.

[pozn.4] Pojem legitimacy neanalyzujeme v celé jeho šíři. Neřešíme například problém dynamiky a statiky definice tohoto pojmu.

[pozn.5] V případě, že v tabulkách srovnáváme hodnoty pro dvě skupiny respondentů indikujeme hvězdičkou statistickou významnost rozdílu. V případě, že je srovnáno více skupin, nelze takto znázornit (jde o vícesměrné vztahy mezi těmito skupinami, pro něž by byla třeba další tabulka) a upozorňujeme proto na statistickou významnost rozdílů v komentáři.

[pozn.6] Tabulka prezentuje hodnoty v procentech

Hodně se u nás mluví o chudobě. Jak často se podle Vás dnes u nás objevují následující příčiny chudoby?

	velmi často, často			občas			zřídka, nikdy		
	91	95	99	91	95	99	91	95	99
nedostatek schopnosti a talentu	30,5	34,8	36,3	37,9	38,2	39,4	31,6	26,9	24,4
smůla, nedostatek štěstí	20,8	22,2	27,5	33,0	37,2	46,8	46,3	40,6	25,7
špatná morálka, opilství	65,0	61,1	64,1	23,7	26,0	23,9	11,3	12,9	12,0
nedostatečná snaha samotných chudých	35,2	44,9	48,8	36,1	36,5	36,4	28,7	18,6	14,8
předsudky a diskriminace vůči některým skupinám u nás	16,9	14,1	25,5	25,2	27,5	40,3	57,8	58,4	34,2
nedostatek stejných příležitostí	43,0	37,6	57,0	31,3	37,0	33,3	25,8	25,4	9,6
špatný hospodářský systém	53,0	33,8	64,8	23,7	31,2	24,0	23,3	35,0	11,1

Pramen: ISSP Sociální spravedlnost, 1991, 1995, 1999

Pozn. Hodnoty v tabulce jsou uvedeny v procentech pro tři sledovaná období 1991, 1995 a 1999.

[pozn.7] Otázky v obou šetřeních jsou kladeny mírně odlišným způsobem (v Legitimitě jde o zjištění motivů ochoty platit daně a různé poplatky pro potřebné a v Evropské studii hodnot spíše o zkoumání motivů ochoty pomoci). Varianty odpovědí se také mírně lišily. Bylo proto nutné z důvodu alespoň určité srovnatelnosti pracovat s relativními procenty odpovědí na zadané otázky. Proto jsou procenta uvedená v tabulce vztažena k celé populaci a do analýzy vstoupily i varianty „neodpověděl“ nebo „nehodící se odpověď“.

[pozn.8] V letech 1997-1998 došlo ke změně způsobu kladení otázek. Proto nemůžeme vytvořit kontinuální časovou řadu 1990-1998. Výsledky šetření po roce 1997 tudíž prezentujeme odděleně v samostatné tabulce

[pozn.9] Svědčí o tom i skutečnost, že více než polovina ekonomicky aktivní populace má uzavřeno penzijní připojištění.

[pozn.10] Hodnota KMO je 0,86.

[pozn.11] Do faktorové analýzy jsou zařazeny všechny položky z dotazníku. Hodnota KMO = 0,89, využití faktorové analýzy je tedy smysluplné.

[pozn.12] Kterou bylo možné, dle poměrně vysoké hodnoty KMO 0,84, pokládat za smysluplnou.

[pozn.13] Je nutné upozornit na metodologické nedostatky širokého používání tohoto typu polarizačního indikátoru. Jeho tichým předpokladem je totiž zavádějící předpoklad, který by se dal shrnout výrokem: veškeré daňové zatížení občanů, které se stává součástí státního rozpočtu, je investováno do sociálních opatření. Je přitom zřejmé, že využívání daní v rámci státního rozpočtu není ani zdaleka takto jednoúčelové. Dalším nedostatkem tohoto indikátoru může být i ta skutečnost, že v každodenním životě „běžného občana“ je více patrná existence sociálních opatření než existence daní. I když se teď pohybujeme jen v rovině hypotéz, dá se předpokládat, že řadový občan více reflektuje (a tedy považuje za sobě bližší) například přídavky na děti než nepřímé zdanění své osoby. Je také nutné upozornit na skutečnost, že v různých výzkumech, které jsou v textu prezentovány, je otázka na vztah odvodů a sociálních opatření formulována rozdílně. Vystopování logických souvislostí mezi jednotlivými výsledky analýz různých výzkumů vyžaduje tedy zvýšenou pozornost i opatrnost, jak se ukáže v textu.

[pozn.14] Je zřejmé, že komparace výsledků těchto dvou šetření je pouze orientační, protože ve výzkumu z roku 1999 byla mezi možné varianty odpovědí zařazena i střední varianta, která zjemňuje polarizaci odpovědí.

[pozn.15] KMO = 0,82

[pozn.16] Důvody pro nečerpání sociálních dávek jsou různé. Jednak mohou pramenit z povahy potenciálních klientů sociálního státu, ale také ze samotného nastavení systému sociálních dávek (složitost a komplexnost celého systému, nejasnost pravidel) a způsobu administrace dávek uvnitř tohoto systému (složitost formulářů, ponechání iniciativy na žadateli, nízká kvalita rozhodování o žádostech atd.). [Mareš, 2001]

Literatura

- Annex to OECD (2001). Society at a Glance. OECD Social Indicators. Paris: OECD.
- Bean, C., Papadakis, E. (1998) A Comparison of Mass Attitudes Towards the Welfare State in Different Institutional Regimes, 1985-1990. *International Journal of Public Opinion Research* Oxford Vol. 10. No. 3: 211-236.
- Bonoli, G. (2000) Public Attitudes to Social Protection and Political Economy. *European Societies*. Vol. 2 No. 4: 431-453.
- Bonoli, G. George, V., P. Taylor-Gooby (2000) *European Welfare Futures. Towards a Theory of Retrenchment*. Cambridge: Polity Press.
- Boulding, K. (1989) *Three Faces of Power*. London: Sage Publications
- Cook, F. L., Barrett, E. J. (1992) *Support for the American Welfare State The Views of Congress and the Public*. Columbia University Press.
- ČSÚ (2000). Šetření rodiny a reprodukce (1997) (párová analýza). Praha: ČSÚ.
- Esping-Andersen, G. (1999). *Social Foundations of Postindustrial Economics*. Oxford: Oxford University Press.
- Ester, P., Halman, L., de Moor, R. (eds.) (1994). *The Individualizing Society*. Tilburg: Tilburg University Press.
- Flora, P., Heidenheimer, A.J. (eds.) (1981) *The Development of Welfare States in Europe and America*. London and New Brunswick: Transaction Publishers.
- Forma, Kangas, O.L. (1999) *The End of the Welfare State?* London: Routledge
- Gijsberts, M., Nieuwbeerta, P. (2000) Class Cleavages in Party Preferences in the New Democracies in Eastern Europe. A Comparison with Western Europe. *European Societies*. Vol.2 No.4: 397-431
- Habermas, J. (1976) *Legitimation Crisis*. London: Heinemann.
- Halman, L., Nevitte, N. (eds) (1996) *Political Value Change in Western Democracies*. Tilburg: Tilburg University Press.
- Lux, M. (1998) Konzervatismus a liberalizmus na pozadí percepcie sociálního státu. Pracovní texty. Praha: Sociologická ústav Adadmie věd České republiky.
- Gatnar L., Búzik, B. (1998) Attitudes of Individuals and Institutions to Social Transformation. Praha: Sociologický ústav Akademie věd České republiky. Working papers, no 2.
- Kangas, O. L. (1997) Self-Interest and the Common Good: The Impact of Norms, Selfishness and Context in Social Policy Opinion. *Journal of Socio-Economics*, Vol. 26, No. 5, pp. 475-494.
- Kopri, W., Palme, J. (1998) The Paradox of Redistribution and Strategies of Equality: Welfare State Institutions, Inequality, and Poverty in the Western Countries. In *American Sociological Review*, Vol. 63: 661-687.
- Mareš, P.(2001) *Problém nečerpání sociálních dávek*. VÚPSV Brno. Výzkumná zpráva
- Matějů, P., Vlachová, K. et al., (2000) *Nerovnost, spravedlnost, politika*. Česká republika 1991-1998. Praha: Slon.

- Miller, D. (1976) *Social Justice*. Oxford: Clarendon Press.
- OECD (2001). *Taxing Wages, Tax Data Base*.
- Offe, C. (1996) *Modernity and the State: East, West* Cambridge: Polity Press.
- Peillon, M. (1996) *A Qualitative Comparative Analysis of Welfare Legitimacy*. *Journal of European Social Policy* Vol. 6. No. 3: 175-190.
- Potůček, M. (1999) *Křížovatky české sociální reformy*. Praha: Slon.
- Putnam, R. (1995) *Bowling Alone: America's Declining Social Capital*. *Journal of Democracy* Vol. 6, No.1: 65-78
- Rabušic, L., Sirovátka, T. (1999) *Český sociální stát a jeho legitimita*. *Sociologický časopis* Vol. 35 No. 3: 397-421.
- Ringen, S. (1987) *Possibility of Politics*. Oxford: Oxford University Press.
- Sen, A. (1992) *Inequality Re-examined*. Oxford, N, York: Oxford University Press.
- Sirovátka, T. (ed.) (2000) *Česká sociální politika na prahu 21. století*. Brno: MU. Spisy fakulty sociálních studií Brněnské univerzity. Sv. 3
- Sirovátka, T. (2001). „Solidarita a sociální dávky.“ Pp. 32-42, in Mareš, P. a kol.: *Dávky sociálního státu*. Brno: Masarykova univerzita.
- Svallfors, S. (1999) *Political Trust and Attitudes towards Redistribution*. *European Societies* Vol. 1 No. 2: 241-269.
- Svallfors, S., Taylor-Gooby P. (1999) *The End of the Welfare State?* London: Routledge.
- Van Oorschot W. (1999) *Who should get what, and why?* Paper presented at the Conference „20th Century Europe: inclusions/exclusions“ of the European Sociological Association, University of Essex, August 27-30.
- Van Oorschot W., Sirovátka, T., Rabušic, L. (1999) *Solidarita a podpora sociálního státu: srovnání České republiky a Nizozemí*. *Sociologický časopis* Vol.35 No. 3: 247-269.
- Večerník, J., Matějů, P. (1999) *Ten Years of Rebuilding Capitalism: Czech Society after 1989*. Praha: Academia.
- Večerník, J. (1998) *Občan a tržní ekonomika*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- Večerník, J. (2001). *Mzdová a příjmová diferenciacie v České republice v transformačním období*. Praha: Sociologický ústav Akademie věd České republiky. *Sociologické texty*.
- Waskan, J.(1998) *De Facto Legitimacy and Popular Will*. *Social Theory and Practice*. Tallahassee. Vol. 24. No. 1